

บทที่ ๓

การจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนา

เมื่อเรื่องการจัดการความรู้ตามแนวคิดและทฤษฎีให้ความหมายและประเภทของความรู้ และมีเนื้อหาในเรื่องแนวทางการจัดการความรู้ ตลอดจนเป้าหมายของการจัดการความรู้และผลของการจัดการความรู้ดังที่ได้นำเสนอไว้ในบทที่ ๒ นั้น พระพุทธศาสนามีเนื้อหาที่ตอบสนองถึงเรื่องการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนาอย่างไร มีวิธีการจัดการความรู้อย่างไร และหลักธรรมต่างๆ ที่จะนำเสนอตามกรอบของเนื้อหาตามแนวคิดและทฤษฎีจะสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ ในลักษณะใด เนื้อหาในบทนี้จะเป็นการศึกษาหาคำตอบนั้น โดยเริ่มจากความหมายของความรู้ในพระพุทธศาสนา

๓.๑ ความรู้ในพระพุทธศาสนา

การกล่าวถึงคำว่า “ความรู้ในพระพุทธศาสนา” โดยทั่วไปมักจะหมายถึงชาดู้ที่มีอยู่ในตน คนทุกคนมีความรู้หรือชาดู้อยู่ด้วยกันทั้งนั้น ถ้าไม่มีความรู้หรือไม่มีชาดู้ก็จะเป็นคนไม่ได้

๓.๑.๑ ความหมายและประเภทของความรู้ในพระพุทธศาสนา

๓.๑.๑.๑ ปัญญาในฐานะความหมายของความรู้ในพระพุทธศาสนา

คำว่าปัญญา (ปญญา) มาจาก (ป+ณา อวโพชน+กฺวิ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ, ปญญาเขต เตตยาติ ปญญา สภาวะที่ช่วยให้รู้ เรียกว่า ปัญญา (ช้อนญ, ลบ กฺวิ). นตฺถิ ปญญา อภา สว่างที่เสมอด้วยปัญญาไม่มี. ฌาณ อุตปาติ ปญญา อุตปาติ ฌาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว. ปชานนญ ปญญา ชื่อว่า ปัญญา เพราะอรรถว่า รู้ทั่วถึง^๒

^๑ วชิรญาณวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง, “ความรู้ในพระพุทธศาสนา”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒.

^๒ พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ประชุมวงศ์ พรินท์ติ้ง, ๒๕๔๗), หน้า ๒๐๕.

๓.๑.๑.๒ ความหมายโดยเนื้อหาสาระของปัญญา

หลังจากเข้าใจความหมายของความรู้ในพระพุทธศาสนาแล้ว ลำดับถัดมาจึงควรทำความเข้าใจความหมายโดยเนื้อหาสาระของปัญญาซึ่งหมายถึง ความรู้ทั่ว ความรู้เข้าใจชัดเจน กิริยาที่รู้ชัด และปรีชาหยั่งรู้เหตุผล^๓ โดยที่ความรู้กิริยา หรือปรีชาดังกล่าวสามารถจำแนกเห็นถึงเหตุผลสิ่งใดสิ่งใดไม่ดี และสิ่งนั้นๆ มีคุณหรือโทษ ประโยชน์หรือมิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และยังสามารถที่จะจัดแจง จัดสรร และจัดการสิ่งต่างๆ ทั้งในระดับการดำรงชีพ ตลอดจนระดับสูงสุดที่มุ่งสู่การพ้นทุกข์อย่างยั่งยืน โดยเข้าใจความจริงของสรรพสิ่ง ซึ่งจะช่วยให้ชีวิตอยู่ในภาวะที่ประเสริฐในมุมมองของพระพุทธศาสนา และการรู้ชัดในระดับสูงสุดนั้น คือ การรู้ชัดในอริยสัจ ๔ อันได้แก่ ความทุกข์ ต้นเหตุของความทุกข์ (ทุกข์สมุทัย) ความดับทุกข์ (ทุกข์นิโรธ) และทางแห่งการดับทุกข์ (ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา) นอกจากนี้ยังสามารถเปรียบเทียบปัญญาได้กับแสงสว่าง เมื่อเทียบกับภาวะที่ยังไม่มีปัญญาว่เปรียบได้กับความมืด

พระไตรปิฎกให้ความหมายของปัญญาว่า “ปัญญา คือ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกเฟ้น ความสอดส่องธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญ”^๔ และพระสารีบุตรได้กล่าวว่า “บุคคลรู้ชัด บุคคลรู้ชัด เหตุนั้น จึงเรียกว่า ‘ผู้มีปัญญา’ บุคคลรู้ชัดอะไรคือ รู้ชัดว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา’ เหตุนั้น บุคคลรู้ชัด บุคคลรู้ชัด จึงเรียกว่า ‘ผู้มีปัญญา’”^๕ ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายให้เห็นถึงความหมายของปัญญาว่า “ความรู้ทั่ว, ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล, ความรู้เข้าใจชัดเจน, ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ, ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง”^๖

จากคำอธิบายนี้ทำให้เกิดความเข้าใจปัญญาได้ในระดับหนึ่ง แต่หากจะเน้นให้เห็นว่าปัญญานั้นสามารถใช้ได้ทั้งในระดับดำรงชีพ และในระดับสูงสุดซึ่งเป็นจุดมุ่งเน้นของพระพุทธศาสนา และเน้นให้เห็นอีกว่าปัญญาทำให้ชีวิตอยู่ในภาวะที่ประเสริฐในมุมมองของ

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑/๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๓๑.

^๔ ขุ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๐/๕๔.

^๕ ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๔๔๕/๔๘๕.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๑.

พระพุทธศาสนา โดยได้เปรียบเทียบปัญญากับแสงสว่างนั้น จำเป็นจะต้องศึกษาเพิ่มเติมจากพุทธวจนะ

ตัวอย่างพุทธวจนะที่แสดงให้เห็นถึงปัญญาที่ใช้ในระดับดำรงชีพ เช่นว่า “ส่วนวิญญูชนผู้มีปัญญานั้น ได้โงะแล้ว ย่อมใช้สอยและประกอบกิจการงาน เขาเป็นคนอาจหาญ เลี้ยงดูหมู่มญาติ ไม่ถูกคิดเคียน ย่อมเข้าถึงแดนสวรรค์”^๗ และตัวอย่างของคำกล่าวที่แสดงให้เห็นถึงปัญญาที่ใช้ในระดับสูงสุดซึ่งเป็นจุดมุ่งเน้นของพระพุทธศาสนา เช่นว่า “เมื่อใดบุคคลพิจารณาด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง . . . สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ . . . ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งความหมดจด”^๘ ส่วนตัวอย่างของข้อความที่แสดงให้เห็นว่าปัญญาทำให้ชีวิตอยู่ในภาวะที่ประเสริฐในมุมมองของพระพุทธศาสนาเช่นว่า “บุคคลมีความเป็นอยู่ด้วยปัญญา มีชีวิตประเสริฐ”^๙ นอกจากนี้ตัวอย่างของข้อความในพระไตรปิฎกที่แสดงให้เห็นการเปรียบเทียบปัญญากับแสงสว่าง เช่นว่า “ปัญญา คือ ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด การค้นคว้า . . . ปัญญาเป็นใหญ่ . . . เป็นกำลัง . . . เป็นศัสตรา . . . เป็นแสงสว่าง . . . เป็นรัศมี . . . ความไม่หลง การเลือกเฟ้นธรรม”^{๑๐} และอีกตัวอย่างเช่น “แสงสว่างแห่งพระจันทร์ แสงสว่างแห่งพระอาทิตย์ แสงสว่างแห่งไฟ และแสงสว่างแห่งปัญญา ภิกษุทั้งหลาย แสงสว่าง ๔ ประการนี้แล เป็นแสงสว่างแห่งปัญญา”^{๑๑}

กล่าวโดยสรุป ความรู้ในพระพุทธศาสนา คือความรู้ทั่ว ความรู้เข้าใจชัดเจน กริยาที่รู้ชัด ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญ สามารถจำแนกเห็นถึงเหตุผล สิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดี และสิ่งนั้นๆ มีคุณหรือโทษ ประโยชน์หรือมิใช่ประโยชน์ และยังสามารถที่จะจัดแจงจัดสรร และจัดการสิ่งต่างๆ ในระดับการดำรงชีพ เป็นปัญญาในระดับโลกียปัญญา ซึ่งหากปฏิบัติภาวนาให้ต่อเนื่องสามารถพัฒนาเป็นโลกุตตรปัญญาได้

^๗ ชีโร จวิญญู อธิคมม โภเก โส ปริญฺชติ กิจจกโร จ โหติ โส ญาดิสฺสงฺฆํ นิสฺโส กริตฺวา อนินฺทิตสกุณฺณปติ ฐานนฺติ - ศ.ส. (บาลี) ๑๕/๑๓๐/๑๐๕, ศ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๐/๑๕๓, ส่วนคำว่าโลกอาทิยะ (ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโลกทรัพย์) ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๖๕-๑๖๐.

^๘ ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๗๓/๑๒๖.

^๙ ศ.ส. (ไทย) ๑๕/๓๓/๘๐.

^{๑๐} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๕/๑๖๕.

^{๑๑} ศ.ส. (ไทย) ๑๕/๖๕/๑๔.

๓.๑.๒ ประเภทของความรู้ในพระพุทธศาสนา

การศึกษาให้เข้าใจถึงประเภทของความรู้ในพระพุทธศาสนาจำเป็นต้องประยุกต์เรื่อง การจำแนกปัญญาเพื่อเป็นบทฐาน

๓.๑.๒.๑ การจำแนกปัญญาเพื่อเป็นบทฐานของการศึกษาประเภทของความรู้ในพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนาจำแนกประเภทของปัญญาไว้หลายอย่าง มีปัญญา ๒ ประเภท ปัญญา ๓ ประเภท ปัญญา ๔ ประเภท และปัญญา ๖ ประเภท เป็นต้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้ คือ

(ก) การจำแนกปัญญาเป็น ๒ ประเภท

ปัญญาสามารถจำแนกได้ ๒ ประเภท ซึ่งมีหมวดหมู่ดังต่อไปนี้ คือ (๑) โลกียปัญญากับโลกุตตรปัญญา (๒) ปัญญาที่เกิดจากการกำหนดนามหรือรูป (๓) ปัญญาที่จำแนกตามเวทนาที่เกิดร่วมกัน และ (๔) ปัญญาขณะบรรลุนิพพานที่จำแนกกว่าเป็นขั้นแรกของการบรรลุนิพพานหรือไม่ โดยรายละเอียดจะได้นำเสนอเป็นลำดับต่อไปนี้

(๑) โลกียปัญญากับโลกุตตรปัญญา

ปัญญาสามารถจำแนกเป็น โลกียปัญญากับโลกุตตรปัญญา โดยที่โลกียปัญญา เป็นปัญญาที่เกี่ยวกับทางโลกซึ่งรวมถึงปัญญาในการดำรงชีพ ตลอดจนปัญญาที่เกิดจากความดีงาม และปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติภาวนา แต่ไม่รวมไปถึงปัญญาในขณะบรรลุนิพพานที่เรียกจิตขณะ บรรลุนั้นว่ามรรคจิตและผลจิต ส่วนโลกุตตรปัญญาเป็นปัญญาในขณะบรรลุนิพพานดังกล่าว ปัญญา ทั้ง ๒ ประเภทนี้มีชื่อเรียกอื่นอีกหลายชื่อเป็นคู่กัน แต่ยังคงมีความหมายเช่นเดียวกันกับคู่ของ โลกีย ปัญญากับโลกุตตรปัญญา กล่าวคือ ปัญญาทั้งสองประเภทนี้มีอยู่หลายชื่อ คือ (๑.๑) โลกียปัญญากับ โลกุตตรปัญญา (๑.๒) สาสวปัญญากับ อนาสวปัญญา (๑.๓) อาสววิปปยุตตาสวปัญญา กับ อาสววิปปยุตตอนาสวปัญญา (๑.๔) สัญโญชนียปัญญากับ อสัญญโญชนียปัญญา (๑.๕) สัญโญชนวิปปยุตตสัญญโญชนียปัญญา กับ สัญโญชนวิปปยุตตอสัญญโญชนียปัญญา (๑.๖) คันถนิยปัญญากับ อคันถนิยปัญญา (๑.๗) คันถวิปปยุตตคันถนิยปัญญา กับ คันถวิปปยุตตอคันถนิยปัญญา (๑.๘) โอนนิยปัญญากับ อโนมนิยปัญญา (๑.๙) โอนวิปปยุตตโอนนิยปัญญา กับ โอนวิปปยุตตอโนมนิยปัญญา (๑.๑๐) โยคนิยปัญญากับ อโยคนิยปัญญา (๑.๑๑) โยควิปปยุตตโยคนิยปัญญา กับ โยควิปปยุตตอโยคนิยปัญญา (๑.๑๒) นิวรณิยปัญญากับ

อนิรวณิปัญญา (๑.๑๓) นิรวณวิปยุตตนิรวณิปัญญา กับ นิรวณวิปยุตตอนิรวณิปัญญา (๑.๑๔) ปราหมัญญปัญญา กับ อปราหมัญญปัญญา (๑.๑๕) ปรามาสวิปยุตตปราหมัญญปัญญา กับ ปรามาสวิปยุตตอปราหมัญญปัญญา (๑.๑๖) อุปาทานิปัญญา กับ อนูปาทานิปัญญา (๑.๑๗) อุปาทานวิปยุตตอุปาทานิปัญญา กับ อุปาทานวิปยุตตอนูปาทานิปัญญา (๑.๑๘) สังกิลิสิกปัญญา กับ อสังกิลิสิกปัญญา (๑.๑๙) กิลิส วิปยุตตสังกิลิสิกปัญญา กับ กิลิสวิปยุตตอสังกิลิสิกปัญญา (๑.๒๐) ปริยาป็นนปัญญา กับ อปริยาป็นนปัญญา ดังกล่าวที่ว่า

ปัญญาในสภาวะธรรมที่เป็นกุศลและอัปยาคฤตในภูมิ ๓ ชื่อว่า โลกียปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า โลกุตตรปัญญา (๑)...

ปัญญาในสภาวะธรรมที่เป็นกุศลและอัปยาคฤตในภูมิ ๓ ชื่อว่า สาสวปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อนาสวปัญญา (๒)...

ปัญญาในสภาวะธรรมที่เป็นกุศลและอัปยาคฤตในภูมิ ๓ ชื่อว่า ปริยาป็นนปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อปริยาป็นนปัญญา (๓)^{๑๒}

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงปัญญาประเภทแรก เช่น ปุสสะและภัลลิกะได้เดินทางค้าขายไปทั่ว และระหว่างการเดินทางครั้งหนึ่งได้มาพบพระพุทธเจ้าและได้เป็นพุทธศาสนิก徒แรกในพระพุทธศาสนา^{๑๓} ในการค้าขายนั้นปุสสะและภัลลิกะย่อมต้องใช้ปัญญาในการทำการค้าขาย มิฉะนั้นการค้าขายนั้นจะไม่สามารถประสบความสำเร็จและดำเนินอยู่ได้ ปัญญาดังกล่าวจัดเป็นปัญญาประเภทแรกที่เรียกว่า โลกียปัญญา สาสวปัญญา หรือปริยาป็นนปัญญา เป็นต้น

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงปัญญาประเภทหลัง เช่น เมื่อครั้งพระปัญจวัคคีย์ได้บรรลุอรหัตผลพร้อมกันในวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘^{๑๔} ปัญญาในขณะบรรลุธรรมของพระปัญจวัคคีย์แต่ละท่านสามารถจัดเป็นปัญญาประเภทหลังที่เรียกว่า โลกุตตรปัญญา อนาสวปัญญา หรืออาสววิปยุตตอนาสวปัญญา เป็นต้น

(๒) ปัญญาที่เกิดจากการกำหนดนามหรือรูป

เมื่อนำปัญญามาจำแนกด้วยลักษณะการเกิดของปัญญาว่าเกิดมาจากการกำหนดครุฑนามหรือรูป จะสามารถจำแนกได้ ๒ ประการ ซึ่งมีหมวดหมู่ดังต่อไปนี้ ได้แก่ (๒.๑)

^{๑๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๖๗/๕๐๐-๕.

^{๑๓} อญ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/๕๖-๕๘.

^{๑๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๔/๓๑.

นามวฏฐาปนปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการกำหนดรู้ในนาม คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ (๒.๒) รูปวฏฐาปนปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการกำหนดรู้ในรูป ซึ่งรวมไปถึงการกำหนดรูปร่างกายว่าอยู่ในอริยบทใด ยืน เดิน นั่ง หรือนอน^{๑๕}

ตัวอย่างที่แสดงถึงนามวฏฐาปนปัญญา เช่น ปริพาชกที่মনะมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ด้วยคำกล่าวที่ว่า “ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ชอบความเป็นนั่นด้วย” ซึ่งพระพุทธเจ้าประสงค์ชี้ให้เขาเห็นว่า เขามีความเห็นผิด ทรงแสดงโทษของความยึดมั่น และทรงแสดงต่อไปถึงอุบายวิธีที่เป็นเหตุให้ไม่ถือมั่น ทั้งรูปและนาม และทรงให้พิจารณาในเวทนา (ความรู้สึก) มี ๓ อย่าง คือ สุข ทุกข์ และอุเบกขา ทรงสอนว่า เวทนาทั้ง ๓ นี้ ไม่เที่ยง มีปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสั้นไป เสื่อมไป และดับไป เป็นธรรมดา ปริพาชกที่মনะหlananพระสารีบุตรฟังธรรมแล้วได้บรรลุโสดาปัตติผลในขณะที่พระสารีบุตรพิจารณาเพื่อความพระธรรมนั้น ได้บรรลุสำเร็จเป็นพระอรหันต์ขณะเดียวกัน^{๑๖}

จากตัวอย่างนี้ผู้วิจัยเห็นว่า ในเบื้องต้นการปฏิบัติของทั้งปริพาชกที่মনะและพระสารีบุตรย่อมปฏิบัติโดยใช้เวทนาเป็นอารมณ์กรรมฐานตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนอยู่นั้น และแม้จะไม่สามารถระบุชัดเจนได้ว่าในขณะที่บรรลุธรรมของทั้งสองใช้อะไรเป็นอารมณ์ จะยังคงใช้เวทนาเป็นอารมณ์กรรมฐานอยู่หรือไม่ แต่ยังสามารถระบุได้ว่า ในขั้นตอนหนึ่งแรกๆ ย่อมเกิดปัญญาขึ้นในระดับหนึ่งจากการใช้เวทนาเป็นอารมณ์กรรมฐานอย่างแน่อน ซึ่งเวทนาจัดเป็นนาม ดังนั้นปัญญาดังกล่าวจะเรียกว่า นามวฏฐาปนปัญญา

ส่วนตัวอย่างที่แสดงถึงรูปวฏฐาปนปัญญา เช่น พระมหาโมคคัลลานะ หลังบวชแล้ว ท่านได้ไปบำเพ็ญภาวนาที่หมู่บ้านกัลลวาละ แคว้นมคธ ขณะที่บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ ท่านเกิดว่องเหงาหาวนอนอย่างหนักจนไม่สามารถบำเพ็ญภาวนาได้ จนในวันที่ ๘ พระพุทธเจ้าทรงเสด็จมาสอนให้ท่านหาทางแก่วังด้วยวิธีต่างๆ ซึ่งพระโมคคัลลานะได้ปฏิบัติตามที่พระองค์ทรงสอน ทำให้ท่านหายว่อง และพระองค์ทรงแนะนำเพิ่มเติมให้พระโมคคัลลานะกำหนดพิจารณาภายในนี้ แยกให้เห็นว่าเป็นเพียงธาตุ ๔ ว่าแต่ละส่วนไม่มีตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา จนท่านได้บรรลุอรหัตผลในวันนั้นเอง^{๑๗}

จากตัวอย่างนี้ผู้วิจัยเห็นในทำนองเดียวกันกับตัวอย่างลำดับก่อนหน้าว่า ปัญญาของพระโมคคัลลานะที่เกิดจากการกำหนดพิจารณาภายใน จัดเป็นรูปวฏฐาปนปัญญา

^{๑๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๔๒๖/๓๔.

^{๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๕/๒๔๓.

^{๑๗} อ.ส.ศ.ศ. (ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๖-๑๑๘.

(๓) ปัญญาที่จำแนกตามเวทนาที่เกิดขึ้น

เมื่อนำปัญญามาจำแนกด้วยเวทนาที่เกิดขึ้นจะสามารถจำแนกได้ ๒ ประเภท ซึ่งมีหมวดหมู่ดังต่อไปนี้ ได้แก่ (๓.๑) โสมนัสสสหคตปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นร่วมกับความสุขใจ (๓.๒) อุpekขาสหคตปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นร่วมกับความรู้สึกเฉยๆ^{๑๘}

ตัวอย่างเช่น พระวัคกลี คิดฆ่าตัวตาย ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงติดตามดูการกระทำตลอดเวลา เมื่อเห็นว่าจะฆ่าตัวตายจริงๆ พระองค์จึงตรัสเรียกชื่อ “วัคกลี” ทำให้พระวัคกลี เกิดความดีใจว่าพระพุทธเจ้าตรัสเรียก ความน้อยใจแต่แรกหายไปเกิดปีติมาแทนที่ และหลังจากที่ได้ฟังพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระวัคกลีได้เกิดความปราโมทย์ และความอบอุ่นใจมีกำลังเจริญวิปัสสนาจนเกิดความรู้แจ้งบรรลอรหัตผล^{๑๙}

จากตัวอย่างนี้ แม้จะยากที่จะระบุว่า การบรรลุธรรมของพระวัคกลีนี้เป็นปัญญาที่เกิดพร้อมกับความสุขใจหรือความรู้สึกเฉยๆ แต่ก่อนหน้าที่จะบรรลุธรรม คือ ขณะหลังจากที่ได้ฟังพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระวัคกลีได้เกิดความปราโมทย์ และความอบอุ่นใจมีกำลังเจริญวิปัสสนานั้น ผู้วิจัยเห็นว่า ในขณะดังกล่าว พระวัคกลีมีปัญญาเกิดขึ้นในระดับหนึ่งแล้ว มิฉะนั้นการมุ่งที่จะเจริญวิปัสสนาย่อมไม่สามารถมีได้ นอกจากนี้ ความปราโมทย์ที่ปรากฏขึ้นในขณะนั้นย่อมมีความสุขใจเกิดร่วมอยู่ด้วย ดังนั้นในขณะดังกล่าวมีปัญญาเกิดขึ้นร่วมกับความสุขใจ ซึ่งปัญญานี้เรียกว่า “โสมนัสสสหคตปัญญา”

(๔) ปัญญาขณะบรรลุธรรมที่จำแนกว่าเป็นขั้นแรกของการบรรลุหรือไม่

เมื่อนำในปัญญาขณะบรรลุธรรมมาจำแนกว่าเป็นขั้นแรกของการบรรลุหรือไม่ ขั้นถัดๆ ไปจะได้ ๒ ประเภท ซึ่งมีหมวดหมู่ดังต่อไปนี้ ได้แก่ (๔.๑) ทสสนภูมิปัญญา คือ ปัญญาในขณะบรรลุธรรมครั้งแรก คือ ซึ่งขณะนั้นเป็นปัญญาที่เข้าถึงนิพพานเป็นครั้งแรก (๔.๒) ภาวนาภูมิปัญญา คือ ปัญญาในขณะบรรลุธรรมครั้งถัดๆ มา อีก ๓ ขั้นที่เหลือ ดังคำอธิบายของพระพุทธโฆสเถระที่ว่า “ปัญญาเป็น ๒ อย่าง โดยเป็นทสสนภูมิและภาวนาภูมิ อย่างนี้ คือ ปัญญาในปฐมมรรคเป็นทสสนภูมิปัญญา และปัญญาในมรรค ๓ ที่เหลือเป็นภาวนาภูมิปัญญา”^{๒๐}

^{๑๘} วิสุทธิ. (ไทย) ๔๒๗/๗๓๔.

^{๑๙} ส.ข. (ไทย) ๑๓/๘๗/๑๕๗-๑๖๓.

^{๒๐} วิสุทธิ. (ไทย) ๔๒๖/๗๓๕.

ตัวอย่างเช่น การบรรลุลหกรรมของพระสารีบุตร เมื่อครั้งฟังธรรมจากพระอัสสชิ แล้วบรรลุลหกรรมเป็นพระโสดาบัน^{๒๑} และเมื่อครั้งฟังการสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับลุงที่ถ้ำสุกกร ขาดแล้วบรรลุลหกรรมโดยลำดับจนเป็นพระอรหันต์ในที่สุด^{๒๒}

จากตัวอย่างนี้ ขณะบรรลุลหกรรมเป็นโสดาบันของพระสารีบุตร ปัญญาในขณะนั้น จัดเป็นทศสนภูมิปัญญา ส่วนในขณะบรรลุลหกรรมขั้นอื่นตามลำดับและเป็นพระอรหันต์ในที่สุดนั้น ปัญญาในขณะบรรลุลหกรรมทั้งสามขั้น ซึ่งรวมถึงขั้นสุดท้ายที่ทำให้เป็นพระอรหันต์จัดเป็น ภาวนาภูมิปัญญา

(ข) การจำแนกปัญญาเป็น ๓ ประเภท

ปัญญานอกจากสามารถจำแนกเป็น ๒ ประเภทแล้ว ปัญญายังสามารถจำแนกเป็น ปัญญา ๓ ประเภท ซึ่งมีหมวดหมู่ดังต่อไปนี้ ได้แก่ (๑) ปัญญาจำแนกตามแหล่งที่มา (๒) ปัญญาจำแนกผ่านประเภทของโกศล (๓) ปัญญาจำแนกผ่านประเภทของปริญา

(๑) ปัญญาจำแนกตามแหล่งที่มา

ในพระพุทธศาสนาจำแนกประเภทของปัญญาไว้หลายอย่าง มีปัญญา ๒ ประเภท ปัญญา ๓ ประเภท ปัญญา ๔ ประเภท และปัญญา ๖ ประเภท เป็นต้น ซึ่งปัญญา ๓ ประเภทสามารถจำแนกได้อย่างน้อย ๓ นัย^{๒๓} หนึ่งในนั้นเป็นการจำแนกปัญญาตามแหล่งที่มา ปัญญาทั้ง ๓ นี้ได้แก่ (๑.๑) สุตมยปัญญา (๑.๒) จินตามยปัญญา และ (๑.๓) ภาวนามยปัญญา^{๒๔}

^{๒๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓-๗๔.

^{๒๒} คูรายละเอียดใน พุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓๑๔/๑๔๔.

^{๒๓} คูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เอื้อมอร ชลวร, “การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓.

^{๒๔} คูรายละเอียดเพิ่มเติมในสุนันท์ เพ็ชรพิรุณ, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการพัฒนาปัญญาตามทฤษฎีของพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๒๓-๒๖.

(๑.๑) สุตมยปัญหา คือ ปัญหาที่เกิดจากการฟังมาจากผู้อื่น เช่น การศึกษาเล่าเรียนจากครู จากการอ่านหนังสือ จากการฟังบรรยายในการทศนะศึกษา ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา”^{๒๕}

(๑.๒) จินตามยปัญหา คือ ปัญหาที่เกิดจากการการคิดพิจารณาหาเหตุผลด้วยตนเอง บุคคลมิได้ฟังจากผู้อื่นโดยตรง แต่ได้สร้างปัญหาของตนให้เกิดมีขึ้น ด้วยการคิดค้นทดลองหาเหตุผลด้วยตนเอง

(๑.๓) ภาวนามยปัญหา คือ ปัญหาที่เกิดจากการฝึกอบรม หรือปัญหาที่เกิดแต่การฝึกลงมือปฏิบัติ เช่น การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

การให้ความหมายของปัญหา ๓ ท่านพระพุทธโฆสเถระได้กล่าวว่า “(๑) จินตามยปัญหา คือ ปัญหาที่มีได้ฟังจากคนอื่น . . . สำเร็จโดยลำพังความคิดของตน (๒) สุตมยปัญหา คือ ปัญหาที่ได้ฟังมาจากผู้อื่น . . . สำเร็จด้วยอำนาจการฟัง (๓) ภาวนามยปัญหา คือ ปัญหาที่ถึงอุปมา สำเร็จด้วยอำนาจภาวนาอย่างใดก็ได้แล้วแต่”^{๒๖}

ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ อธิบายเรื่องปัญหาทั้ง ๓ ประการว่า (๑) จินตามยปัญหา หมายถึง ปัญหาเกิดจากการคิดพิจารณา (ปัญหาจากโยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง) (๒) สุตมยปัญหา หมายถึง ปัญหาเกิดจากการสดับเล่าเรียน (ปัญหาจากปรโตโมสะ) และ (๓) ภาวนามยปัญหา ปัญหาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ (ญาณอันเกิดขึ้นแก่ผู้อาศัยจินตามยปัญหา หรือทั้งสุตมยปัญหาและจินตามยปัญหา)^{๒๗}

การเรียงลำดับปัญหาทั้ง ๓ ประการนี้ของพระพุทธโฆสเถระและพระพรหมคุณาภรณ์นำเสนอจินตามยปัญหาลงมาเป็นลำดับแรกดังกล่าว เนื่องจากการจัดเรียงตามพระไตรปิฎกทั้งในพระสูตร^{๒๘} และพระอภิธรรม^{๒๙} แต่ในเนติปกรณ์เรียงและเรียกต่างกันเป็น (๑) สุตมยปัญหา (๒) จินตามยปัญหา (๓) ภาวนามยปัญหา^{๓๐}

^{๒๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓.

^{๒๖} วิสุทธิ. (ไทย) ๔๒๗/๗๓๕, และดูรายละเอียดในทำนองเดียวกันใน ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๒/๓๑๖-๓๑๗.

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๒.

^{๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๓๑.

^{๒๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๕๓/๔๘๔, ๗๖๘/๕๐๓-๕๐๔.

^{๓๐} เนติ. (ไทย) ๘๒.

การเรียงลำดับที่นำจินตามยปัญญาก่อนหรือสุตมยปัญญาก่อนนั้น ขึ้นอยู่กับการเกิดขึ้นของปัญญาในแต่ละบุคคล ในกรณีของมหาบุรุษ เช่น พระพุทธเจ้า ผู้ค้นพบและเปิดเผยความจริง (สัจธรรม) ขึ้น มิได้อาศัยการฟังจากผู้อื่น (ปรโตโมสะ) แต่รู้จักโยนิโสมนสิการด้วยตนเอง สามารถหยั่งเห็นความจริงได้ ท่านจึงเริ่มด้วยจินตามยปัญญาแล้วต่อด้วยภาวนามยปัญญาไปเลย แต่หากเป็นบุคคลทั่วไป ท่านจะเริ่มด้วย สุตมยปัญญาเป็นข้อแรก ด้วยคำอธิบายที่ว่า บุคคลเล่าเรียนสดับฟังธรรมแล้วเกิดศรัทธา นำไปใคร่ครวญตรวจสอบเกิดเป็นสุตมยปัญญา อาศัยเป็นฐาน แล้วตรวจสอบเพ่งพินิจคิดลึกลงไป เกิดเป็นจินตามยปัญญา เมื่อใช้ปัญญาทั้งสองมณสิการในสภาวะธรรมทั้งหลาย เกิดเป็นญาณเป็นมรรคที่จะให้เกิดผล จัดเป็นภาวนามยปัญญา^{๓๑} ซึ่งงานวิจัยฉบับนี้ได้นำเสนอตามเนติปกรณ เนื่องจากการจัดเรียงเช่นนี้สอดคล้องกับการประยุกต์เข้ากับเรื่องความรู้มากกว่า ซึ่งเป็นกรณีของบุคคลทั่วไปไม่ใช่กรณีของมหาบุรุษ

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นเข้าใจเรื่องสุตมยปัญญา เช่น พระยสะบุตรเศรษฐีเมืองพาราณสี มีชีวิตที่มีความสุข จนกระทั่งค่ำวันหนึ่ง ขณะนางระบำกำลังรำรำและบรรเลงดนตรีอยู่ ท่านเกิดมอยหลับไป เมื่อตื่นขึ้นมาใกล้รุ่ง ประสบเห็นภาพนางรำต่างๆ ที่นอนหลับในลักษณะที่น่าเกลียด ได้แก่ บางนางสยายผม บางนางนอนละเมอ เป็นต้น ท่านเกิดความรู้สึกเหมือนเห็นซากศพในป่าช้า จึงเกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายขึ้นมาในทันที จนเปล่งอุทานกับตนเองว่า “ที่นี่วุ่นวายหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ” จนทำให้ลงเดินไปยังประตูใหญ่ออกไปทางป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ณ ขณะนั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบคิดว่าเกิดอะไรขึ้น จึงได้มาประทับนั่งบนอาสนะ เมื่อยสะเดินมาใกล้พระองค์ พระองค์ได้ตรัสตอบพระยสะว่า “ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง เขิญเถิดยสะ เขิญมาทางนี้ เราจักแสดงธรรมให้เธอฟัง” ซึ่งพระองค์ทรงยกอนุปพิพกา (การแสดงธรรมไปตามลำดับ) ขึ้นแสดงให้ฟัง ซึ่งพระยสะฟังธรรมนั้นได้เกิดปัญญากันมาในระดับหนึ่ง และพลางพิจารณาตามไป จิตที่วุ่นวายเริ่มสงบ จิตที่สงบปราศจากนิวรณ์ ผ่องใสเบิกบาน และบรรลุโสดาบันผลทันที^{๓๒} จากตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่า ปัญญาที่เกิดขึ้นมาในระดับหนึ่งของพระยสะที่เกิดจากการฟังธรรมนั้นจัดเป็นสุตมยปัญญา

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นเข้าใจเรื่อง จินตามยปัญญา เช่น ปริพาชกอุปติสสะ (ต่อมาเป็นพระสารีบุตร) และปริพาชกโกณฑะ (ต่อมาเป็นพระโมคคัลลานะ) เมื่อครั้งออกบวชแล้วแต่ยังไม่พบพระพุทธศาสนา ในเมืองราชคฤห์มีงานประจำปี เป็นการแสดงละครบนยอดเขา ทั้งสองท่านได้ไป

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๒.

^{๓๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕-๒๘/๓๑-๓๖.

ชมมหรสพ แต่เกิดมีอาการเจ็บขากับการแสดง คิดตรงกัน และเกิดปัญญาจากความคิดนั้นว่า “เรามา
ดูละครที่ไร้สาระอยู่ทำไม”^{๓๓} จากตัวอย่างนี้ ปัญญาจากความคิดของปริพาชกอุปติสสะและ
ปริพาชกโกติตะ จัดเป็น จินตามยปัญญา

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นเข้าใจเรื่องภาวนามยปัญญา เช่น พระนาลกะเป็นฤาษี เมื่อได้
ฟังข้อปฏิบัติของพระพุทธเจ้าแล้วเกิดเลื่อมใส ขอบวชโดยยึดถือปฏิบัติด้วยหลักมกน้อย ๓ ประการ
คือ มกน้อยในการเห็น (เมื่อไปอยู่ป่า ไม่ปรารภนาได้พบพระพุทธเจ้าอีก) มกน้อยในการฟัง (เมื่อไป
อยู่ในป่า ไม่ปรารภนาได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า) และมกน้อยในการถาม (เมื่อไปอยู่ในป่า ไม่
ปรารภนาขอทูลถามถึงข้อปฏิบัติของพระพุทธเจ้าอีก) ดังนั้น เมื่อท่านออกป่าแล้ว ท่านปฏิบัติโดย
เคร่งครัด ไม่นานนักท่านจึงได้เกิดปัญญาบรรลอรหัตผล^{๓๔} ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่า ท่านนาลกะ
ฤาษีมีปัญญาเกิดขึ้นมาได้จากการเพียรภวานาปฏิบัติธรรมตามที่ตั้งใจไว้ ปัญญาที่เกิดขึ้นในลักษณะ
นี้ เรียกว่า ภาวนามยปัญญา

(๒) ปัญญาจำแนกผ่านประเภทของโกศล

เมื่อนำปัญญามาจำแนกด้วยโกศลเป็นความฉลาดทางปัญญา ซึ่งสามารถจำแนก
ได้ ๓ ประเภท ซึ่งมีหมวดหมู่ดังต่อไปนี้ ได้แก่ (๒.๑) ปัญญาที่รอบรู้ทางเจริญและเหตุของความ
เจริญ (๒.๒) ปัญญาที่รอบรู้ทางเสื่อมและเหตุของความเสื่อม (๒.๓) ปัญญาที่รอบรู้วิธีแก้ไข
เหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จ ทั้งในการป้องกันความเสื่อมและในการสร้างความเจริญ ดัง
คำอธิบายในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่ว่า

อายุโกศลเป็นไฉน? ผู้มีปัญญารู้ว่า เมื่อเรามาสนิการธรรมเหล่านี้อยู่ อกุศลธรรมทั้งหลายที่
ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น และอกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วก็ถูกละไป หรือว่า . . . กุศลธรรม
ทั้งหลายที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้นและกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วก็เข้าไปเพื่อภิญญาภาพ
ไพบูลย์ . . . ปัญญา คือ ความรู้ทั่ว ๆ ๗ ความไม่หลง . . . และความเจริญแห่งกุศลธรรม
ทั้งหลายด้วย แห่งผู้มีปัญญา นี้เรียกว่า อายุโกศล

^{๓๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๓๒-๓๓, ๖๑/๓๔-๓๕, ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน บรรจบ บรรณรุจิ,
อสีติมหาสาวก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๕๘-๕๙.

^{๓๔} พุ.สุ. (ไทย) ๓๕/๓๑๒-๓๒๕/๖๖๘-๖๗๒.

อุปายโกศล เป็นไหน? ผู้มีปัญญารู้ว่า เมื่อเรามาสนิการธรรมเหล่านี้อยู่ กุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ดังนั้นเป็นต้น ส่วนว่า ความฉลาดอันเป็นทันที คือ เกิดขึ้นฉับพลันในอุบาย คือ เหตุแห่งความสำเร็จแห่งธรรมทั้งหลายนั้นๆ ทุกสถาน ชื่อว่า อุปายโกศล^{๓๕}

พระมหากษัตริย์ ญาณาวุธ ได้กล่าวสรุปปัญญาในความหมายของโกศลไว้ในงานวิทยานิพนธ์ว่า

ปัญญาข้อแรก เป็นปัญญาอันฉลาดในการพิจารณาความเจริญ คือ เมื่อความเจริญ (กุศลกรรม) เกิดขึ้นทำให้รู้แจ้งเห็นจริง อกุศลกรรมก็จะสิ้นไป เช่นผู้ปฏิบัติธรรม มีศีลบริสุทธิ์แล้วปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาจนจิตเป็นสมาธิแล้วใช้ปัญญาพิจารณาทำให้รู้แจ้งเห็นจริง อกุศลธรรม คือ ธรรมฝ่ายต่ำจะเสื่อมสิ้นไป กุศลกรรม คือ ธรรมฝ่ายสูงก็จะเจริญขึ้นแทน ปัญญาข้อที่ ๒ เป็นปัญญาที่ฉลาดในการพิจารณาถึงเป้าหมายแห่งความเสื่อม คือ เมื่ออกุศลธรรมเกิดขึ้น ก็พิจารณาให้รู้เห็นจริง อกุศลกรรมจะเสื่อมไป ปัญญาข้อที่ ๓ เป็นปัญญาที่ฉลาดในการใช้อุบาย รู้ว่าอะไรดีอะไรชั่ว อะไรถูกผิด เลือกประพฤติในธรรมที่เป็นกุศลอันนำไปสู่ชีวิตที่ดีและประเสริฐ ประสบความสำเร็จได้^{๓๖}

(๓) ปัญญาจำแนกผ่านประเภทของปริญา

เมื่อนำปัญญามาจำแนกตามการกำหนดรู้ การทำความรู้จัก หรือการทำความเข้าใจ โดยครบถ้วนที่เรียกว่า “ปริญา” จะสามารถจำแนกได้ ๓ ประเภท ซึ่งมีหมวดหมู่ดังต่อไปนี้ ได้แก่ (๓.๑) ปัญญาที่เกิดจากการกำหนดรู้ด้วยสิ่งอันรู้แล้ว จากการกำหนดรู้ขั้นรู้จัก และจากการกำหนดรู้ตามสภาวะลักษณะ คือ ปัญญาที่เกิดจากการทำความรู้จักจำเพาะตัวของสิ่งนั้นโดยตรง พอให้ชื่อว่าได้เป็นอันรู้จักสิ่งนั้นแล้ว (๓.๒) ปัญญาที่เกิดจากการกำหนดรู้ด้วยการพิจารณา จากการกำหนดรู้ขั้นพิจารณา หรือจากการกำหนดรู้สามัญลักษณะ คือ ปัญญาที่เกิดจากการทำความรู้จักสิ่งนั้นพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา (๓.๓) ปัญญาที่เกิดจากการกำหนดรู้ด้วยการละกำหนดรู้ถึงขั้นจะได้กำหนดรู้โดยตัดทางมิให้ฉันทราคะเกิดมีในสิ่งนั้น คือ ปัญญาที่รู้ว่า

^{๓๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๗๑/๕๐๕, วิสุทฺธิ. (ไทย) ๔๒๗/๗๗๖, และดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมศาสนา ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๐.

^{๓๖} พระมหากษัตริย์ ญาณาวุธ (ใจปลื้มบุญ), “การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมานและปัญญาใน พระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๔๕.

สิ่งนั้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาแล้ว ละนิจสัจจะ เป็นต้น ในสิ่งนั้นเสียได้ ดังข้อความใน พระไตรปิฎกที่ว่า

กำหนดรู้ผัสสะด้วยปริญา ๓ คือ (๑) ญาณปริญา(การกำหนดรู้ขั้นรู้จัก) (๒) ตีรณปริญา(การกำหนดรู้ขั้นพิจารณา) (๓) ปหานปริญา(การกำหนดรู้ขั้นละ)

ญาณปริญาเป็นอย่างไร คือ นักปราชญ์รู้จักผัสสะ คือ รู้เห็นว่า “นี่จักขุสัมผัส นี่โสตสัมผัส นี่ฆานสัมผัส นี่ชีวาหสัมผัส นี่กายสัมผัส นี่มโนสัมผัส นี่อริยจณสัมผัส นี่ปฏิณณสัมผัส นี่ผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา นี่ผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา . . . นี่ผัสสะที่เป็นโลกียะ นี่ผัสสะที่เป็นโลกุตตระ นี่ผัสสะที่เป็นอดีต นี่ผัสสะที่เป็นอนาคต นี่ผัสสะที่เป็นปัจจุบัน” นี้ชื่อว่าญาณปริญา

ตีรณปริญาเป็นอย่างไร คือ นักปราชญ์ทำสิ่งที่รู้แล้วให้ปรากฏอย่างนี้แล้ว พิจารณาผัสสะ คือ พิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรก เป็นจุลจลกร เป็นอุปัทวะ เป็นภัย . . . เป็นเหตุเกิดทุกข์ ตั้งอยู่ไม่ได้ หากความเข้มข้นไม่ได้ เป็นโทษ เป็นของที่ต้องสลัดออกไป นี้ชื่อว่า ตีรณปริญา

ปหานปริญา เป็นอย่างไร คือนักปราชญ์ครั้งพิจารณาเป็นอย่างนี้แล้ว ย่อมละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไปให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในผัสสะ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลายจงละความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในผัสสะทั้งหลายเสีย ผัสสะนั้น เธอทั้งหลายจะได้เด็ดขาดแล้วอย่างนี้ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้” นี้ชื่อว่า ปหานปริญา^{๓๗}

(ค) การจำแนกปัญญเป็น ๔ ประเภท

ปัญญาไม่เพียงสามารถจำแนกเป็น ๒ ประเภทและ ๓ ประเภทเท่านั้น ปัญญายังสามารถจำแนกเป็นปัญญา ๔ ประเภท ซึ่งมีหมวดหมู่ดังต่อไปนี้ ได้แก่ (๑) ปัญญาที่จำแนกตามอริยสัจ ๔ (๒) ปัญญาที่จำแนกตามปฏิสัมภิกา

^{๓๗}พ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๓/๖๓-๖๔, ๑๔/๖๓-๖๔, ๑๓๘/๕๑๐-๕๑๑, และดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๕๕.

(๑) ปัญญาที่จำแนกตามอริยสัจ ๔

เมื่อนำปัญญามาจำแนกตามอริยสัจจะได้ ๔ ประเภท ได้แก่ ญาณ ๔^{๓๘} ได้แก่ (๑.๑) ทุกขญาณ คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการความรู้ในทุกข์ ซึ่งทุกข์เป็นสภาพที่ทนได้ยาก สภาวะที่บีบคั้น (๑.๒) ทุกขสมุทัยญาณ คือ ปัญญาที่เกิดจากการความรู้ในเหตุเกิดแห่งทุกข์ ซึ่งเหตุเกิดแห่งทุกข์นี้คือความต้องการ (ตัณหา) ทุกขนิโรธญาณ คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการความรู้ในความดับแห่งทุกข์ ซึ่งความดับทุกข์นี้คือภาวะที่ความต้องการทุกรูปแบบดับสิ้นไป ภาวะที่หลุดพ้นและอิสระจากความทุกข์ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า นิพพาน (๑.๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการความรู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์

คัมภีร์วิวัฏฐกัณฐะว่า “ญาณวัตถุหมวดละ ๔ คือ . . . ทุกขญาณ^{๓๙} ทุกขสมุทัยญาณ ทุกขนิโรธญาณ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ”^{๔๐} และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายถึงเรื่องอริยสัจ ๔ ไว้ว่า

(๑) ทุกข์ คือ สภาพที่ทนได้ยาก สภาวะที่บีบคั้น . . . (๒) ทุกขสมุทัย คือ สาเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา (๓) ทุกขนิโรธ หมายถึง ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป หลุดพ้น เป็นอิสระ คือ นิพพาน (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หมายถึง ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์^{๔๑}

(๒) ปัญญาที่จำแนกตามปฏิสัมภิทา

เมื่อนำปัญญามาจำแนกตามความรู้ ๔ อย่างที่แตกฉานในวัตถุ ๔ ชื่อว่า ปฏิสัมภิทา ได้แก่ (๒.๑) อตถปฏิสัมภิทา คือ ปัญญาที่แตกฉานในอรรถ ปรัชญาแจ้งในความหมาย เมื่อเห็นเพียงข้อความอย่างย่อ หรือหัวข้อของหลักธรรม สามารถอธิบายขยายความออกไปอย่างกว้างขวาง แจกแจงรายละเอียดได้อย่างมากมายลึกซึ้ง หรือเมื่อเห็นเหตุเพียงส่วนเดียว สามารถพิจารณาแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อขยายผลออกไปจนทราบถึงผลได้ (๒.๒) ธัมมปฏิสัมภิทา

^{๓๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒/๒๘๕.

^{๓๙} ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ปรากฏทุกข์เกิดขึ้นนี้เรียกว่า ความรู้ในทุกข์ - อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕๔/๕๐๕.

^{๔๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕๔/๔๕๑, และดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วิสุทธิ. (ไทย) ๔๒๘/๓๑๗.

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๕.

หมายถึง ปัญญาแตกฉานในธรรม ปัญญาแจ้งรู้ในหลักธรรม สามารถอธิบายขยายความได้อย่างละเอียดและพิสดาร นามาทับตั้งเป็นกระทู้ หรือหัวข้อได้ เมื่อเห็นผลอย่างหนึ่งจะทำให้สืบสาวไปหาเหตุได้ (๒.๓) นิรุติปฏิสัมภิทา หมายถึง ปัญญาที่แตกฉานในนิรุติ ปริชารู้แจ้งในศัพท์ ภาษาด้อยคำบัญญัติรวมทั้งภาษาต่างๆ ใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและสามารถเห็นตามได้ (๒.๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิทา หมายถึง ปัญญาที่แตกฉานในปฏิภาณ ปริชารู้แจ้งทันการในความคิด ชึมซาบเข้าใจในความรู้ที่มีอยู่ด้วยไหวพริบ นามาเชื่อมโยงให้เข้ากับเหตุผลและความคิด และนำไปใช้ประโยชน์ให้เหมาะสม สามารถเข้ากับทุกเหตุการณ์หรือทุกกรณี

ในพระไตรปิฎกระบุว่า “ปฏิสัมภิทา ๔ คือ (๑) อตถปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในอรรถ) (๒) ธัมมปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในธรรม) (๓) นิรุติปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในนิรุติ) (๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ)”^{๔๒}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายความรู้ตามปฏิสัมภิทา ๔ ไว้ดังนี้คือ

(๑) อตถปฏิสัมภิทา หมายถึง ปัญญาที่รู้แจ้งในอรรถ ปริชาแจ้งในความหมาย เห็นข้อธรรมหรือความย่อ ก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้อย่างพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่งก็สามารถคิดแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผล (๒) ธัมมปฏิสัมภิทา หมายถึง ปัญญาที่รู้แจ้งในธรรม ปริชาแจ้งในหลัก เห็นอรรถาธิบายพิสดาร ก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่ง ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้ (๓) นิรุติปฏิสัมภิทา หมายถึง ปัญญาแตกฉานในนิรุติ ปริชาแจ้งในภาษา รู้ศัพท์ ด้อยคำ บัญญัติและภาษาต่างๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้ (๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิทา หมายถึง ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ปริชาแจ้งในความคิดทันการ มีไหวพริบ ชึมซาบในความรู้ที่มีอยู่เอามาเชื่อมโยงเข้าสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ได้สับเหมาะเข้ากับกรณีเข้ากับเหตุการณ์^{๔๓}

(ง) การจำแนกปัญญาเป็น ๖ ประเภท

ปัญญาไม่เพียงสามารถจำแนกได้หลายประเภทดังที่ได้นำเสนอมาแล้วนั้น ปัญญายังสามารถจำแนกได้ ๖ ประการ ได้แก่ (๑) วิปัสสนา หมายถึง ปัญญาที่เห็นสภาวะธรรมต่างๆ มีอนิจลักษณะ เป็นต้น (๒) สัมมาทิฐิ หมายถึง ความเห็นถูก (๓) วิมังสา หมายถึง ความไตร่ตรอง

^{๔๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๑๘/๔๕๕, และดูรายละเอียดในทำนองเดียวกันใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๖/๑๕๔/๑๕๕, พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๕-๒๘/๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๑๕-๓๒๔/๔๕๕-๔๖๑.

^{๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๑.

หรือทดลอง (๔) วิจารณ์ หมายถึง ปัญญาพิจารณาประเสริฐสุด (๕) สัมปชัญญะ หมายถึง ปัญญา รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้ว่าควรและไม่ควร รู้สถานที่ควรไปและไม่ควรไป และไม่หลงลืม (๖) เนปิกกะ หมายถึง ปัญญาบ่มกุศลธรรมให้สุก

พระโมคคัลลานะผู้ประพันธ์คัมภีร์อภิธานปทีปิกาได้นำเสนอชุดคาถาที่แสดงถึง คำศัพท์ที่เกี่ยวกับจิต ปัญญา และเวทนา ในช่วงหนึ่งของชุดคาถานั้นปรากฏคำว่า วิปัสสนา สัมมาทิฐิ วิมังสา วิจารณ์ สัมปชัญญะ และเนปิกกะ ตามลำดับ^{๔๔} ซึ่งสิริมหาจุรงคผลผู้ประพันธ์ คัมภีร์อภิธานปทีปิกา (คัมภีร์ขยายความคัมภีร์อภิธานปทีปิกา) ระบุว่า คำศัพท์ที่ปรากฏใน ชุดคาถานั้นตั้งแต่คำว่า วิปัสสนา จนถึงเนปิกกะ เป็นประเภทของปัญญา^{๔๕} จากข้อมูลเหล่านี้จึงทำให้มีการนำเสนอปัญญา ๖ ประเภทว่าได้แก่ วิปัสสนา สัมมาทิฐิ วิมังสา วิจารณ์ สัมปชัญญะ และ เนปิกกะ^{๔๖}

๓.๑.๒.๒ การศึกษาประเภทของความรู้ในพระพุทธศาสนา

แม้ปัญญาจะสามารถจำแนกได้หลายนัยดังกล่าว แต่การจำแนกปัญญาแต่ละนัยมี จุดมุ่งหมายแตกต่างกันไปของแต่ละนัย และเมื่อนำการจำแนกปัญญาแต่ละนัยไปศึกษาเทียบเคียง กับเนื้อหาในบทที่ผ่านมา ทำให้ทราบได้ว่า ปัญญาที่จำแนกตามแหล่งที่มา ๓ ประเภทคือ สุตมย ปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญานั้นมีความเหมาะสมที่จะนำไปประยุกต์ใช้เป็นประเภท ของความรู้ในพระพุทธศาสนาที่จะสามารถนำไปเป็นมาตรฐานในการศึกษาเรื่องการจัดการความรู้ ในพระพุทธศาสนาในลำดับถัดๆ ไป

ปัญญาที่จำแนกตามแหล่งที่มา ๓ ประเภทนี้หากนำมาจัดเป็นความรู้ ๒ ประเภทตาม กรอบที่ปรากฏในเนื้อหาของบทที่ผ่านมาเพื่อให้เนื้อหาในบทนี้พร้อมต่อการศึกษาเชิงบูรณาการกับ

^{๔๔} จิตฺตํ เจโต มโน นิตฺถิ	วิญญวณํ หทยํ ตถา
มานสํ ธี ตฺว ปญฺญวณํ จ	พุทฺธิ เมธา มติ มุติ.
ภูริ มนฺตา จ ปญฺญวณํ	ฉวณํ วิชฺชา จ โยนิ จ
ปฏิกานมโมโห	ปญฺญวณาทา วิปสฺสุสนา.
สมฺมาทิฏฺฐิจิปฺภุติกา	วิมังสา ตฺว วิจารณ์
สมฺปชฺชยฉลํ ตฺว เนปิกกํ	เวทยิตํ ตฺว เวทนา. - อภิธาน. (บาลี) ๑๕๒-๑๕๔.

^{๔๕} อภิธาน.ฎีกา (บาลี) ๑๒๒.

^{๔๖} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรพงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๑๑.

เนื้อหาในบทที่ผ่านมานั้นต่อไป การจัดปัญญา ๓ ให้เป็นความรู้ ๒ ประเภทดังกล่าวจำเป็นต้องเริ่มจากการนำเนื้อหาของปัญญา ๓ ไปเปรียบเทียบกับความรู้ ๒ ประเภทของบทที่ผ่านมา

ก. การเปรียบเทียบกับที่เกี่ยวกับความหมาย

เมื่อความหมายของความรู้ที่เป็นบาทฐานต่อการสร้างความเข้าใจเรื่องความรู้ฝังลึกในตัวคนและความรู้ชัดแจ้ง คือ การผสมผสานขององค์ประกอบของความรู้ได้แก่ ประสบการณ์ ข้อเท็จจริงพื้นฐาน ความซับซ้อน การตัดสินใจ การเรียนรู้ผิดถูกด้วยตนเอง ค่านิยมและความเชื่อ รวมทั้งคุณค่า ความรอบรู้ในเนื้อหาสาระ สารสนเทศ และความเชี่ยวชาญที่ทำให้กรอบการทำงานมีการประเมินและเกิดการรวมเข้ากับประสบการณ์และสารสนเทศใหม่เพื่อนำไปสนับสนุนทำให้ศักยภาพความสามารถในการปฏิบัติงานของบุคคลเพิ่มขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

ส่วนความหมายของปัญญา คือ ความรู้ทั่วๆที่เข้าไปกำหนดภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่ละเอียด ด้วยความคิดที่แจ่มแจ้งและใคร่ครวญ สามารถเข้าใจยังแยกได้ในเหตุผลของความคิดชั่ว คุณโทษ เป็นประโยชน์หรือมิใช่ประโยชน์ เพื่อนำไปจัดการชีวิตให้ครอบคลุมในระดับดำรงชีพ และยังพัฒนาก้าวไปสู่ความรอบรู้ในสังขารมองเห็นตามความเป็นจริงที่ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงและธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

จากข้อความเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ความหมายของความรู้และความหมายของปัญญานี้มีความเหมือนกัน คือ การมุ่งแสดงออกให้เห็นถึงการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง มีประสบการณ์และการรับรู้ทางประสาทสัมผัสเป็นฐาน โดยต้องอาศัยการลงมือกระทำหรือลงมือปฏิบัติจึงจะประสบความสำเร็จได้

ส่วนความต่างกัน คือ ความรู้ตามแนวคิดและทฤษฎีมุ่งเน้นไปในเรื่องความรู้ความเข้าใจที่มาจากข้อมูลและสารสนเทศเป็นหลักใหญ่ ซึ่งส่วนผสมของความรู้ต่างๆ เกิดจากการผสมผสานระหว่าง สารสนเทศ ประสบการณ์เดิม ค่านิยม และความเชื่อต่างๆ นำมารวมเข้ากับสารสนเทศหรือประสบการณ์ใหม่ เกิดเป็นองค์ความรู้ขึ้นมา โดยมีเทคโนโลยีและเครื่องมือทางอิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ เป็นเครื่องมือในการจัดการเพื่อประกอบอาชีพและดำรงชีพอยู่ในองค์กร

ในขณะที่ความหมายของปัญญาในพระพุทธศาสนามุ่งเน้นไปในเรื่องความรู้ความเข้าใจในตัวบุคคลในเรื่องภาวะความฉลาด ซึ่งส่วนผสมของปัญญาเป็นเรื่องภายในกายและจิตใจที่พัฒนาทำให้เกิดความสมดุล โดยมีจิตใจเป็นหลักสำคัญไม่ได้พึ่งพาเทคโนโลยี แต่อาศัยสติและปัญญาเป็นเครื่องมือในการจัดการ เพื่อให้เกิดปัญญาที่เข้าใจทั้งการดำรงชีพและประกอบอาชีพทั้งทางโลกและทางธรรมให้เห็นความจริงของทุกสรรพสิ่งเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

กล่าวโดยสรุป ความรู้ในพระพุทธศาสนา หมายถึง ความรู้ความสามารถในการเข้าใจในตัวบุคคลถึงกระบวนการภายในกายและจิตที่สร้างสรรค์ให้ปัญญาเกิดความสุขโดยมีสติเป็นตัวควบคุมเพื่อให้ใช้ปัญญาได้อย่างฉลาดในการประกอบอาชีพและดำรงชีพอยู่ในสังคมได้อย่างยั่งยืน

ข. การเปรียบเทียบด้านที่เกี่ยวกับประเภท

การเปรียบเทียบในส่วนที่เกี่ยวกับประเภทนั้น ความรู้ชัดแจ้ง (explicit knowledge) สามารถเทียบเคียงได้กับสุดมยปัญญา ส่วนความรู้ฝังลึกในตัวคน (tacit knowledge) สามารถเทียบเคียงได้กับจินตามยปัญญาและภาวนามยปัญญา โดยมีความเหมือน และความแตกต่างในแง่มุมต่อไปนี้

๑) ความเหมือน

ความรู้ชัดแจ้งกับสุดมยปัญญามีความเหมือนกัน คือ ลักษณะของการได้มาจากภายนอกในรูปแบบของเอกสาร ตำรา หรือจากประสาทสัมผัสจากสมองโดยผ่านการรับรู้ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ด้วยการได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัสกาย และรู้สัมผัสทางใจ จากผู้อื่น แนะนำ หรือสอนมา สิ่งที่ได้รับมายังไม่ได้มีใครตรวจ ต้องผ่านกระบวนการในการวิเคราะห์เสียก่อน

นอกจากนี้ ความรู้ฝังลึกในตัวคนกับจินตามยปัญญาและภาวนามยปัญญา มีความเหมือนกัน คือ (๑) เป็นนามธรรมที่อยู่ในตัวบุคคล (๒) เป็นความสามารถที่อยู่ลึกในจิตของคน ถ่ายทอดยาก (๓) การถ่ายทอดความรู้ในส่วนนี้กระทำได้ยาก ต้องอาศัยเครื่องมือในการถ่ายทอดที่ไม่ใช่เทคโนโลยี เช่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสนทนา (๔) ความรู้ประเภทนี้ต้องเกิดจากการลงมือปฏิบัติเท่านั้น (๕) เมื่อใช้เครื่องมือดึงความรู้ออกมาถ่ายทอดได้ ความรู้นั้นจะมีประโยชน์และมีค่ามาก

๒) ความแตกต่าง

ความต่างระหว่างความรู้ชัดแจ้งกับสุดมยปัญญา คือ ความรู้ชัดแจ้งมีความหมายครอบคลุมไปถึงตัวความรู้ที่อยู่ในรูปเอกสารด้วย แต่สุดมยปัญญามีความหมายครอบคลุมไปถึงตัวปัญญา คือ รู้ได้ด้วยอาศัยความรู้ชัดที่แม้จะผ่านตัวความรู้ที่เป็นเอกสารก็ตาม ยังส่งผ่านไปยังสาธารณะที่เรียกว่า สาธารณะปัญญา

ส่วนความต่างระหว่างความรู้ฝังลึกในตัวคนกับจินตามยปัญญาและภาวนามยปัญญา คือ ความรู้ฝังลึกในตัวคนนั้น มี (๑) ผลลัพธ์ของการเรียนรู้แตกต่างกันเพราะมุ่งไปสู่การปฏิบัติในหน้าที่การงานเป็นหลัก (๒) ความรู้ที่ได้รับพัฒนาได้เพียงภูมิปัญญาไม่สามารถพัฒนาต่อไปถึงการบรรลุธรรม (๓) การปฏิบัติแม้จะมีการกล่าวถึงเรื่องจริยธรรมอยู่บ้าง แต่ไม่เด่นชัดเท่ากับทางปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ส่วนจินตามยปัญญานั้น เป็นความคิดหรือความรู้ที่ต้องประกอบด้วยการคิดอย่างโยนิโสมนสิการ คือ คิดอย่างแยกแยะในการที่จะทำในสิ่งใดก็ตาม ผลลัพธ์การเรียนรู้มุ่งสู่การพัฒนากายและใจ ภาวนามยปัญญานั้นเป็นการกระทำหรือการปฏิบัติที่เน้นเรื่อง ศีล สมาธิ และปัญญา กล่าวคือ มุ่งเน้นเรื่องการมีวินัย การทำงานอยู่บนพื้นฐานที่มีจิตใจดี มีความสุข และปัญญา คือ มีวินัยและจิตใจที่ดีเป็นฐานในการลงมือกระทำ แล้วทำสิ่งนั้นซ้ำๆ ให้เกิดเป็นความชำนาญ เท่านั้นยังไม่เพียงพอ การมีศีล สมาธิที่ดีนั้น สามารถพัฒนาต่อไปถึงปัญญาที่สูงเกินกว่าภูมิปัญญานั้นคือ การบรรลุธรรมในที่สุด

กล่าวโดยสรุป ความรู้ในพระพุทธศาสนาสามารถจำแนกได้ ๒ ประเภทคือ

๑. ความรู้ชัดแจ้งเชิงพุทธ หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการฟังมาจากผู้อื่น จากการศึกษาเล่าเรียน ถ่ายทอดออกมาได้ในรูปเอกสารที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ ข้อมูล เอกสาร หนังสือ บทความ เอกสาร มาตรฐาน ลิขสิทธิ์ สิทธิบัตรเครื่องหมายการค้า รายงานประจำปี สื่อโสตทัศน์ (VDO CD) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ (ไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ อินเทอร์เน็ต เว็บไซต์ e-books) เป็นต้น

๒. ความรู้ฝังลึกเชิงพุทธ หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการคิดอย่างแยกแยะและจากการลงมือปฏิบัติ เป็นความรู้เฉพาะตัวที่เกิดจากประสบการณ์ การศึกษา การสนทนา การฝึกอบรม ความเชื่อ เจตคติของแต่ละบุคคล บวกรวมกับสติปัญญา ประสบการณ์ การเรียนรู้ หรือพรสวรรค์ต่างๆ ได้แก่ เทคนิค วิจารณ์ญาณ ปฏิภาณไหวพริบ ความเชี่ยวชาญในเรื่องต่างๆ เคล็ดลับวิชา ภูมิปัญญา เป็นต้น

๓.๒ แนวทางการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนา

๓.๒.๑ แนวคิดพื้นฐานในพระพุทธศาสนาที่ใช้ประยุกต์เข้ากับการจัดการความรู้: แนวทางการพัฒนาปัญญา

ธรรมชาติของมนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ ต้องเรียนรู้ ต้องฝึกตนเอง และฝึกได้แทบไม่มีที่สิ้นสุด การฝึกนี้หมายถึง การเรียนรู้และการพัฒนา^{๔๗} ได้แก่ หลักไตรสิกขา หลักกฏศีลธรรม ๔ มีดังนี้คือ

(ก) แนวทางการพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขา

ไตรสิกขาเป็นระบบฝึกอบรมในเรื่องกาย วาจา และใจ หรือจะหมายถึง ฝึกอบรมใน ๓ ด้านใหญ่ คือ ทางปัญญา ทางศีลและทางจิต ซึ่งแม้ความรู้ (ปัญญา) จะมีความสำคัญและเป็นเป้าหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักไตรสิกขา แต่ปัญญาไม่สามารถเกิดขึ้นมาลอยๆได้^{๔๘} ต้องอาศัยอีก ๒ องค์ประกอบเป็นฐานในการพัฒนา คือ การพัฒนาความประพฤติที่เรียกว่าศีล และการพัฒนาจิตใจ ที่เรียกว่า สมาธิ ดังข้อความที่ว่า “ปัญญารู้แจ้งจะเจริญได้อย่างไร . . . พรรณนาว่า เพราะเหตุที่ธรรมทั้งหลายอันแยกประเภทเป็นขั้นชั้น อย่างตณฺหา ธาตุอินทรีย สัจจะและปัจจุสมุปบาท เป็นภูมิธรรมของปัญญานี้ วิสุทธิ ๒ คือ สิลวิสุทธิ^{๔๙} และจิตตวิสุทธิ^{๕๐} เป็นมูลของปัญญานี้”^{๕๑} โดยการพัฒนาปัญญานี้จำเป็นต้องมีการพัฒนาพฤติกรรมทางการกระทำและการพัฒนาจิตใจเป็นฐาน โดยในข้อความนี้การพัฒนาความประพฤติและการพัฒนาจิตใจเรียกว่า สิลวิสุทธิและจิตตวิสุทธิตามลำดับ

เมื่อมนุษย์สามารถพัฒนาความประพฤติ (ศีล) ได้โดยเริ่มต้นตั้งแต่ข้อปฏิบัติขั้นเริ่มแรกสุดที่ความประพฤติพื้นฐาน คือการเน้นไปที่การละเว้นความชั่วต่างๆ เช่น ศีล ๕ ซึ่งเป็นจริยธรรมขั้นพื้นฐานของพุทธจริยศาสตร์ จากนั้นจึงยกระดับความประพฤติให้สูงขึ้นไปในด้านความดี

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๔), หน้า ๓๔๓

^{๔๘} พุทธทาสภิกขุ, **พุทธศาสนาคืออะไร**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๖๖.

^{๔๙} คู่มือระเบียบใน ข.ป. (ไทย) ๓๑/๑๓๐/๒๖๗, อ.ก. (ไทย) ๒๐/๕๐/๓๑๘, ข.ร. (ไทย) ๒๕/๒๓๑-๒๓๔/๑๐๔-๑๐๕, ๕๗/๔๗๑, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๐๘.

^{๕๐} คู่มือระเบียบใน ที.ป. (ไทย) ๑๑/๓๕๕/๔๑๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๖๘, ๒๕๕/๒๘๓.

^{๕๑} วิสุทธิ. (ไทย) ๔๓๐/๓๔๑.

เมื่อพิจารณาความประพฤตินี้ในระดับสูงของพุทธจริยศาสตร์^{๕๒} คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ได้แก่ การพูด การกระทำ การประกอบอาชีพด้วยเจตนาที่สุจริต ไม่คิดเบียดเบียน ดังคำกล่าวในพุทธพจน์ “มาเถิด ภิกษุ เธอจงเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรใน ปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาการและโคจร จงเป็นผู้มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทาน ศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายเถิด”^{๕๓} นอกจากนั้นแล้ว “นรชนผู้มีปัญญาเห็นภัยในสังสารวัฏ ดำรง อยู่ในศีลแล้ว เจริญจิตและปัญญามีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหารนั้นพึงแก้ความยุ่งนี้ได้”^{๕๔}

ฉะนั้นเมื่อมีการพัฒนาความประพฤติ (ศีล) เกิดขึ้นแล้วจะส่งผลให้บุคคลนั้นมีหิริและ โอตตัปปะ คือ ละอายและเกรงกลัวต่อการทำผิดหรือทำบาป โดยมีได้ไปเบียดเบียนล่วงละเมิดใคร มาที่จะเป็นเหตุให้ใจคอวุ่นวายคอยระแวงหวาดหวั่นกลัวโทษ หรือเดือดร้อนใจในความผิดชั่วร้าย ของตนเอง^{๕๕} ผู้ที่ศีลหรือผู้ที่มีความประพฤติไม่บริสุทธิ์ จิตใจจะหวั่นไหว ฟุ้งซ่าน ใจไม่สงบ ทำให้ สมาธิไม่เกิด เดือดร้อนใจ วุ่นวาย หวาดหวั่น คอยระแวง ไม่สบายใจและไม่มีความสุข เมื่อไม่มีความสุข ก็ไม่เกิดสมาธิ แต่หากผู้ใดมีศีล จะทำให้จิตสงบ จิตไม่หวั่นไหว จะเป็นเหตุให้ก่อให้เกิด สมาธิ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สุขมีสมาธิเป็นผล”^{๕๖}

^{๕๒} พุทธจริยศาสตร์มีเกณฑ์ตัดสินที่ชัดเจนซึ่งสามารถจำแนกเป็นสามระดับ คือ ระดับพื้นฐาน ระดับกลาง และระดับสูง ดูรายละเอียดใน พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาบุญโญ), **พระพุทธศาสนา-ปรัชญา-สังคม**, (กรุงเทพมหานคร : อาทการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๖, วศิน อินทสระ, **พุทธจริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมตตา, ๒๕๔๕), หน้า ๓๗-๔๗, สิวลี ศิริไธ, **จริยศาสตร์สำหรับพยาบาล**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๘-๑๑๙, พระมหากมล ถาวโร และคณะ, “พุทธจริยศาสตร์กับการโคลนนิ่ง”, ใน **พระพุทธศาสนากับวิทยาการโลกยุคใหม่**, รวบรวมโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖๒-๑๖๕, ศักดิ์ชัย อนันต์ศิริชัย, “พุทธจริยศาสตร์ต่อการโคลนนิ่งมนุษย์”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๗-๔๑, พระมหาวรชัย ดิสฺสเทโว, “พุทธจริยศาสตร์กับวรรณคดี”, ใน **พระพุทธศาสนากับจริยศาสตร์**, หน้า ๒๒๖-๒๒๘, นันทพล โรจนโกศล, “พุทธประสาธจริยศาสตร์กับภาวะบกพร่องทางสมอง”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๗๕-๓๘๐.

^{๕๓} จุ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๕๑/๔๑๖.

^{๕๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๑/๒๓๑.

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **สัมมาสมาธิและสมาธิแบบพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๗), หน้า ๓๘.

^{๕๖} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๒.

เมื่อการพัฒนาความประพฤติที่เรียกว่าศีลเป็นบาทฐานในการพัฒนาจิตใจที่เรียกว่าสมาธิจึงน่าสนใจว่า การพัฒนาจิตใจของมนุษย์จะสามารถทำได้อย่างไร การพัฒนาจิตใจที่เรียกว่าสมาธิจะทำให้จิตมีลักษณะที่แข็งแรง มีพลังมาก ราบเรียบ สงบซึ่ง ใสกระจ่าง และนุ่มนวลควรแก่การทำงาน^{๕๗} เพื่อนำไปใช้งานได้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงบรรยายไว้ว่า “เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุผู้นั้นย่อมจิตไปเพื่อญาณทัสสนะ”^{๕๘}

ผู้วิจัยเห็นว่าจิตที่มีลักษณะเช่นนี้เหมาะสมนำไปใช้ได้ดีซึ่งรวมไปถึงความเหมาะสมในการพัฒนาปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องแจ่มแจ้งชัดเจน เนื่องจากการทำกิจกรรมใดๆ หากมีจิตลักษณะเช่นนี้ การทำกิจกรรมนั้นๆ ย่อมมีประสิทธิภาพ รวมไปถึงการสร้างและพัฒนาปัญญาด้วย

(ข) แนวทางการพัฒนาปัญญาตามหลักกฏาภิธรรม ๔

หลักกฏาภิธรรม ๔ มีอุปการคุณสำหรับมนุษย์ทุกคน^{๕๙} เป็นธรรมเครื่องเจริญปัญญา^{๖๐} เป็นหลักในการพัฒนาปัญญา ซึ่งสามารถนำไปสู่การบรรลุธรรมขั้นต่างๆ จนถึงขั้นสูงสุด ประกอบด้วย ๔ ประการ คือ (๑) การเสวนาสัตตบุรุษ (สัปปริสสังเสวะ) (๒) การฟังคำสอน (สัทธัมมัสสวนะ) (๓) การพิจารณาไตร่ตรองอย่างแยกคาย (โยนิโสมนสิการ) (๔) การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (ธัมมานุสम्मปฏิบัติ) ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้ง โสคาปัตติผล ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. สัปปริสสังเสวะ (คบสัตตบุรุษ) ๒. สัทธัมมัสสวนะ (ฟังพระสัทธรรม) ๓. โยนิโสมนสิการ (การพิจารณาโดยแยกคาย) ๔. ธัมมานุสम्मปฏิบัติ (ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม) ธรรม ๔ ประการนี้แลที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้ง โสคาปัตติผล . . . ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๓๐.

^{๕๘} กิลสมีระจะเป็นต้น ท่านเรียกว่า กิเลสเพียงดังเนิน (อังคณะ) เพราะยังจิตให้ลาดต่ำ โน้มเอียงไปสู่ที่ต่ำ เช่นต้องย้อนกลับไปสู่จุดตกถวนอีก เป็นต้น - ที.ที. (ไทย) ๕/๒๓๔/๗๗-๗๘.

^{๕๙} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๔๕/๓๖๘.

^{๖๐} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๔๘/๓๖๗-๓๖๘.

ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อให้แจ้งสททาคามิผล . . . อนาคามิผล . . .
อรหัตตผล^{๖๑}

(๑) การเสวนาสัตบุรุษ (สัปปริสสังเสวะ)

การพัฒนาปัญญาที่เริ่มต้นจาก การเสวนาสัตบุรุษ คือ การคบหากับผู้ทรงปัญญา หมายถึง “การคบหากัลยาณมิตร หรือการมีมิตรดี การคบหาคนนั้นเป็นพื้นฐานเบื้องต้น ที่จะนำไปสู่ความเจริญหรือความเสื่อม”^{๖๒} ฉะนั้น การพัฒนาปัญญาให้ก้าวหน้าจะต้องคบบุคคลที่ดีก่อน ซึ่งคนดีที่ควรคบหานี้เรียกว่า สัตบุรุษ หมายถึง ท่านผู้รู้ ผู้มีความรู้ ซึ่งควรจะมีคุณลักษณะอย่างน้อย ๗ ประการ อันได้แก่ (๑.๑) รู้หลักและรู้จักเหตุ (ธัมมัญญตา) คือ รู้หลักความจริงของธรรมชาติ รู้หลักการ ซึ่งเป็นเหตุให้กระทำการได้สำเร็จผลตามมุ่งหมาย (๑.๒) รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล (อัตถัญญตา) คือ รู้ความหมายและความมุ่งหมายของหลักธรรมหรือหลักการ กฎเกณฑ์ หน้าที่ รับผิดชอบของกิจที่จะกระทำ (๑.๓) รู้จักตน (อัตตัญญตา) คือ รู้ฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรม (๑.๔) รู้ประมาณ (มัตตัญญตา) คือ รู้จักความพอเหมาะพอดี (๑.๕) รู้จักกาล (กาลัญญตา) คือ รู้ว่าเวลาไหน ควรทำอะไร (๑.๖) รู้จักชุมชน (ปริสฺสัญญตา) คือ รู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมชน และชุมชน รู้จักมารยาท ระบียบวินัย และข้อควรรู้ควรปฏิบัติอื่นๆ ต่อชุมชนนั้นๆ (๑.๗) รู้จักบุคคล (บุคคลัญญตา) คือ รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยอาศัยความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น^{๖๓}

ผู้ทรงปัญญานอกจากควรมีคุณลักษณะ ๗ ประการดังกล่าวแล้วยังควรมีคุณสมบัติอีก ๗ ประการ ได้แก่ ๑. น่ารัก (ปิโย) คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความสนิทสนมเป็นกันเอง ๒. นำเคารพ (ครุ) คือ มีความประพฤติดมควรแก่ฐานะ ๓. นำเจริญใจ (ภวานิโย) คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง ๔. รู้จักพูดให้ได้ผล (วตฺตา จ) คือ พูดเป็น รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร คอยให้คำแนะนำ ๕. ทนต่อถ้อยคำ (วจนฺกฺขโม) คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถามแม้จุกจิก อดทนฟังได้ ไม่เบื่อง่าย ไม่เสียอารมณ์ ๖. แฉลงเรื่องล้าลึกได้ (คฺมุทฺติรฺณฺจ กถํ กตฺตา) คือ

^{๖๑} พ.ป. (ไทย) ๑๑/๓/๕๔๓-๕๔๔, และดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๐๑/๔๕๕, ๑๐๔๖/๕๖๘, ๑๐๕๑/๕๖๗, ๑๐๕๘/๕๖๘, ๑๐๗๐/๕๘๒.

^{๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), เล่าเรื่องให้โยมฟัง ชุดที่ ๒ พัฒนาปัญญา, หน้า ๖๓.

^{๖๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖/๓๓๓, ๓๕๓/๔๐๐, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๐.

กล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆ ที่ลึกซึ้งซับซ้อนให้เข้าใจได้ ๗. ไม่ชักนำในอฐาน (โน จฏฐาเน นิโยชเย) คือ ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย^{๖๔}

การคบหากับผู้ทรงปัญญาซึ่งมีคุณลักษณะข้างต้นนั้น ถือเป็นสิ่งสำคัญขั้นพื้นฐานที่จะนำไปสู่ความเจริญหรือความเสื่อม เมื่อเราได้คบคนดี คนที่มีความรู้ ความสามารถเป็นพื้นฐานเบื้องต้นให้ได้ฟังคำแนะนำสั่งสอน และได้แบบอย่างที่ดีให้เรานำความรู้ที่ใส่จากการเล่าเรียนนั้นไปประพฤติปฏิบัติจนบรรลุความสำเร็จเป็นผู้ที่มีปัญญาไปด้วย แต่หากคบคนพาลย่อมนำไปสู่ความเสื่อม ดังสุภาษิตที่ว่า “คบคนพาลพาลพาไปหาผิด คบบัณฑิตบัณฑิตพาไปหาผล”^{๖๕}

ตัวอย่างเช่น นิทานชาดก เรื่องลูกนกแขกเต้า มีลูกนก ๒ ตัวเกิดมาในรังเดียวกัน แต่วันหนึ่งเกิดพายุพัดพารากจากกันไป ตัวหนึ่งไปอยู่กับฤาษี ซึ่งเป็นผู้มีคุณธรรม บรรยายาสและสิ่งแวดล้อมล้วนแต่เป็นสิ่งดีได้เห็นแต่สิ่งที่ดีงาม นกแขกเต้าตัวนี้เป็นผู้มีธรรม สุภาพอ่อนหวาน ส่วนนกแขกเต้าอีกตัวหนึ่งได้ไปตกอยู่กับโจร ซึ่งมีความเป็นอยู่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง นกแขกเต้าตัวนี้จึงก้าวร้าว พุดจาหยาบคาย^{๖๖}

จากตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่า การคบคนนั้นเป็นสิ่งสำคัญซึ่งบุคคลควรใช้วิจารณญาณในการเลือกและตัดสินใจคบคนๆ นั้น เพราะจะเป็นพื้นฐานเบื้องต้นที่นำไปสู่ความเสื่อมหรือความเจริญ ซึ่งความเจริญนี้รวมไปถึงการกลายเป็นผู้ทรงปัญญาเอง ดังนั้นการคบหากับผู้ทรงปัญญาจึงจัดเป็นขั้นตอนหนึ่งในแนวทางการพัฒนาปัญญา

(๒) การฟังคำสอน (สัทธัมมัสสวนะ)

ขั้นตอนต่อมา ได้แก่ การฟังคำสอน (สัทธัมมัสสวนะ) คือ การใส่ใจเรียนฟังให้ได้ความรู้ได้ธรรมแท้ การฟังคำสอน เอาใจใส่สดับรับฟังคำบรรยาย คำแนะนำสั่งสอนแสวงหาความรู้

^{๖๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๔.

^{๖๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๘๕.

^{๖๖} พุ.ชา.ติก. (ไทย) ๒๗/๑๕๕-๑๕๕/๔๕๗-๕๐๒, คู่มืออธิบายเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), “หลักการพัฒนาปัญญา : ศาสนา-ประวัติศาสตร์”, โพสต์ทูเดย์, (วันอาทิตย์ที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๔๗) : B7.

ทั้งจากตัวบุคคลโดยตรงและจากหนังสือแหล่งความรู้อื่นๆ ซึ่งการถ่ายทอดความรู้ของท่านทำให้เกิดเป็นความรู้มีในตนนั้นได้แก่ รู้เพราะความจำ เรียกว่า สุตมยปัญญา^{๖๓}

การพัฒนาปัญญาตามหลักวุฒิธรรมนี้ แม้ว่าจะได้คบหาสัตบุรุษแล้วในขั้นตอนที่ผ่านมา แต่หากไม่รู้จักนำโอกาสนั้นก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง โดยพยายามฟังคำแนะนำของท่าน คนๆ นั้นอาจจะไม่สามารถพัฒนาปัญญาของตนได้ เปรียบได้เหมือนทัพพิกับลิ้นที่ต่างกัน ทัพพินั้นอยู่ในหม้อแกง แต่ไม่เคยรู้รสแกงเลย หรือคนที่ใกล้ชิดสนิทสนมกับปราชญ์ซึ่งเป็นสัตบุรุษแล้ว แต่ไม่รู้จักสดับรับฟังก็เช่นกัน เปรียบเหมือนกับทัพพินี่ไม่รู้แกง ต่างกับลิ้น ลิ้นนั้นถ้าตักแกงเพียงช้อนเดียวใส่เข้าปากก็รู้รสแกงว่ามีรสอร่อยหรือไม่อร่อย เผ็ดเค็มเปรี้ยวอย่างไร ฉะนั้นจึงควรทำตนเหมือนกับลิ้นรู้รสแกง ไม่ใช่ทำตนเหมือนกับทัพพินี่ไม่รู้รสแกง^{๖๔}

กล่าวโดยสรุป การพัฒนาขั้นแรกจะต้องหาโอกาสที่ดีให้ได้พบกับสัตบุรุษที่เป็นคนดีมีคุณธรรม มีความรู้ดี เป็นกัลยาณมิตร และเมื่อพบสัตบุรุษแล้ว รู้จักแล้ว ต้องหมั่นฟังความรู้ของคนดีมีความรู้นั้นๆ จึงจะได้ปัญญา หรือเกิดปัญญา หรือทำปัญญาให้พัฒนาและเจริญขึ้น ซึ่งปัญญานี้จะสำเร็จได้ด้วยการศึกษาเล่าเรียน

(๓) การพิจารณาไตรตรองอย่างแยกคาย (โยนิโสมนสิการ)

ขั้นตอนต่อมา หลังจากได้การคบหากับผู้ทรงปัญญาแล้ว การฟังคำสอนจากท่านผู้ทรงปัญญายังไม่เพียงพอ แต่ยังต้องรู้จักนำคำสอนหรือความรู้ที่ได้ฟังมานั้นมาคิดพิจารณาไตรตรองอย่างแยกคาย (โยนิโสมนสิการ)^{๖๕} “รู้จักไตรตรองพิจารณา คือ ฟังอย่างเดียวไม่พอ ฟังแล้วรู้จักคิด รู้จักพิจารณาจึงจะได้ประโยชน์”^{๖๖} และ เป็นการพัฒนาปัญญาที่จะสามารถดำเนินไปได้ด้วยการพิจารณาไตรตรองอย่างแยกคายมีหลายวิธีด้วยกัน ซึ่งสามารถประมวลเป็นแบบใหญ่ได้ ๑๐ วิธี ได้แก่ (๓.๑) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย (๓.๒) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ (๓.๓) วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา (๓.๔) วิธีคิดแบบอริยสัจ หรือวิธีคิดแบบแก้ปัญหา (๓.๕) วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ คือ เป็นการพิจารณาคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย (๓.๖) วิธีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก (๓.๗) วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้-คุณค่าเทียม (๓.๘)

^{๖๓} สมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ความรู้ในพระพุทธศาสนา, หน้า ๓๘.

^{๖๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), “หลักการพัฒนาปัญญา : ศาสนา-ประวัติศาสตร์”, หน้า B7.

^{๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๖, ๓๕๑/๓๖๘, ๓๕๕/๔๑๘, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๕/๑๘, ๔๕๒/๔๕๑, ต.ม. (ไทย) ๑๕/๕๕/๔๕, ๖๕/๔๕, ๗๖/๕๑, ๘๓/๕๕, ๑๐๐๑/๔๕๕, ๑๐๔๖/๕๖๕, ๑๐๗๐/๔๕๒.

^{๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), เล่าเรื่องให้โยมฟัง ชุดที่ ๒ พัฒนาปัญญา, หน้า ๖๘.

วิธีคิดแบบเร้าคุณธรรม (๓.๕) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน (๓.๑๐) วิธีคิดแบบวิภาษวาท เป็นการพิจารณาแยกแยะ^{๓๑} โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้คือ

(๓.๑) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ การพิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผล ให้รู้จักสภาวะที่เป็นจริง หรือพิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไข ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่เรียกว่า วิธีคิดแบบอทิปปัจจยตา หรือคิดตามหลักปฏิจสมุปบาท เช่น คิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ”^{๓๒} หรือคิดแบบสอบสวนหรือตั้งคำถาม เช่นที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสให้พิจารณาไตรตรองอย่างแยกคายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า ‘โลกนี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จูติ และอุบัติก็บุคคลไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์ คือ ขราและมรณะนี้ เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์ คือ ขราและมรณะนี้ได้’”^{๓๓}

(๓.๒) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ คือ การพิจารณาที่เป็นการคิดที่มุ่งให้มองและให้รู้จักสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมัน เพื่อให้เห็นความไม่มีแก่นสาร หรือความไม่มีตัวตน โดยเฉพาะการพิจารณาเห็น สัตว์บุคคลเป็นเพียงการประชุมกันเข้าขององค์ประกอบที่เรียกว่า ขันธ์ ๕ มองตามสภาวะแยกออกไปว่าเป็นนามธรรมและรูปธรรม ตัวอย่างการพิจารณาไตรตรองอย่างแยกคายแบบนี้เช่นการพิจารณาว่า “เมื่อขันธ์ทั้งหลายมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ก็มีได้ เหมือนคำว่ารถมิได้เพราะประกอบส่วนต่างๆ เข้าด้วยกัน”^{๓๔}

(๓.๓) วิธีคิดแบบสามัญลักษณะ หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือ มองอย่างรู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย มันเกิดจากปัจจุบันปรุงแต่ง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับไป ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่คงอยู่ตลอดไป เรียกว่า อนิจจัง ทุกอย่างต่างเกิดดับเปลี่ยนแปลงไปตลอดเสมอ มีสภาวะถูกบีบคั้นกดดัน ทนอยู่ไม่ได้ เรียกว่า เป็นทุกข์ และทุกอย่างเป็นไปตามเหตุปัจจัย มันไม่อาจเป็นของของใคร ไม่มีใครเป็นเจ้าของครอบครองมันได้จริง เรียกว่าเป็นอนัตตา ตัวอย่างการพิจารณาไตรตรองอย่างแยกคายแบบนี้เช่นการพิจารณาว่า “อุปาทานขันธ์ ๕ ประการอัน ภิกษุผู้มีศีล

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๔๐-๑๒๘.

^{๓๒} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๐๔/๔๓๗, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๒๖/๑๖๔, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑/๓๘, ๓๗/๗๕, ๔๑/๘๖, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๒/๒๑๔, พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑/๑๗๑, พ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๘๖/๕๒๖.

^{๓๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๐/๑๕.

^{๓๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

กรรมนสิกการโดยแยกคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ... (บังคับไม่ได้) เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา”^{๗๕}

(๓.๔) วิธีคิดแบบอริยสัจ หรือวิธีคิดแบบแก้ปัญห สามารถจำแนกได้ ๒ วิธี ได้แก่ (ก) การคิดตามเหตุและผล หรือเป็นไปตามเหตุและผลสืบสาวจากผลไปหาเหตุ แล้วแก้ไข และทำการที่ต้นเหตุ จัดเป็น ๒ คู่ คือ คู่ที่ ๑ ทุกข์เป็นผล เป็นตัวปัญหา สมุทัยเป็นเหตุ เป็นที่มาของปัญหา เป็นจุดที่ต้องกำจัดหรือแก้ไข จึงจะพ้นปัญหาได้ คู่ที่ ๒ นิโรธ เป็นผล เป็นภาวะสิ้นปัญหามรรคเป็นเหตุ เป็นวิธีการ เพื่อบรรลุจุดหมายคือ ภาวะสิ้นปัญหา คับทุกข์ (ข) การวิธีคิดที่ตรงจุดตรงเรื่อง มุ่งตรงสิ่งที่จะต้องทำ ใช้แก้ปัญห ไม่ฟุ้งซ่าน โดยพัฒนาเป็นปัญญา คือทุกข์ ให้รู้หน้าที่คือปริญญา แก่ด้วยการรู้ สมุทัย ทำหน้าที่ให้ถูกต้อง คือ ปหาน ได้แก่ กำจัดหรือละเสีย นิโรธ ความดับทุกข์ หน้าที่คือ สัจฉิกิริยา ทำให้แจ้ง ทำให้เป็นจริง และมรรค ทางดับทุกข์ มีหน้าที่คือ ภาวนา ปฏิบัติหรือลงมือทำ ตัวอย่างการพิจารณาไตร่ตรองอย่างแยกคายแบบนี้เช่นการพิจารณาว่า

นี้ทุกข์ (สภาวะที่ทนได้ยาก) นี้ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) นี้ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์) นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) เมื่ออริยสาวกนั้นมนสิกการโดยแยกคายอย่างนี้สังโยชน์ ๓ คือ (๑) สักกายทิฐิ(ความเห็นว่าเป็นตัวของตน) (๒) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) (๓) สีลัพพตปรามาส(ความถือมั่นศีลและวัตร) ย่อมสิ้นไป ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า อาสวะที่ต้องละด้วยทัสสนะ”^{๗๖}

(๓.๕) วิธีคิดแบบบรรลธรรมสัมพันธ คือ เป็นการพิจารณาคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย คือ พิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับบรรล หรือหลักการกับความมุ่งหมาย เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้องที่เรียกว่า ธัมมานุวัตรปฏิบัติ หมายถึง ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ซึ่งจะได้นำเสนออีกครั้งในหัวข้อถัดไป

(๓.๖) วิธีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก หรือพิจารณาให้ครบทั้ง อัสสาทะ (ส่วนดี ส่วนอร่อย) อาทีนวะ (ส่วนเสีย ข้อเสีย) นิสสรณะ (ทางออก ทางรอด) การพิจารณาโดยใช้วิธีนี้คือ ควรยอมรับส่วนดีของสิ่งหรือข้อปฏิบัติที่ตนละเว้น และไม่มองข้ามซึ่งโทษ ข้อบกพร่อง จุดอ่อน ข้อเสีย คิคมองตามความเป็นจริงทำให้ปฏิบัติได้ถูกต้อง มีความไม่ประมาท นำเอาส่วนดีของสิ่งที่ตนละเว้นมาใช้ประโยชน์ได้ และสามารถหลีกเลี่ยง หรือมีโอกาสแก้ไขส่วนเสียบกพร่องที่ติดตามมากับสิ่งหรือข้อปฏิบัติที่ตนเลือกรับเอานั้น ได้ด้วย ตัวอย่างการพิจารณาไตร่ตรองอย่างแยกคายแบบนี้เช่นการพิจารณาว่า

^{๗๕} ส.บ. (ไทย) ๑๗/๑๒๒/๒๑๕.

^{๗๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๑/๒๑.

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้คุณของโลกโดยความเป็นคุณ โทษของโลกโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกไปโดยความเป็นเครื่องสลัดออกไปตามความเป็นจริง เราไม่ยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และท่านเหล่านั้นไม่เชื่อว่าทำให้แจ้งคุณของความเป็นสมณะและคุณของความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน^{๓๖}

(๓.๓) **วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้-คุณค่าเทียมหรือคุณค่าพอกเสริม** คือ การพิจารณาในเรื่องการจับจ่ายใช้สอยในปัจจัย ๔ ที่เกี่ยวกับการบริโภคอุปโภคในชีวิตประจำวัน โดยมองถึงประโยชน์ที่จะได้รับว่าสิ่งนั้นมีคุณค่า สามารถสนองความต้องการของเราได้ ซึ่งคุณค่านี้มี ๒ ประเภทคือ (ก) คุณค่าแท้ คือในแง่ที่สามารถสนองความต้องการของชีวิตโดยตรง ซึ่งคุณค่านี้อาศัยปัญญาเป็นเครื่องตีค่าหรือวัดราคา เช่น การรับประทานอาหาร อาหารมีคุณค่าประโยชน์เพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ มีสุขภาพดี อยู่ผาสุก มีกำลังเกื้อกูล บำเพ็ญกิจหน้าที่ ฯลฯ (ข) คุณค่าเทียมหรือคุณค่าพอกเสริมเป็นไปเพียงเพื่อปรนเปรอการเสพเสวยเวทนาหรือเสริมราคาเสริมขยายตีค่าหรือวัดราคา เรียกว่า คุณค่าสนองตัณหาก็ได้ เป็นต้น เช่น อาหารที่มีคุณค่าอยู่ที่ความอร่อย สนุกสนาน โก้ มุ่งเอาแต่ความสวยงาม เป็นต้น การพิจารณาไตร่ตรองอย่างแยกแยะแบบนี้เช่นการพิจารณาว่า “ภิกษุพิจารณาโดยแยกแยะแล้ว จึงใช้สอยจิ๋ว เพียงเพื่อป้องกันความหนาวป้องกันความร้อน ป้องกันสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานเพียงเพื่อปกปิดอวัยวะที่ก่อให้เกิดความละอาย”^{๓๗}

(๓.๔) **วิธีคิดแบบเร้าคุณธรรม** เป็นการพิจารณาที่เป็นวิธีคิดในแนวสักคั่นหรือบรรเทาและขัดเกลาดัณหา ซึ่งหลักวิธีคิดนี้จะขึ้นอยู่กับประสบการณ์ คือ สิ่งที่ได้ประสบหรือได้รับรู้มาอย่างเดียวกัน แต่โครงสร้างของจิตใจหรือแนวทางความเคยชินต่างๆ ที่เป็นเครื่องปรุงจิตสุดแต่การทำใจในขณะนั้นๆ เช่น การคิดถึงความตาย ถ้ามีโยนิโสมนสิการ ก็จะมีมุมมองในลักษณะทำใจหรือคิดไม่ถูกวิธี อกุศลก็เกิดขึ้น คือ คิดถึงความตายแล้วสลดหดหู่ เกิดความเศร้า หวาดเสียวใจบ้าง แต่ถ้ามีโยนิโสมนสิการ คือ ทำใจหรือคิดให้ถูกวิธี ก็จะเกิดกุศล คือ เกิดความรู้สึกลึกซึ้งตัวเราใจ ไม่ประมาท เร่งชวนขวนขวายปฏิบัติกิจหน้าที่ ทำสิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์ เป็นต้น ตัวอย่างการพิจารณาไตร่ตรองอย่างแยกแยะแบบนี้ เช่น เรื่องราวอย่างหนึ่ง หากพิจารณาไปอย่างหนึ่งจะทำให้เกียจคร้าน แต่หากพิจารณาไปอีกอย่างหนึ่งจะทำให้เกิดความเพียรพยายาม พระพุทธเจ้าตรัสว่า

^{๓๖} อ.จ.ด.ก. (ไทย) ๒๐/๑๐๓/๓๕๐.

^{๓๗} ช.ม. (ไทย) ๒๕/๒๐๖/๖๐๑.

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีงานที่ต้องทำ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราจักต้องทำงาน เมื่อเราทำงานอยู่ ภายจกเมื่อยล้า อย่างกระนั้นเลย เราจะนอน’ เธอจึงนอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลु เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง . . . ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีงานที่ต้องทำ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราจักต้องทำงาน เมื่อเราทำงาน การจะใส่ใจคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายมิใช่ทำได้ง่าย อย่างกระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง’ เธอจึงปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง”^{๗๕}

(๓.๕) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน เป็นการพิจารณาในแนวทางของความรู้หรือคิด ด้วยอำนาจปัญญา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เป็นไปอยู่ในขณะนี้ หรือเป็นเรื่องล่วงไปแล้ว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของกาลภายหน้า ซึ่งวิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะนี้ สติปัญฐานเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ เพราะใช้เจริญในชีวิตประจำวัน ถือเป็นการปฏิบัติเพื่อพัฒนาปัญญา หมายถึง ขณะเดียวที่กำลังเกิดขึ้นเป็นอยู่ เป็นอยู่ในปัจจุบันก็มีสติตามทันสิ่งที่รับรู้เกี่ยวข้องหรือต้องทำอยู่ในขณะนั้นๆ แต่ละขณะทุกๆ ขณะ ไม่ตกอยู่ในอำนาจอารมณ์ คิดเลื่อนลอยฟุ้งเพื่อฝันไป ตัวอย่างการพิจารณา ไตร่ตรองอย่างแบบคายนี้นี้เช่นการพิจารณาว่า “บุคคลไม่ควรคำนึงถึง สิ่งล่วงไปแล้ว ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็พ้นอันละไปแล้ว และสิ่งใดที่ยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็พ้นอันยังไม่มาถึง”^{๗๖}

(๓.๑๐) วิธีคิดแบบวิภาษวาท เป็นการพิจารณาแยกแยะ จำแนก แจกแจง หรือ วิเคราะห์ ซึ่งสามารถจำแนกให้เห็นเป็นลักษณะต่างๆ ได้ดังนี้คือ (ก) การพิจารณาจำแนกโดยแง่ด้านของความจริง คือจำแนกตามแง่ด้านต่างๆตามที่เป็นอยู่จริงของสิ่งนั้นๆ และจำแนกโดยมองหรือแสดงความจริงของสิ่งนั้นๆ ให้ครบทุกแง่ทุกด้าน (ข) การพิจารณาจำแนกโดยส่วนประกอบ คือ วิเคราะห์แยกแยะออกไปให้รู้เท่าทันภาวะที่สิ่งนั้นๆ เกิดขึ้นจากองค์ประกอบย่อยๆ ต่างๆ มาประชุมกันเข้า (ค) การพิจารณาจำแนกโดยลำดับขณะ คือ แยกแยะวิเคราะห์ปรากฏการณ์ตามลำดับความสืบทอดแห่งเหตุปัจจัย ซอยออกไปเป็นแต่ละขณะๆ ให้มองเห็นตัวเหตุปัจจัยที่แท้จริง (ง) การพิจารณาจำแนกโดยความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย คือ สืบสาวสาเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์สืบทอดกันมาของสิ่งหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทำให้มองเห็นความจริงที่สิ่งทั้งหลายไม่ได้ตั้งอยู่ลอยๆ ไม่ได้เกิดขึ้นลอย ๆ แต่เกิดขึ้นด้วยอาศัยเหตุปัจจัย จะดับไปด้วยการดับที่เหตุปัจจัย (จ) การพิจารณา

^{๗๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๕/๓๔๔.

^{๗๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๗๒/๓๑๕.

จำแนกโดยเงื่อนไข คือ มองหรือแสดงความจริงโดยพิจารณาเงื่อนไขประกอบ เช่น เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าทรงทดลองบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างสุดกำลัง ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางที่ถูกต้อง ก็ทรงเปลี่ยนวิธีการโดยทรงคิดพิจารณาและค้นพบทางสายกลาง แล้วทรงปฏิบัติจนบรรลุโพธิญาณในที่สุด^{๔๑}

เท่าที่นำเสนอมาทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า การพิจารณาสอบสวนใคร่ครวญนี้เป็นการเจาะตัดสินใจฉะฉานด้วยทฤษฎี ความเห็น ด้วยการจับเหตุยังถึงผลสาวหาเหตุ ได้แก่ รู้เพราะคิด เรียกว่า จินตามยปัญญา^{๔๒} ซึ่งถือเป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้เกิดประโยชน์ เพราะเมื่อพิจารณาไตร่ตรองโดยแยบคายมีความรู้ความเข้าใจดีแล้วย่อมนำไปปฏิบัติ อันเป็นสิ่งที่ต่อเนื่องกัน เริ่มแรกจากการคบคนดี ตามด้วยการสังเกต สดับฟังคำสอน และเมื่อฟังแล้วต้องพิจารณาไปด้วย จับหลักจับประเด็นให้เข้ากับคามมุ่งหมายของตนที่จะใช้ จากนั้นนำไปปฏิบัติ อันเป็นการสร้างสรรค์ปัญญาในข้อต่อไป

(๔) การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (ธัมมานุสम्मปฏิบัติ)

การปฏิบัติโดยอาศัยหลักธัมมานุสम्मปฏิบัติเป็นวิธีการประยุกต์วิธีการหนึ่ง (ข้อ ๕) ในการพิจารณาอย่างแยบคายที่ได้นำเสนอไปแล้วในหัวข้อที่ผ่านนั้น ยังสามารถแสดงตัวอย่างเด่นชัดในฐานะขั้นตอนสุดท้ายของการพัฒนาปัญญาตามหลักกุศลธรรม ๔ ซึ่งควรทำความเข้าใจเพิ่มเติมดังนี้ คือ

การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (ธัมมานุสम्मปฏิบัติ) คือ การปฏิบัติธรรมถูกหลัก ดำเนินชีวิตถูกต้องตามธรรม หรือการปฏิบัติธรรมให้ถูกหลัก ถูกคามมุ่งหมาย ธรรมข้อนี้เป็นเรื่องการปฏิบัติ จะมีอยู่ ๒ นัยด้วยกันคือ (ก) การปฏิบัติธรรมตามฐานะของตน คือมองดูฐานะของตนว่าควรจะปฏิบัติอย่างไร จึงปฏิบัติอย่างนั้น เช่น สำหรับฆราวาส การปฏิบัติธรรมสมควรแก่การเป็นฆราวาส สำหรับภิกษุสงฆ์ควรปฏิบัติตามความเป็นพระสงฆ์ ด้วยศีลวินัยที่ควรรักษา ส่วนอีกนัยหนึ่ง คือ (ข) การปฏิบัติธรรมน้อยคล้ายแก่กรรมใหญ่ หรือปฏิบัติธรรมย่อยคล้ายตามหลักใหญ่ คือ การปฏิบัติธรรมถูกหลัก คือ ทำให้ข้อปฏิบัติย่อยเข้ากันได้ สอดคล้องกัน และส่งผลแก่หลักการใหญ่ เป็นไปเพื่อจุดหมายที่ต้องการ^{๔๓}

^{๔๑} ดูรายละเอียดเรื่องการทรงทดลองบำเพ็ญทุกรกิริยาของพระพุทธเจ้าใน พุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๒-๑๓/๖๕๗, ๑๔-๑๖/๖๕๖.

^{๔๒} สมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ความรู้ในพระพุทธศาสนา, หน้า ๓๘.

^{๔๓} ดูคำอธิบายเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๘๔-๖๘๗.

การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (ธัมมานุสम्मปฏิบัติ) เป็นข้อที่ควรฝึกฝนให้มี ปัญญาที่จะสามารถเลือกหลักธรรมให้ถูกต้องกับบริบทที่เกี่ยวข้อง หากเลือกหลักธรรมผิดกับบริบทที่กำลังสนใจอาจส่งผลเสียมากกว่าผลดี ซึ่งเปรียบได้กับการเลือกใช้ยาที่ไม่ถูกต้องกับโรค ดังนั้นการพัฒนาปัญญาให้สมบูรณ์จำเป็นต้องฝึกการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ซึ่งการทำให้เกิดปรากฏเห็นแจ่มแจ้งขึ้นในจิต จนไม่ต้องเชื่อผู้อื่น และไม่ต้องคิดคาดคะเนว่าเป็นเช่นนั้นเช่นนั้น ปัญญานี้สำเร็จด้วยการบำเพ็ญ คือ ทำให้เกิดขึ้น เจริญขึ้น ได้แก่ รู้แจ้ง เรียกว่า ภาวนามยปัญญา^{๔๔}

ตัวอย่างเช่น ในอดีตกาล ณ ริมทะเลแห่งหนึ่งมีชาวบ้านนำเครื่องเช่นมาสังเวช พญานาคและทิงเครื่องเช่นไว้ หลังจากนั้นปรากฏว่า กาสามีภรรยาคนหนึ่ง ลงมากินเครื่องเช่นนั้นซึ่งรวมไปถึงการกินปลา การกินเนื้อ และการดื่มสุรา ซึ่งส่งผลให้เกิดเมามายขึ้นมา ก็จะเล่นน้ำทะเลให้สนุก แต่พอมีคลื่นพัดมา นางถูกพัดลงทะเลไป ถูกปลาใหญ่สูบกินนางกาไปเสีย ฝ่ายนายภามีความเศร้าโศกเสียใจมาก พบฝูงกาจำนวนมาก ได้เล่าเรื่องให้ฟัง ว่านางถูกโจรทะเล (ทะเล) เอาไป บรรดาเหล่ากาทั้งหลาย มีใจคิดจะช่วย คิดว่า พวกคนนั้นฝูงใหญ่ จะช่วยกันวิดน้ำให้แห้งเพื่อหานางกา เลยช่วยกันวิดน้ำทะเล ทั้งวิดทั้งดื่มจนเหนื่อย แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ เหล่ากานั้นเหน็ดเหนื่อยได้แต่คร่ำครวญเสียใจ จนกระทั่ง เทวดารำคาญอยากช่วยให้พ้นทุกข์จากการร้องไห้ เลยเนรมิตเป็นรูปที่น่ากลัว เรื่องราวจึงจบลง^{๔๕}

จากตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่า ฝูงกาแม้มีความเพียรอย่างมาก แต่น้ำทะเลมีปริมาณมากวิดเท่าไรย่อมมีจักแห่ง ขึ้นวิดต่อไปย่อมตายเปล่า การใช้ความเพียรไม่ถูกที่ถูกทาง ย่อมไม่สำเร็จผล ซึ่งไม่จัดเป็นธัมมานุสम्मปฏิบัติ

กล่าวโดยสรุป การพัฒนาความรู้จะเกิดขึ้นได้จากการมีกัลยาณมิตรที่เป็นผู้มีความรู้ความสามารถ รับฟังบุคคลเหล่านั้นด้วยความตั้งใจและนอบน้อมด้วยความคิดอย่างแยบคายอีกทั้งนำคำที่ได้ฟังได้เรียนรู้ไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่นหรือเพื่อประโยชน์สุขต่อองค์กรและประเทศชาติต่อไปในอนาคต

(ค) แนวทางการสังเคราะห์แนวทางการพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขากับหลัก วุฑฒิธรรม

เมื่อแนวทางการพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขา คือ การพัฒนาปัญญาตามเรื่อง สิล สมาธิ และปัญญา แม้ไม่ได้มุ่งแสดงให้เห็นถึงแนวการพัฒนาปัญญาโดยตรง แต่มุ่งแสดงให้เห็น

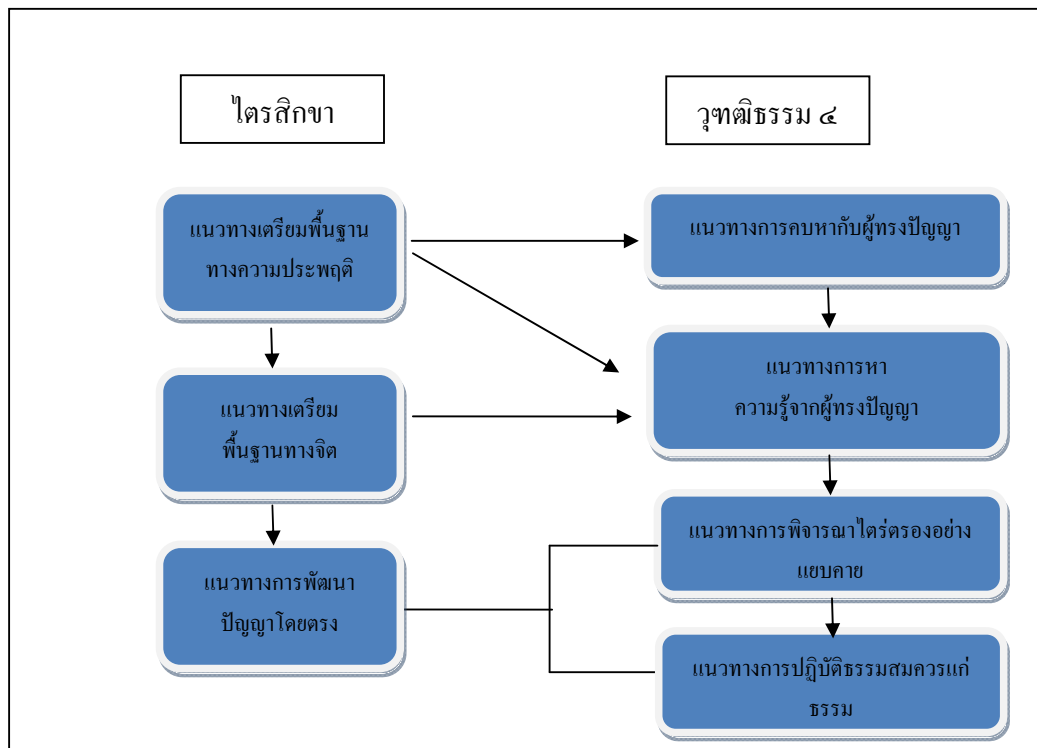
^{๔๔} สมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ความรู้ในพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๘.

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), เล่าเรื่องให้โยมฟัง ชุดที่ ๒ พัฒนาปัญญา, หน้า ๓๐-๓๑.

ถึงการพัฒนาก่อนที่เป็นบาทฐานให้สามารถพัฒนาปัญญาได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น ขั้นแรก การที่จะพัฒนาปัญญาได้นั้นต้องมีศีลเป็นพื้นฐาน เพราะศีลมีความหมายว่า ปกติ สงบ เมื่อจิตใจสงบ จึงสามารถพัฒนาสมาธิให้เจริญก้าวหน้าได้ เมื่อมีสมาธิที่ตั้งมั่นเกิดขึ้นแล้วจึงนำมาใช้งาน อันเป็น หลักและแนวทางที่จะทำให้ประสบความสำเร็จ อย่างไรก็ตามไตรสิกขายังสามารถเชื่อมโยงเข้าสู่ หลักธรรมอื่นเพื่อแสดงให้เห็นถึงแนวการพัฒนาปัญญาที่ประสบความสำเร็จมุ่งไปสู่เป้าหมายที่ ต้องการหรือวางไว้

ส่วนแนวทางการพัฒนาปัญญาตามหลักกุฏติธรรม ๔ นั้น เริ่มต้นจากการคบหากับ ผู้ทรงปัญญาที่เป็นกัลยาณมิตร เป็นสัทบุรุษ การ เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ เพื่อนที่คบหา หนังสือ สื่อมวลชน และวัฒนธรรม ซึ่งให้ข่าวสารที่ถูกต้อง สั่งสอนอบรมไปในทางที่ดีงาม เรียกว่า สัปปริสสังสวะ จากนั้นควรหมั่นฟังความรู้จากผู้ทรงปัญญาเพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ความเข้าใจเกิด ปัญญาที่เรียกว่า สัทธัมมัสสวนะ จากนั้นนำความรู้ที่ได้นั้นมาพิจารณาไตร่ตรองด้วยความคิดที่แยกคาย ด้วยวิธีต่างๆ สุดท้ายจึงนำการเรียนรู้จากทั้งสามอย่างที่ได้อ่านข้างต้นไปปฏิบัติให้สมควรแก่ธรรม นั้นคือ ให้เหมาะสมทั้งกาลเวลา สถานการณ์และวัตถุประสงค์เพื่อให้ได้ปัญญา มุ่งสู่จุดหมายที่ ต้องการของแต่ละบุคคลอันเป็นเหตุอันสมควรในการพัฒนาปัญญา

เมื่อนำแนวทางการพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขาในส่วนของความประพฤติ (ศีล) การพัฒนาจิตใจ (สมาธิ) และปัญญา กับแนวทางการพัฒนาปัญญาตามหลักกุฏติธรรม ๔ ในส่วน ของการเสวนาสัทบุรุษที่เรียกว่า สัปปริสสังสวะ ส่วนการฟังคำสอนที่เรียกว่า สัทธัมมัสสวนะ ส่วน การพิจารณาไตร่ตรองอย่างแยกคายที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการและส่วนการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ ธรรม ที่เรียกว่า ธรรมานุธรรมปฏิบัติ นั้นมาสังเคราะห์รวมเข้าด้วยกันเพื่อทำให้เกิดความเชื่อมโยง ระหว่างแนวทางการพัฒนาทั้งสอง จะทำให้เกิดบทสรุปของแนวทางการพัฒนาปัญญาที่สามารถ อธิบายได้ตามแผนภูมิที่ ๓.๑ ด้านล่าง ดังต่อไปนี้ คือ

แผนภูมิที่ ๓.๑ แสดงการเชื่อมโยงระหว่างแนวทางไตรสิกขาและแนวทางวาทะธรรม

จากแผนภูมินี้ เมื่อพิจารณาชุดแนวทางการพัฒนาทางซ้ายของแผนภูมิจะเห็นถึงแนวทางการพัฒนาปัญหาตามหลักไตรสิกขา และหากพิจารณาชุดแนวทางการพัฒนาทางขวาของแผนภูมิจะเห็นถึงแนวทางการพัฒนาปัญหาตามแนวทางวาทะธรรม ๔ ดังที่ได้นำเสนอแล้วข้างต้น

แต่เมื่อพิจารณาภาพรวมของแผนภูมิจะเห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างแนวทางการพัฒนาทั้งสองนั้น เริ่มจากแนวทางเตรียมพื้นฐานทางความประพฤติที่เรียกว่าศีลนั้น นอกจากจะเป็นบาทฐานต่อแนวทางเตรียมพื้นฐานทางจิตที่เรียกว่าสมาธิแล้ว ยังเป็นบาทฐานต่อแนวทางการคบหาแก้ปัญหาที่เรียกว่าสัพปุริสสังเสวะ เนื่องจากการคบหากันจะต้องมีความประพฤติที่เข้ากันได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งผู้ทรงปัญญาย่อมมีความประพฤติที่เป็นบาทฐานต่อการมีปัญญาดำหลักไตรสิกขา การคบหากับผู้ทรงปัญญาก็จำเป็นต้องเตรียมพื้นฐานทางความประพฤติ

ไม่เพียงเท่านั้น แนวทางเตรียมพื้นฐานทางความประพฤติ ยังเป็นบาทฐานต่อแนวทางการหาความรู้จากผู้ทรงปัญญาที่เรียกว่าสัทธัมมัสสวนะด้วยเช่นกัน เนื่องจากการหาความรู้จากผู้ทรงปัญญาจะต้องฝึกฝนความประพฤติให้อยู่ในแนวทางการหาความรู้ให้ได้ เช่น การฟังคำบรรยายโดยผู้ทรงปัญญายเป็นเวลาต่อเนื่องในระยะเวลาหนึ่ง ในขณะที่ฟังนั้นจะต้องสามารถควบคุม

ความประพฤตินั้นขณะฟังให้อยู่ในอาการสำรวม หากพื้นฐานทางความประพฤติไม่เพียงพอ ย่อมไม่สามารถฟังอยู่ในอาการสำรวมจนจบการบรรยายนั้นได้

เมื่อพิจารณาต่อไปจะพบว่าแนวทางการหาความรู้จากผู้ทรงปัญญามิเพียงต้องใช้แนวทางการคบหากับผู้ทรงปัญญาและแนวทางเตรียมพื้นฐานทางความประพฤติเป็นบาทฐานดังที่นำเสนอแล้วนั้น ยังต้องใช้แนวทางเตรียมพื้นฐานทางจิตอีกด้วย เนื่องจากการหาความรู้จากผู้ทรงปัญญาคงต้องมีจิตที่ตั้งมั่นในเรื่องนั้นๆ หากจิตไม่เป็นสมาธิการฟังคำบรรยายจากผู้ทรงปัญญาย่อมด้อยประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างแนวทางการพัฒนาปัญญาโดยตรงกับแนวทางการพิจารณาไตร่ตรองอย่างแยกคางที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการ และแนวทางการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมที่เรียกว่าชัมมานุชัมมปฏิบัติจะพบว่าโยนิโสมนสิการและชัมมานุชัมมปฏิบัตินั้นคือแนวทางการพัฒนาปัญญาโดยตรง

แม้ว่าเมื่อพิจารณาอย่างเคร่งครัดตามแนวทางของพระอภิธรรม โยนิโสมนสิการนั้นไม่ใช่ปัญญา^{๘๖} แต่เมื่อพิจารณาตามบริบทของเนื้อหาโยนิโสมนสิการซึ่งเป็นแนวทางการพิจารณาไตร่ตรองอย่างแยกคางนี้จะพบว่า มีเนื้อหาครอบคลุมไปถึงเรื่องการคิด และแม้ว่าการคิดนั้นไม่ใช่ปัญญา (หากพิจารณาอย่างเคร่งครัดตามแนวทางของพระอภิธรรม)^{๘๗} แต่เมื่อพิจารณาในมุมมองที่กว้างออกไปในเรื่องไตรสิกขา การคิดสามารถจัดเป็นปัญญาได้ ดังจะเห็นได้จากเรื่องการคิดที่ถูกต้องที่เรียกว่าสัมมาสังกัปปะสามารถจัดเป็นปัญญาในเรื่องไตรสิกขาได้^{๘๘} และเมื่อพิจารณารายละเอียดของแนวทางการพิจารณาไตร่ตรองอย่างแยกคางแล้ว ชัมมานุชัมมปฏิบัติเป็นแนวทางหนึ่งในโยนิโสมนสิการ แต่ในหลักกฏาติธรรม ๔ ชัมมานุชัมมปฏิบัติแสดงตัวอย่างเด่นชัดมาเป็นขั้นตอนสุดท้ายของการพัฒนาปัญญาตามหลักธรรมนี้ดังที่ได้นำเสนอไปแล้ว

เมื่อโยนิโสมนสิการและชัมมานุชัมมปฏิบัติคือแนวทางการพัฒนาปัญญาโดยตรง แนวทางเตรียมพื้นฐานทางจิตและแนวทางการหาความรู้จากผู้ทรงปัญญาย่อมเป็นบาทฐานต่อแนว

^{๘๖} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน นันทพล โรจนโกศล, “อายตนะ : สนามแห่งความรู้ในพุทธจิตวิทยา”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐, หน้า ๕๖.

^{๘๗} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน นันทพล โรจนโกศล, “พุทธประสาทจริยศาสตร์กับภาวะบกพร่องทางสมอง”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑, หน้า ๓๕๔-๓๗๒.

^{๘๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓.

ทางการพัฒนาปัญญาโดยตรงซึ่งรวมไปถึงโยนิโสมนสิการและธัมมานุวัตรปฏิบัติด้วย เนื่องจากลำดับความสัมพันธ์ของแต่ละขั้นตอนทั้งในแนวทางการพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขาและในแนวทางการพัฒนาปัญญาตามแนวทางวุทฒิธรรม ๔ เองตามที่ได้นำเสนอไปแล้ว

๓.๒.๒ การดำเนินการจัดการความรู้

ในพระพุทธศาสนายังไม่มีหลักฐานอ้างอิงที่กล่าวชัดเจนในเรื่องการจัดการความรู้ แต่จากการศึกษาในเนื้อหาที่นำมาประยุกต์เทียบเคียงได้ คือหลักการและเหตุผลในการทำสังคายนาที่แสดงให้เห็นได้ว่า ความรู้ในพระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้มาจนถึงปัจจุบันนี้คือ กระบวนการรักษาร่องความรู้ในพระพุทธศาสนา

๓.๒.๒.๑ หลักการและเหตุผลของกระบวนการจัดการความรู้

(ก) หลักการและเหตุผลของการทำสังคายนาที่เป็นบาทฐานต่อกระบวนการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนา

การทำสังคายนาเกิดขึ้นครั้งแรกเนื่องจาก ครั้งหนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุสงฆ์จบแล้ว พระสารีบุตรได้ปรารภเหตุที่พวกนิครนถ์ (พระในศาสนาเซนสาวกของมหาวิระหรือนิครนถนาฏบุตร) ได้แตกแยกทางความคิดเห็นกันรุนแรง หลังจากศาสดาล่วงลับไปไม่นาน เหล่าสาวกเกิดการถกเถียงและไม่ลงรอยกัน เนื่องจากเพราะเหตุที่ศาสดามหาวิระมิได้รวบรวมคำสอนไว้เป็นหมวดหมู่ จึงเสนอแนะให้ภิกษุทั้งหลายได้รวบรวมธรรมวินัย (สังคายนา) ไว้เป็นหมวดหมู่เพื่อให้พระภิกษุจำดำรงอยู่นานสืบไป^{๘๘} ในกาลครั้งนั้นพระพุทธเจ้าตรัสว่าธรรมวินัยของพระองค์เป็นธรรมวินัยที่ศาสดาผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ (ไม่เป็นเหตุให้เกิดการแตกแยก) แต่แนะนำให้สังคายนาพระธรรมวินัยโดยตรงวางหลักการสังคายนาและธรรมที่ควรสังคายนาไว้^{๘๙} ดังนี้คือ

จนทะ เพราะเหตุ นั้น ธรรมทั้งหลายที่เราแสดงไว้แล้วเพื่อความรู้ยังบริบูรณ์ทั้งหมดนั้น แลละ พึงพร้อมเพรียงกันประชุม สอบทานอรรถกับอรรถ พยายามะกับพยายามะในธรรมนั้น แล้วพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกัน เพื่อให้พระภิกษุนี้ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน

^{๘๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๕-๖.

^{๘๙} ณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสูตรต้นตปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๗.

ขอนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ธรรมทั้งหลายเราแสดงไว้เพื่อความรู้อย่างนี้ บริษัททั้งหมดนั้นแหละพึงพร้อมเพรียงกัน ประชุมสอบทานอรรถกับอรรถ พยายามกับพยายามแล้วพึงสังคายนากัน ไม่พึงวิวาทกัน เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ขอนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คืออะไร

คือ (๑) สติปัฏฐาน ๔ (๒) สัมมัปปธาน ๔ (๓) อธิธัมม ๔ (๔) อินทริย์ ๕ (๕) พละ ๕ (๖) โพชฌงค์ ๗ (๗) อริยมรรคมีองค์ ๘

จนทะ ธรรมทั้งหลายนี้แล เราแสดงไว้แล้วเพื่อความรู้อย่างนี้ บริษัททั้งหมดนั้นแหละพึงพร้อมเพรียงกันประชุม สอบทานอรรถกับอรรถ พยายามกับพยายามแล้วพึงสังคายนากัน ไม่พึงวิวาทกัน เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ขอนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๕๑}

จากพุทธพจน์ดังกล่าวข้างต้นสามารถสรุปให้เห็นหลักการและวิธีการในการทำสังคายนาดังต่อไปนี้คือ (๑) ให้พร้อมเพรียงกันในการประชุม (๒) สอบทานอรรถกับอรรถ (๓) สอบทานพยายามกับพยายาม (๔) อย่าทะเลาะวิวาทกัน และ (๕) ถ้าภิกษุใดตรงจำอรรถและพยายามมาผิดหรือถูก อย่าเพิ่งขึ้นชม ยอมรับหรือคัดค้าน แต่ควรร่วมกันพิจารณาตรวจสอบให้ดีก่อนว่าลงกันสมกันกับพระสูตรและพระวินัยหรือไม่ โดยธรรมที่ควรสังคายนา ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิธัมม ๔ อินทริย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘

เมื่อพระพุทธองค์ได้ทรงวางหลักการและวิธีการในการจัดทำสังคายนาขึ้นแล้ว ต่อมาการทำสังคายนาได้เริ่มต้นขึ้นจากวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้ คือ

๑. การทำสังคายนาครั้งแรกมีวัตถุประสงค์ในการรวบรวมและจัดหมวดหมู่พุทธพจน์ ได้จัดขึ้นภายหลังจากพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน สาเหตุเนื่องจากพระภิกษุบางพวกเมื่อแก่ชรา สุกฤตจะ ได้กล่าวดูหมิ่นพระธรรมวินัย ทำให้พระมหากัสสปะเกรงว่า พระธรรมวินัยจะเสื่อมสูญ จึงดำเนินการเรียกประชุมพระอรหันตเถระ ๕๐๐ องค์ มาทำสังคายนา ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างเขากบิลภทร ใกล้วัดกุสินารา

^{๕๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๓/๑๓๔.

ในการจัดทำสังคายนาครั้งนี้มีพระมหากัสสปะเป็นประธานชักถาม พระธรรมวินัย พระอานนท์เป็นผู้วิสัชนาพระธรรม พระอุบาลีเป็นผู้วิสัชนาพระวินัย ซึ่งในระหว่างการสังคายนา เมื่อมีการลงมติยอมรับคำสอนส่วนใดแล้ว ที่ประชุมจะทำการสวดพร้อม ๆ กัน เพื่อเป็นการรับรองว่าให้ใช้เป็นแบบแผนที่จะต้องทรงจำชนิดคำต่อคำเพื่อถ่ายทอดแก่ผู้อื่นและสืบต่อ แก่อนุชน ซึ่งผู้อุปถัมภ์การสังคายนาครั้งนี้คือ พระเจ้าอชาตศัตรู โดยกระทำการอยู่เป็นเวลา ๘ เดือน จึงสำเร็จ^{๕๒}

๒. การทำสังคายนาครั้งที่ ๒ เกิดขึ้นหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๑๐๐ ปี สาเหตุเนื่องมาจากพระภิกษุวัชชีบุตรกลุ่มหนึ่งได้ปฏิบัติย่อหย่อนต่อพระวินัย ๑๐ ประการ เช่น ถือว่าควรเก็บเกลือไว้ในแขนง (เขาสัตว์) เพื่อเอาไว้น้ำได้ ตะวันชายเกินเที่ยงไปแล้ว ๒ นิ้วควรฉันอาหารได้ ควรรับเงินทองได้ เป็นต้น พระยสสะ กากันทกบุตร เป็นผู้ชักชวนพระเถระผู้ใหญ่ร่วมมือกันกระทำการครั้งนี้ ๘ รูป คือ (๑) พระสัพพกามี (๒) พระสาพะยะ (๓) พระชุษยโสภิตะ (๔) พระวาสภคามิกะ (๕) พระเวระตะ (๖) พระสัมภุตะสาณวาสี (๗) พระยสสะ กากันทกบุตร และ (๘) พระสุมนะ ในการนี้พระเวระตะเป็นผู้ถาม พระสัพพกามีเป็นผู้ตอบปัญหาทางวินัยที่เกิดขึ้น มีพระสงฆ์ประชุมกัน ๘๐๐ รูป การสังคายนาครั้งนี้กระทำที่วาลิการาม เมืองเวสาลี มีพระเจ้ากาฬาสกเป็นผู้อุปถัมภ์ กระทำอยู่ ๘ เดือนจึงสำเร็จ^{๕๓}

๓. การทำสังคายนาครั้งที่ ๓ เกิดขึ้นหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๒๓๔ หรือ ๒๓๕ ปี^{๕๔} สาเหตุเนื่องมาจาก พวกเดียรถีย์หรือนักบวชศาสนาอื่นมาปลอมบวชในพระพุทธศาสนามากขึ้น แสดงธรรมวินัยผิดแผกไปจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา พระโมคคัลลบุตร ดิศสเถระด้วยความร่วมมือจากพระเจ้าอโศกมหาราช เรียกประชุมพระสงฆ์จำนวน ๑,๐๐๐ รูป ชำระสอบสวนกำจัดเดียรถีย์ สะสางพระธรรมวินัยได้ ซึ่งการทำสังคายนาครั้งนี้กระทำที่อโศการาม เมืองปาตลีบุตร ทำอยู่ ๕ เดือนจึงสำเร็จ^{๕๕}

^{๕๒} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : มุลินธิมхамภฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๘, เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๗.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

^{๕๔} เป็นเพียงข้อสันนิษฐาน คือ พระเจ้าอโศกมหาราช เสด็จราชย์ ๒๑๘ ปี หลังพุทธปรินิพพาน ต่อมาอีก ๑๖ ปี (บางฉบับว่า ๑๗ ปี) จึงได้ทำสังคายนา เมื่อเป็นเช่นนี้จึงต้องนับ ๑ ตั้งแต่ปีเสวยราชย์.

^{๕๕} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, หน้า ๘, เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๗.

มีข้อนำเสนอถึง พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ได้แต่งคัมภีร์กถาวัตถุ ซึ่งเป็นหนังสือคัมภีร์ในจำนวนอภิธรรมเจ็ดคัมภีร์ และได้ส่งคณะสมณทูตไปประกาศพระพุทธศาสนาไปยังต่างประเทศด้วย และประเทศไทยได้รับสืบทอดพระพุทธศาสนาจาก พระโสณะและพระอุตตระที่ถูกส่งมาเผยแผ่ศาสนา ณ ภูมิภาคแถบนี้ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา^{๕๖}

๔. การทำสังคายนาครั้งที่ ๔ “ทำเมื่อพุทธศักราช ๒๓๘ พระมหินทเถระได้ประดิษฐ์พระพุทธศาสนาที่ประเทศลังกา มีพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ เป็นผู้อุปถัมภ์”^{๕๗}

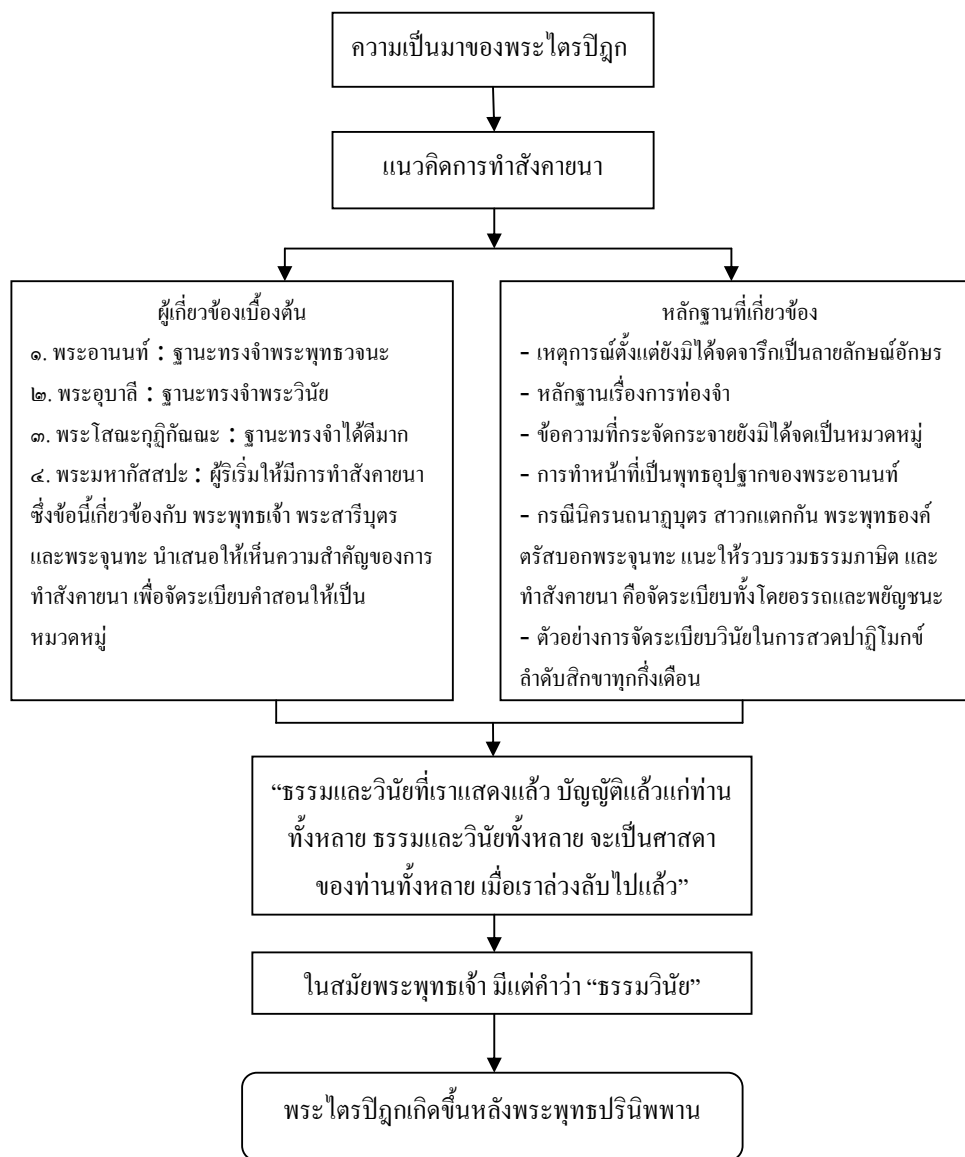
๕. การทำสังคายนาครั้งที่ ๕ ทำเมื่อพุทธศักราช ๔๕๐ (บางแห่งว่า ๔๓๓) เพื่อต้องการจารึกพระพุทธรวจนะเป็นลายลักษณ์อักษร ด้วยเกรงว่าการถ่ายทอดโดยระบบท่องจำจะคลาดเคลื่อนได้ สังคายนาครั้งที่ทำที่อาโกลณสถานมตเลขนบท ไทยเรียกว่า มลัญชนบทประเทศศรีลังกา พระรักษิตมหาเถระเป็นประธาน ทำอยู่นานเท่าใดไม่ปรากฏหลักฐาน^{๕๘}

จากหลักการและเหตุผลในการจัดทำสังคายนาสามารถนำมาเป็นมูลเหตุให้เห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาได้มีการรวบรวม จัดหมวดหมู่หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าหลังจากที่พระองค์ได้ปรินิพพานได้ ๓ เดือน แสดงให้เห็นได้ว่า การรวบรวมและร้อยกรองธรรมและวินัยนี้ถือเป็นการจัดการความรู้ที่เกิดขึ้นในลักษณะที่รักษาองค์ความรู้ที่กลายมาเป็นพระไตรปิฎกให้พุทธศาสนิกชนได้ศึกษามาเป็นเวลากว่า ๒,๖๐๐ ปี พอสรุปได้ตามแผนภาพที่ ๑.๒ ข้างล่างนี้

^{๕๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๘.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

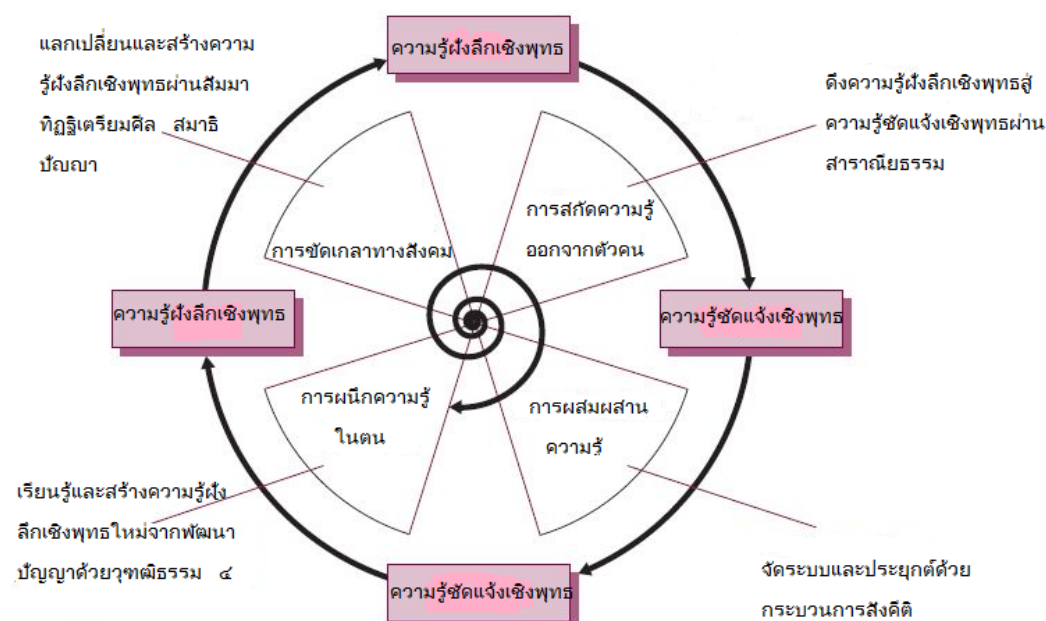

แผนภาพที่ ๓.๒ สรุปความเป็นมาของพระไตรปิฎก (ผู้วิจัย)^{๕๕}

^{๕๕} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในสุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, หน้า ๑-๓.

(ข) กระบวนการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนา

กระบวนการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนา ได้นำกรอบแนวคิดเรื่องการจัดการความรู้มาประยุกต์เป็นฐานในการนำเสนอ คือ

แผนภาพที่ ๓.๓ กระบวนการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนา (ผู้วิจัย)^{๑๐๐}

(๑) การขัดเกลาทางสังคม : ความรู้ฝังลึกเชิงพุทธสู่ความรู้ฝังลึกเชิงพุทธ

การขัดเกลาทางสังคมเป็นวิธีการหนึ่งที่จะสร้างความรู้ให้เกิดขึ้น ในพระพุทธศาสนา พื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ในลักษณะปฏิสัมพันธ์เกิดเริ่มขึ้นจากประเด็น คือพระอานนที่ ได้รับเลือกให้ทำหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐาก คือผู้ใกล้ชิดพระพุทธเจ้า^{๑๐๑}

ตัวอย่างเช่น ก่อนที่พระอานนจะรับหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐาก ท่านได้ขอพรหรือเงื่อนไข ๘ ประการจากพระพุทธเจ้า^{๑๐๒} เป็นเงื่อนไขปฏิเสธ ๔ ข้อ เงื่อนไขขอรับ ๔ ข้อ ดังนี้คือ

^{๑๐๐} ดัดแปลงจาก Ikujiro Nonaka, and Hirataka Takeuchi, **The Knowledge Creating Company : How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation**, p. 71.

^{๑๐๑} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**, หน้า ๒.

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒-๓.

เงื่อนไขปฏิเสธ คือ (๑) ถ้าพระผู้มีพระภาคจักไม่ประทานจีวรอันประณีตที่ได้แล้วแก่ข้าพระองค์ (๒) ถ้าพระผู้มีพระภาคจักไม่ประทานบิณฑบาต (คืออาหาร) อันประณีตที่ได้แล้วแก่ข้าพระองค์ (๓) ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่โปรดให้ข้าพระองค์อยู่ในที่ประทับของพระองค์ (๔) ถ้าพระผู้มีพระภาคจักไม่ทรงพาข้าพระองค์ไปในที่นิมนต์

เงื่อนไขขอร้อง คือ (๑) ถ้าพระองค์จักไปสู่ที่นิมนต์ที่ข้าพระองค์รับไว้ (๒) ถ้าข้าพระองค์จะนำบริษัซึ่งมาแต่ที่ไกลเพื่อเฝ้าพระองค์ได้ในขณะที่มาแล้ว (๓) ถ้าความสงสัยของข้าพระองค์เกิดขึ้นเมื่อใด ขอให้ได้เข้าเฝ้าทูลถามเมื่อนั้น และ (๔) ถ้าพระองค์ทรงแสดงข้อความอันใดในที่ลับหลังข้าพระองค์ ครั้นเสด็จกลับมาแล้วจักตรัสบอกข้อความนั้นแก่ข้าพระองค์อีก

เหตุผลที่พระอานนท์ทูลในเงื่อนไขฝ่ายปฏิเสธเพื่อป้องกันผู้กล่าวหาว่าท่านอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ ในส่วนเงื่อนไขฝ่ายขอร้อง ๓ ข้อแรก เพื่อป้องกันผู้กล่าวหาว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุเคราะห์แม้เรื่องเพียงเท่านี้ และข้อสุดท้าย เพื่อว่าจะได้ตอบคำถามต่าง ๆ เมื่อมีผู้ถามในธรรมเทศนาที่พระองค์ได้เทศนาไปแล้ว

จะเห็นได้ว่า การพูดคุยระหว่างพระอานนท์เป็นการสนทนาที่มีพื้นฐานมาจากศีล สมาธิ ปัญญา อธิบายความได้ว่า การที่พระอานนท์จะเป็นพระอุปัฏฐากนั้นมีความรู้ฝังลึกเชิงพุทธที่ประกอบไปด้วยปัญญาที่มองเห็นถึงปัญหาที่จะเกิดขึ้นได้ในอนาคต จึงได้ทูลขอเงื่อนไขต่าง ๆ ถึง ๘ ประการ ซึ่งการเตรียมการนั้นประกอบไปด้วยพื้นฐานแห่งเตรียมเรื่องศีล (วินัย) ให้เป็นปกติ มีการเตรียมด้านจิตใจ เพื่อให้จิตมีสมาธิ เป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญา ผลของการทูลขอทำให้ได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งกันและกันในอนาคตที่จะเป็นความรู้ฝังลึกใหม่ที่เป็นประโยชน์ในอนาคตได้ ซึ่งสามารถเรียกได้ว่า พระอานนท์มีปฏิภาณไหวพริบในการมองการไกลทางด้านจริยธรรม คือ การดำเนินชีวิตของคน หรือระบบการดำเนินชีวิตที่อิงตามของมนุษย์ ที่จะต้องสัมพันธ์กับพฤติกรรม ๓ ด้าน คือ ด้านพฤติกรรมที่เรียกว่าศีล ด้านจิตใจที่เรียกว่า สมาธิ และด้านปัญญารวมเรียกว่า ไตรสิกขา ซึ่งทั้งสามด้านนี้ต้องอาศัยสัมพันธ์เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน^{๑๑๑}

(๒) การสกัดความรู้ออกจากตัวคน : ความรู้ฝังลึกเชิงพุทธสู่ความรู้ชัดแจ้งเชิง

พุทธ

การสกัดความรู้ออกจากตัวคน ในทางพระพุทธศาสนามีแสดงไว้ในครั้งที่เกิดการสังคายนาขึ้นด้วยความปรารถนาดีของพระอรหันตเถระที่ได้อุทธรณ์เหตุการณ์ที่สาวกของ

^{๑๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การสร้างสรรค์ปัญญาเพื่ออนาคตของมนุษยชาติ, (กรุงเทพมหานคร : วัฒนาแวศวัน, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑.

นิครนถนาฏบุตรแตกกัน เพื่อมาเข้าพบพระอานนท์ ๒ ครั้ง ครั้งแรกพระอานนท์พาเข้าเฝ้าพระพุทธรเจ้าด้วยกัน พระพุทธรเจ้าแนะนำให้ทำสังคายนาดังกล่าวข้างต้น และครั้งที่สอง เมื่อสาวกนิครนถนาฏบุตรแตกกันยิ่งขึ้น พระพุทธรเจ้าได้แสดงธรรมเรื่อง สาราณียธรรม หลักธรรมสำหรับอยู่ด้วยความผาสุก ๖ ประการ^{๑๐๔} มีรายละเอียดดังนี้คือ

สาราณียธรรม ๖ ประการ อะไรบ้าง

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) ตั้งมั่นเมตตาภาวกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมเมื่อนี้ ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (๒) ตั้งมั่นเมตตาจิตกรรม ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและ ลับหลัง สาราณียธรรมเมื่อนี้ ทำให้เป็นที่รัก. . . เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (๓) ตั้งมั่นเมตตาโมกขกรรม ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมเมื่อนี้ ทำให้เป็นที่รัก. . . เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (๔) บริโภคโดยไม่แบ่งแยก ลาภทั้งหลายที่ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม โดยที่สุดแม้เพียงบิณฑบาต บริโภคร่วมกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมเมื่อนี้ ทำให้เป็นที่รัก . . . เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (๕) เป็นผู้มิมีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญไม่ถูกค้นหาและทักท้วงครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมเมื่อนี้ทำให้เป็นที่รัก . . . เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (๖) เป็นผู้มิตักขุโดยทักขุอันประเสริฐ เป็นนิยานิกรรม เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมเมื่อนี้ทำให้เป็นที่รัก. . . เพื่อความเป็นอันเดียวกันภิกษุทั้งหลาย^{๑๐๕}

การสกัดความรู้ออกจากตัวคนนั้น ต้องประกอบด้วยการสนทนาที่มีเมตตาต่อกัน ตามสาราณียธรรมดังกล่าวเพื่อให้มีการอนุเคราะห์และเมตตาต่อกันในการที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้เกิดความรู้ขึ้น ในสมัยพุทธกาลเริ่มต้นด้วยวิธีการท่องให้คล่องปากแล้วจึงตรวจทานความถูกต้องนั้นด้วยการรับฟังซึ่งกันและกันด้วยเมตตาธรรม

^{๑๐๔} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, หน้า ๕.

^{๑๐๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๕๓๑-๕๓๓.

(๓) การผสมผสานความรู้ : ความรู้ชุดแจ้งเชิงพุทธสู่ความรู้ชุดแจ้งเชิงพุทธ

การผสมผสานความรู้ในวิธีการนี้ เป็นการทำให้สังคายนาเพื่อกำเนิดพระไตรปิฎกที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่มีชื่อเรียกต่างๆ การจดจำสืบทอดกันมาตามสำนักต่าง ๆ มีการจดจำกันอย่างไม่เป็นเอกภาพจนถึงหลังพระปรินิพพานประมาณ ๑ เดือน จึงได้มีการร้อยกรองคำสั่งสอนทั้งหมดไว้เป็นหมวดหมู่ที่เรียกว่า สังคิติหรือสังคายนา^{๑๐๖}

การทำสังคายนาร้อยกรองคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกแบ่งออกเป็น ๑๐ หมวดหมู่ คือ

หมวดที่ ๑ มีธรรม ๑ ประการ คือ สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ดำรงอยู่ได้ด้วยสังขาร^{๑๐๗}

หมวดที่ ๒ มีธรรม ๒ ประการ คือ (๑) นาม รูป (๒) อวิชชา ภาวตัณหา (๓) ภวาทิฏฐิ ... (๓๓) ขยญาณ อนุปปาทญาณ ^{๑๐๘}

หมวดที่ ๓ มีธรรม ๓ ประการ คือ (๑) อกุศลมูล ๓ (๒) กุศลมูล (๓) พุจริต ๓ . . . ๖๐. ปาฏิหาริย์ ๓ ^{๑๐๙}

หมวดที่ ๔ มีธรรม ๔ ประการ คือ (๑) สติปัฏฐาน (ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ) (๒) สัมมปธาน (ความเพียรชอบ) ๔ (๓) อิทธิบาท (คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ) ๔ . . . (๕๐) บุคคล ๔ อีกนัยหนึ่ง ^{๑๑๐}

หมวดที่ ๕ มีธรรม ๕ ประการ คือ (๑) ขันธ์ ๕ (๒) อุปาทานขันธ์ (ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น) ๕ (๓) กามคุณ ๕ . . . (๖๖) สัญญาที่ควรเจริญเพื่อวิมุตติ^{๑๑๑}

^{๑๐๖} คณาจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสูตรตันตปิฎก, หน้า ๖

^{๑๐๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๓/๒๕๑.

^{๑๐๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๑-๒๕๘.

^{๑๐๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๙-๒๖๖.

^{๑๑๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๖๖-๒๙๙.

^{๑๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๙๙-๓๑๕.

หมวดที่ ๖ มีธรรม ๖ ประการ คือ (๑) อายุคณนภายใน ๖ (๒) อายุคณนภายนอก ๖ (๓) หมวดวิญญาน ๖ . . . (๒๒) นิพเพชฌัญญุตา (กำหนดหมายในญาณอันเป็นส่วนซ้ำแรก กิเลส) ๖^{๑๑๒}

หมวดที่ ๗ มีธรรม ๗ ประการ คือ (๑) อริยทรัพย์ ๗ (๒) โพชฌงค์ ๗ (๓) ธรรมที่เป็นบริหารแห่งสมาธิ ๗ . . . (๑๔) อธิกรณสมถธรรม (ธรรมเป็นเครื่องระงับอธิกรณ์) ๗^{๑๑๓}

หมวดที่ ๘ มีธรรม ๘ ประการ คือ (๑) มิจฉัตตะ (ความเป็นธรรมที่ผิด) ๘ (๒) สัมมัตตะ (ความเป็นธรรมที่ถูกต้อง) ๘ (๓) ทักขิณียบุคคล (บุคคลผู้ควรแก้ทักษิณา) ๘ . . . (๑๑) วิโมกข์ (ความหลุดพ้น) ๘^{๑๑๔}

หมวดที่ ๙ มีธรรม ๙ ประการ คือ (๑) อาฆาตวัตถุ (เหตุผูกอาฆาต) ๙ (๒) อาฆาตปฏิวินยะ (อุบายเป็นเครื่องกำจัดอาฆาต) ๙ (๓) สัตตาวาส (ภพเป็นที่อยู่ของสัตว์) ๙ . . . (๖) อนุปฺพนิโรธ (ความดับไปตามลำดับ) ๙^{๑๑๕} และ

หมวดที่ ๑๐ มีธรรม ๑๐ ประการ คือ (๑) นาถกรณธรรม (ธรรมเครื่องกระทำที่พึง) ๑๐ . . . (๖) อเสขธรรม (ธรรมเป็นอเสขะ) ๑๐^{๑๑๖}

จะเห็นได้ว่าการทำสังคายนาในแต่ละครั้งจะเป็นการรวบรวมความรู้ หลักธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นหมวดหมู่และสมบูรณ์ขึ้นเรื่อย ๆ อีกทั้งเป็นกระบวนการรักษาองค์ความรู้ที่เชื่อมต่อมาประยุกต์ใช้จนถึงปัจจุบันนี้

(๔) การฝึกความรู้ในตัวตน : ความรู้ชัดแจ้งเชิงพุทธสู่ความรู้ฝังลึกเชิงพุทธ

การฝึกความรู้ในตัวตนเป็นการนำความรู้ที่ได้มาใหม่ไปใช้ปฏิบัติหรือลงมือทำจริง ๆ จนกลายเป็นความรู้ของตนเอง ซึ่งจะเป็นการเปลี่ยนความรู้ที่ชัดแจ้งให้กลายเป็นความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคล คือการเรียนรู้ด้วยการลงมือทำ ก่อนการลงมือทำในทางพระพุทธศาสนาจำเป็นต้องมีองค์ประกอบที่จะทำให้สามารถสร้างความรู้ในตนเองจะยึดในหลักกฏาธิธรรม ๔ ที่เป็นแนวทางการพัฒนาปัญญาที่เป็นพื้นฐานที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น คือ (๑) การเสวนาสัตบุรุษ (สัปปริสสังเสวะ

^{๑๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๕๑-๓๓๐.

^{๑๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๐-๓๓๕.

^{๑๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๓๕-๓๕๑.

^{๑๑๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๐/๓๕๑-๓๕๘.

^{๑๑๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๕๘-๓๖๖.

(๒) การฟังคำสอน (สัทธัมมัสสวนะ) (๓) การพิจารณาไตร่ตรองอย่างแยกคาย (โยนิโสมนสิการ)
(๔) การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (ธัมมานุสम्मปฏิบัติ)

การฝึกความรู้ในตัวตนนี้จะต้องเน้นในด้านการปฏิบัติเป็นหลัก ฝึกฝนให้เกิดความชำนาญ หรือเรียกว่า ผู้เชี่ยวชาญหรือที่เรียกว่า เอตทัคคะ กลุ่มเอตทัคคะนี้สามารถจัดแบ่งออกเป็น ๔ หมวด คือ ๑) หมวดภิกษุ ๒) หมวดภิกษุณี ๓) หมวดอุบาสก และ ๔) หมวดอุบาสิกา ดังนี้

๑) หมวดภิกษุ ทั้งหมด ๔๑ องค์ คือ (๑) พระอัญญาโกณฑัญญะเอตทัคคะในทาง รัตตัญญู (รู้ราตรีนาน) (๒) พระอรุเวลกัสสปะเอตทัคคะในทางผู้มีบิรวารมาก (๓) พระสารีบุตรเอตทัคคะในทางผู้มีปัญญา (๔) พระมหาโมคคัลลานะเอตทัคคะในทางผู้มีฤทธิ์ (๕) พระปุนณมนตานีบุตรเอตทัคคะในทางผู้เป็นพระธรรมกถึก (๖) พระกาฬทายีเอตทัคคะในทางผู้นำตระกูลให้เลื่อมใส (๗) พระนันทเอตทัคคะในทางผู้สืารวมอินทรีย์ (๘) พระราหุลเอตทัคคะในทางผู้ใคร่ในการศึกษา (๙) พระอุบาลีเอตทัคคะในทางผู้ทรงพระวินัย (๑๐) พระภัททิยะเอตทัคคะในทางผู้เกิดในตระกูลสูง (๑๑) พระอนรุทธเอตทัคคะในทางผู้มีทิพยจักขุญาณ (๑๒) พระอานนท์เอตทัคคะในทางผู้เป็นพหูสูต ผู้มีสติ ผู้มีคิ ผู้มีความเพียร และเป็นพุทธอุปัฏฐาก (๑๓) พระโมฆราชเอตทัคคะในทางผู้ยินดีในจีวรเศร้าหมอง (๑๔) พระปิณโฑลภารทวาชเอตทัคคะในทางผู้บันลือสีหนาท (๑๕) พระมหากัจจายนเอตทัคคะในทางผู้อธิบายความย่อให้พิสดาร (๑๖) พระสีวลีเอตทัคคะในทางผู้มีลาภมาก (๑๗) พระโสณกุฎิกัณณเอตทัคคะในทางผู้แสดงธรรมด้วยถ้อยคำอันไพเราะ (๑๘) พระมหากัสสปะเอตทัคคะในทางผู้ทรงธุดงค์ (๑๙) พระราชนเอตทัคคะในทางผู้ทรงปฏิภาณ (ญาณแจ่มแจ้งในพระพุทธานุสาสนา) (๒๐) พระลกุณฏกภัททิยะเอตทัคคะในทางผู้พูดเสียงไพเราะ (๒๑) พระทปพมัลลบุตรเอตทัคคะในทางผู้จัดเสนาสนะ (๒๒) พระพากุลเอตทัคคะในทางผู้มีโรคหายารน้อย (๒๓) พระวักกลิเอตทัคคะในทางผู้สัทธาธิมุค (หลุดพ้นกิเลสด้วยศรัทธา) (๒๔) พระมหา กัปปินเอตทัคคะในทางผู้ให้อิโวาทภิกษุบริษั (๒๕) พระอุปเสนเอตทัคคะในทางผู้นำซึ่งความเลื่อมใสโดยรอบในหมู่ชนทั้งชั้นสูงและชั้นต่ำ (๒๖) พระขทรวินยเรวตเอตทัคคะในทางผู้อยู่ป่า (๒๗) พระสุภูติเอตทัคคะในทางผู้อรณวิหาร (เจริญมานประกอบด้วยเมตตา) และทักษิณยบุคคล (๒๘) พระพาหิยทารุจิยะเอตทัคคะในทางขิปปาภิญญา (ตรัสรู้เร็วพลัน) (๒๙) พระวังคีสเอตทัคคะในทางผู้มีปัญญาปฏิภาณฉลาดในการผูกเป็นบทบาทตา (๓๐) พระโสณโกฬิวิสเอตทัคคะในทางผู้ปรารถนาความเพียร (๓๑) พระโสณิเถเอตทัคคะ

ในทางระลึกบุพเพนิวาสานุสติญาณ (๓๒) พระนันทกเถระ เอตทัคคะในทางผู้ให้โอวาทภิกษุณี (๓๓) พระกังขาเรวตเถระ เอตทัคคะในทางผู้ยินดีในฌานสมบัติ (๓๔) พระมหาปันถกเถระ เอตทัคคะในทางผู้เจริญวิปัสสนา (๓๕) พระจูฬปันถกเถระ เอตทัคคะในทางผู้ชำนาญในมโนยิทธิ (๓๖) พระกุนทธานเถระ เอตทัคคะในทางผู้จับสลากเป็นปฐม (๓๗) พระรัฐบาลเถระ เอตทัคคะในทางผู้บวชด้วยศรัทธา (๓๘) พระกุมารกัสสปเถระ เอตทัคคะในทางผู้แสดงธรรมอันวิจิตร (๓๙) พระมหาโกณฑัญญะเถระ เอตทัคคะในทางผู้แตกฉานในปฏิสัมภิทา ๔ (๔๐) พระสาเกตเถระ เอตทัคคะในทางผู้ฉลาดในไตรปิฎกสมบัติ (๔๑) พระปิลินทวัจฉเถระ เอตทัคคะในทางผู้เป็นที่รักใคร่ของเทพดา^{๑๑๖}

๒) หมวดภิกษุณี ทั้งหมด ๑๓ องค์ คือ (๑) พระมหาปชาบดีเถรี เอตทัคคะในฝ่ายผู้รัตตัญญู (๒) พระมหาเขมาเถรี เอตทัคคะในฝ่าย ผู้มีปัญญา (๓) พระมหาอุบลวรรณาเถรี เอตทัคคะในฝ่าย ผู้มีฤทธิ์ (๔) พระมหาปฏาจาราเถรี เอตทัคคะในฝ่าย ผู้ทรงพระวินัย (๕) พระมหานันทาเถรี เอตทัคคะในฝ่าย ผู้ยินดีในฌาน (๖) พระมหาธรรมทินนาเถรี เอตทัคคะในฝ่าย ผู้เป็นธรรมกถึก (๗) พระมหาโสณาเถรี เอตทัคคะในฝ่าย ผู้ปรารภความเพียร (๘) พระมหาสุกลาเถรี เอตทัคคะในฝ่าย ผู้มีทิพยจักขุ (๙) พระมหาภักทากุณฑลเกสีเถรี (พระนางยโสธรา) เอตทัคคะในฝ่าย ผู้ตรัสรู้เร็วพลัน (๑๐) พระมหาภักทกาปิลาณีเถรี เอตทัคคะในฝ่าย ผู้มีบุพเพนิวาสานุสติญาณ (ระลึกชาติได้) (๑๑) พระนางยโสธรา เอตทัคคะในฝ่าย ผู้บรรลุมหาปัญญา (๑๒) พระมหาภิสาโคตมีเถรี เอตทัคคะในฝ่าย ผู้ทรงจิตรเศร้าหมอง (๑๓) พระมหาสิงคาลมาตาเถรี เอตทัคคะในฝ่าย ผู้พ้นกิเลสด้วยศรัทธา^{๑๑๗}

๓) หมวดอุบาสก ทั้งหมด ๑๐ ท่าน คือ (๑) ตปุสสะและภัลลิกะ เอตทัคคะในฝ่ายผู้ถึงสรณะก่อน (๒) อนาถปิณฑิกเศรษฐี เอตทัคคะในฝ่ายผู้เป็นทายก (๓) จิตตคฤหบดี เอตทัคคะในฝ่ายผู้เป็นธรรมกถึก ๔. หัตถกอาฬวกอานคามิ เอตทัคคะในฝ่ายผู้สงเคราะห์บริษัทด้วยสังคหวัตถุ ๔ (๕) พระเจ้ามหานามะ เอตทัคคะในฝ่ายผู้ถวายปัจจัย ๔ อันประณีต (๖) อุคคคฤหบดี เอตทัคคะในฝ่ายผู้ถวายโภชนะเป็นที่ชอบใจ (๗) อุคคคฤหบดี เอตทัคคะในฝ่ายผู้เป็นสังฆอุปัฏฐาก (๘) สุรัมพัญญุเศรษฐี เอตทัคคะในฝ่ายผู้เลื่อมใสอย่างมั่นคง (๙) ชิววกโกมารภักจ

^{๑๑๖} ดูรายละเอียดใน พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน พรหมอยู่), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, หน้า ๓-๑๗๒.

^{๑๑๗} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๕-๒๒๒.

เอตทัคคะในฝ่ายผู้เลื่อมใสในบุคคล (๑๐) นกุลปีตาคฤหบดี เอตทัคคะในฝ่ายผู้มีความคุ้นเคยในพระพุทธรเจ้า^{๑๑๕}

๔) หมวดอุบาสิกา ทั้งหมด ๑๐ ท่านคือ (๑) นางสุชาดา เอตทัคคะในฝ่ายผู้ถึงพระรัตนตรัยก่อน (๒) นางวิสาขา เอตทัคคะในฝ่ายผู้เป็นทายิกา (๓) นางบุชชุตตรา เอตทัคคะในฝ่ายผู้เป็นพหูสูต (๔) นางสาวมาติ เอตทัคคะในฝ่ายผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา (๕) นางอุตตรา (นันทมาตา) เอตทัคคะในฝ่ายผู้ยินดีในฉาน (๖) นางสุปปวาสา เอตทัคคะในฝ่ายผู้ถวายรสอันประณีต (๗) นางสุปปิยา เอตทัคคะในฝ่ายผู้เป็นภิกษุณี (๘) นางกาติยานี เอตทัคคะในฝ่ายผู้เลื่อมใสมั่นคง (๙) นางกาฬิ (อุบาสิกาชาวกรุงมริกา) เอตทัคคะในฝ่ายผู้เลื่อมใสโดยได้ยินได้ฟังตาม (๑๐) นางนกุลมาตาคฤหบดี เอตทัคคะในฝ่ายผู้มีความคุ้นเคยในพระพุทธรเจ้า^{๑๒๐}

จะเห็นได้ว่า ความรู้ชัดแจ้งเชิงพุทธที่ได้รวบรวมมาเป็นจำนวนมาก มีประโยชน์ต่อบุคคลในการนำไปประพฤติปฏิบัติจนเกิดเป็นผู้เชี่ยวชาญ ยกระดับความรู้เป็นของตนเอง เพื่อนำไปถ่ายทอดและเผยแพร่ในที่สุด จากหลักเกณฑ์ดังกล่าวจึงทำให้มีตำแหน่งเอตทัคคะที่หลากหลายเพื่อให้สอดคล้องกับคุณสมบัติส่วนบุคคล และคุณสมบัติที่เอื้อต่อส่วนรวมที่พระสาวกแต่ละท่านที่มีแตกต่างกันออกไปนั่นเอง ถือเป็นบุคคลตัวอย่างที่สำคัญซึ่งลักษณะเช่นนี้เทียบได้กับคำที่ว่าจะเรียกว่า Best Practice ในเรื่องของการจัดการความรู้นั่นเอง

กล่าวโดยสรุป กระบวนการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนาสามารถจัดได้เป็น ๔ วิธีการในกรอบของแนวคิดการจัดการความรู้ คือ (๑) การจัดการทางสังคม มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่มีพื้นฐานในการเตรียมความพร้อมในเรื่อง ศีล สมาธิและปัญญา (๒) การสกัดความรู้ออกจากตน มีการสนทนาด้วยเมตตา (สารณียธรรม) เพื่อความผาสุก (๓) การผสมผสานความรู้ ด้วยการร้อยกรองความรู้ให้เป็นหมวดหมู่ที่เชื่อมโยงกัน (๔) การฝึกความรู้ในตัวตน ด้วยการลงมือไปปฏิบัติให้เกิดความชำนาญ เป็นความรู้ฝังลึกเชิงพุทธใหม่ เพื่อนำไปพัฒนาต่อไป

๓.๒.๒.๒ วิธีการดำเนินการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนา

วิธีการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยใช้หัวข้อจากกรอบแนวคิดการจัดการความรู้ในวิทยาการสมัยใหม่เป็นกรอบในการนำเสนอ

^{๑๑๕} คุรายละเอียดยใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๕-๒๕๕.

^{๑๒๐} คุรายละเอียดยใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๘-๒๕๕.

(๑) สร้างวิสัยทัศน์เกี่ยวกับความรู้

การสร้างวิสัยทัศน์ในทางพระพุทธศาสนา ผู้บริหารระดับสูงมีหน้าที่ในการสร้างวิสัยทัศน์เกี่ยวกับความรู้เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ผู้วิจัยพบว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้บริหารในระดับสูงสุดของพระพุทธศาสนาหรือองค์กรที่เป็นสังฆะ พระองค์มีขอบเขตในการจัดการวิสัยทัศน์อย่างชัดเจน เริ่มต้นจาก กรณีที่นิครนารถบุตรผู้เป็นอาจารย์เจ้าลัทธิสินชีพ สาวกเกิดแตกกัน พระจุณทเถระผู้เป็นน้องชายของพระสารีบุตร เกรงเหตุการณ์เช่นนี้จะเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา จึงเข้าพบพระอานนท์ จากนั้นพระอานนท์ได้พากราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบถึงประเด็นปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนาได้เช่นกัน ในกาลครั้งนั้นพระพุทธองค์ได้ตรัสบอกพระจุณทเถระให้รวบรวมธรรมภายิตของพระองค์ และทำสังคายนา คือ จัดระเบียบทั้งโดยอรรถและพยัญชนะเพื่อให้พรหมจรรย์ตั้งมั่นยังยืนสืบไป^{๑๒๑} ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมอะไรเล่าที่พระผู้มีพระภาคของพวกเราตรัสไว้ดีแล้วประกาศไว้ดีแล้ว เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๑๒๒}

จากตัวอย่างพุทธพจน์ที่นำมานี้ แสดงให้เห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้บริหารระดับสูงที่มีวิสัยทัศน์ มองการไกลและเป็นผู้ริเริ่มให้สร้างวิสัยทัศน์เกี่ยวกับความรู้ คือ ให้จัดทำกรรณการของพระองค์ให้เป็นหมวดหมู่ ดังได้เห็นกรรณการคำสอนที่นำมาเป็นประโยชน์และเรียนรู้ในปัจจุบันกาล อันได้แก่พระไตรปิฎก

(๒) สร้างกลุ่มคนหรือทีมการจัดการความรู้ในองค์กร

ในเรื่องการจัดการความรู้สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การสร้างทีมงานเพื่อดำเนินงานในการจัดการความรู้ ตัวอย่างการสร้างกลุ่มคนทำงานที่เห็นได้ชัดคือ การทำสังคายนาในการจัดทำสังคายนานั้น ในสมัยที่ยังไม่ได้มีการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน การจัดการความรู้จะใช้วิธีท่องจำ และการท่องจำจะแบ่งหน้าที่กันตามแต่ใครจะสมควรเป็นผู้เชี่ยวชาญในส่วนไหน

^{๑๒๑} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, หน้า ๕.

^{๑๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๒/๒๕๐.

ตอนไหนของพระไตรปิฎก ลักษณะกลุ่มคนหรือทีมการจัดการความรู้จะมีบุคคลที่เรียกว่า เป็นอาจารย์ผู้ทรงจำพระไตรปิฎก ได้แก่ ทีมภิกษุ หมายถึง ผู้สวดคัมภีร์ที่มนิกาย (พระธรรมเทศนาหมวดยาว) มัชฌิมภิกษุ หมายถึง ผู้สวดคัมภีร์มัชฌิมนิกาย (พระธรรมเทศนาขนาดปานกลาง) ซึ่งการแบ่งกันนี้เป็นการแบ่งงานกันในการท่องจำพระไตรปิฎก และมีผู้เชี่ยวชาญในแต่ละสาขามิสิกข์ของแต่ละสำนักท่องจำตามที่อาจารย์สั่งสอน^{๑๒๓}

การจัดทีมการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนาเพื่อการทำสังคายนาในแต่ละทางคือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎกที่เรียกว่า อาจริยปริมปรา ตามสายแห่งอาจารย์ มีดังนี้^{๑๒๔} คือ

สายวินัยปิฎก ได้แก่ (๑) พระอุบาลี (๒) พระทาสกะ (๓) พระโสณกะ (๔) พระสิลกะ และ (๕) พระโมคคัลลินุตร ดิสสะ

สายสุตตันตปิฎก ไม่ได้ระบุไว้ในอรรถกถา มีกล่าวถึงเป็นการมอบหน้าที่ให้ท่องจำสืบ ๆ กันต่อมา ได้แก่ (๑) มอบให้พระอานนท์ ท่องจำสั่งสอนที่มนิกาย (๒) มอบให้นิสิตทั้งหลายของพระสารีบุตร ท่องจำมัชฌิมนิกาย (๓) มอบให้พระมหากัสสปท่องจำสังคตนิคาย (๔) มอบให้พระอนนรุทท์ท่องจำอังคุตตรนิกาย ส่วนขุททกนิกายไม่ได้กล่าวไว้ว่ามอบหน้าที่ให้ใคร

สายอภิธรรมปิฎก ได้แก่ (๑) พระสารีบุตร (๒) พระภัททชิ (๓) พระโสณิยะ (๔) พระปิณฑลี (๕) พระปิณฑละ (๖) พระปิณฑลี (๗) พระโกสิยปุตตะ (๘) พระสิลกะ (๙) พระสันเทหะ (๑๐) พระโมคคัลลินุตร (๑๑) พระดิสสทัตตะ (๑๒) พระธัมมิมะ (๑๓) พระทาสกะ (๑๔) พระโสณกะ (๑๕) พระเรวตะ^{๑๒๕}

(๓) สร้างบรรยากาศการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน ทบทวนองค์ความรู้และสอบทานจากผู้รู้

การสร้างบรรยากาศการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน ในการทำสังคายนาแต่ละครั้งมีการปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนเป็นจำนวนมากเพื่อมาร่วมทำภารกิจให้ประสบความสำเร็จ เช่น

^{๑๒๓} สุริย บุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, หน้า ๑๖.

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๑๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

ในการทำสังคายนาครั้งที่หนึ่ง มีพระอรหันต์ร่วมประชุมกัน ๕๐๐ รูป ใช้เวลาในการทำงานร่วมกัน ๗ เดือน งานจึงจะสำเร็จได้^{๑๒๖}

ในการทำสังคายนาครั้งที่สอง มีพระเถระที่เป็นผู้ใหญ่ร่วมมือเป็นจำนวน ๘ รูป คือ (๑) พระสัพพกามี (๒) พระสาฬหะ (๓) พระชัชชโสภิตะ (๔) พระวาสภคามิกะ (๕) พระเววตะ (๖) พระสัมภูตะสาณวาสี (๗) พระยสะ กากันทกบุตร (๘) พระสุมนะ และยังมีพระสงฆ์อีกจำนวน ๗๐๐ รูป ร่วมปฏิสัมพัทธ์กันปรารภข้อปฏิบัติย่อหย่อน ๑๐ ประการทางพระวินัย ซึ่งใช้เวลาในการกระทำอยู่ ๘ เดือนจึงสำเร็จ^{๑๒๗}

นอกจากการทำสังคายนา ๒ ครั้งดังกล่าวข้างต้นแล้ว บรรยากาสมการมีปฏิสัมพัทธ์ร่วมกันที่เกิดขึ้นมีอีกหลายครั้งต่อมา

(๔) นำองค์ความรู้มา “ทดลองปฏิบัติจากของจริงด้วยการนำกระบวนการสร้างสติปัฏฐานมาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน”

(๔.๑) สติปัฏฐาน มีใจความโดยสังเขป คือ

(๔.๑.๑) กายานุปัสสนา คือ การพิจารณากายหรือตามดูร่างกาย

ก. อานาปานสติ คือ ไปในที่ที่สงบ นั่งสมาธิ ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก ด้วยอาการต่างๆ

ข. กำหนดอิริยาบถ คือ ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง นอน หรือร่างกายอยู่ในอาการอย่างไรๆ ให้รู้ชัดในอาการที่เป็นอยู่นั้นๆ

ค. สัมปชัญญะ คือ สร้างสัมปชัญญะในทุกการกระทำ ทุกการเคลื่อนไหว เช่น การยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิด การเหยียดมือ เหยียดมือ นุ่งห่ม ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ

ง. ปฏิภูมณสิการ คือ พิจารณาร่างกายตนตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า ว่ามีส่วนประกอบที่ไม่สะอาดต่างๆ มากมายรวมๆ กันอยู่

จ. ธาตุมนสิการ คือ พิจารณาร่างกายของตน ให้แยกธาตุเป็นธาตุ ๔ แต่ละอย่างๆ

^{๑๒๖} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, หน้า ๘.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

จ. นวสัทธิกา คือ มองเห็นศพอยู่ในสภาพต่างๆ กัน โดยระยะเวลา ๘ ระยะ ตั้งแต่ตายใหม่ๆ จนถึงกระดูกผุ แล้วในแต่ละกรณีให้ย้อนมานึกถึงร่างกายของตนว่า จะต้องเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน^{๑๒๘}

(๔.๑.๒) เวทนานุปัสสนา คือ การตามรู้ทันเวทนา หมายถึง เมื่อเกิดความรู้สึก สุข รู้สึกทุกข์ รู้สึกเฉยๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นสามิส^{๑๒๙} และนิรามิส^{๑๓๐} ให้รู้ชัดตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้น^{๑๓๑}

(๔.๑.๓) จิตตานุปัสสนา คือ การตามรู้ทันจิต หมายถึง ตามดูจิตของตนในขณะนั้นๆ ว่าเป็นอย่างไร เช่น จิตมีราคะ จิตไม่มีราคะ จิตมีโทสะ จิตไม่มีโทสะ จิตมีโมหะ จิตไม่มีโมหะ จิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นสมาธิ หลุดพ้น ไม่หลุดพ้น ฯลฯ ให้ตามรู้ชัดตามที่มันเป็นอยู่ในขณะนั้นๆ^{๑๓๒}

(๔.๑.๔) ธรรมานุปัสสนา คือ การตามรู้ทันธรรม คือ

ก. นิ वर्ณ คือ รู้ชัดในนิ वर्ณ ๕ แต่ละอย่าง ว่ามีอยู่ในใจตนหรือไม่ อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้ว จะละได้อย่างไร ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร

ข. ชันธ คือ กำหนดชันธ ๕ แต่ละอย่าง คืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ดับได้อย่างไร

ค. อายตนะ คือ รู้ชัดในอายตนะภายในและภายนอกแต่ละอย่าง ๆ รู้ชัดในสัญญาเงื่อนไขที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยอายตนะนั้นๆ รู้ชัดว่าสัญญาโสณที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้ว ละเสียได้อย่างไร ที่ละได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปอย่างไร

ง. โพชนงค์ คือ รู้ชัดในขณะนั้นว่า โพชนงค์ ๗ แต่ละอย่างๆ มีอยู่ในใจตนหรือไม่ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วเจริญเต็มบริบูรณ์ได้อย่างไร

^{๑๒๘} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๔/๓๐๒-๓๐๔, ๓๓๕/๓๐๔, ๓๓๖/๓๐๕, ๓๓๗/๓๐๖, ๓๓๘/๓๐๗-๓๐๘, ๓๓๙/๓๐๘-๓๑๓, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๑๑.

^{๑๒๙} สามิส แปลว่า เชื้อด้วยามิส คือ เครื่องหล่อ ต้องขึ้นต่อวัตถุหรืออารมณ์ภายนอก – พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๔๐.

^{๑๓๐} นิรามิส แปลว่า หาเหยื่อมิได้ ไม่มีามิส คือ เหยื่อที่เป็นเครื่องหล่อใจ ไม่ต้องอาศัยวัตถุ – เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๘.

^{๑๓๑} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๓-๓๑๔, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๑๑.

^{๑๓๒} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔-๓๑๕, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑๑.

จ. อริยสัจ คือ รู้ชัดในอริยสัจ ๔ แต่ละอย่างตามความเป็นจริง ว่าคืออะไร
อย่างไร^{๑๓๓}

กล่าวโดยสรุป หลักสติปัฏฐาน ๔ มีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์มีจุดที่ควรใช้สติ
คอยกำกับดูแลทั้งหมด ๔ แห่ง คือ (๑) ร่างกายและพฤติกรรมสาระสำคัญของสติปัฏฐาน (๒) เวทนา
คือความรู้สึกสุขทุกข์ต่างๆ (๓) ภาวะจิตที่เป็นไปต่างๆ (๔) ความคิดนึกไตร่ตรอง ซึ่งถ้าดำเนินชีวิต
โดยมีสติคุ้มครอง ณ จุดทั้งสี่นี้แล้ว จะช่วยให้เป็นอยู่อย่างปลอดภัย ไร้ทุกข์ มีความสุขผ่องใส
ทำงานได้ดี อีกทั้งยังนำไปสู่ความรู้แจ้งอริยสัจธรรม^{๑๓๔}

ตัวอย่างการเจริญสติในชีวิตประจำวัน เป็นขั้นตอนในการพิจารณาวิเคราะห์
สติ ปฏฐาน ๔ กับกิจกรรมธรรมดาๆทั้งหลาย ได้แก่ การยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิด เป็น
ต้น

๑. ตามรู้กายหรือตามรู้ใจในทันทีที่ตื่นนอน จะเริ่มรู้ทันจิตใจของตนเอง
ในทันทีที่รู้สึกตัว เช่น กรณีคนทำงาน เพิ่งสังเกตความรู้สึก อาจจะได้ว่ารู้สึกเบื่อหน่ายเมื่อตื่นขึ้น
และนึกได้ว่า วันนี้เป็นวันจันทร์ หรือรู้สึกสดชื่นและผ่อนคลายเมื่อนึกได้ว่า วันนี้เป็นวันศุกร์
(พรุ่งนี้ไม่ต้องทำงาน)

๒. ตามรู้ความเปลี่ยนแปลงทางกายและใจต่อไป ความแตกต่างของนักปฏิบัติ
กับ ไม่ปฏิบัติ จะเห็นต่างกัน เช่น “เมื่อตื่นนอน คนทั่วไปอาจจะบิดขี้เกียจ แต่นักปฏิบัติอาจรู้สึกได้
ถึงความปวดเมื่อยกาย และรู้ถึงความต้องการบิดขี้เกียจเพื่อแก้เมื่อย แล้วก็บิดขี้เกียจ ถัดจากนั้นก็
รู้สึกถึงความสบายกายและรู้สึกถึงความรู้สึกผ่อนคลายทางใจที่เกิดตามมา และมีความรู้สึกทางใจ ที่
ไม่ใช่คิด ว่า รูปร่างหรือความรู้สึกทางใจทั้งหลายนั้น เป็นเพียงรูปธรรมหรือนามธรรมบางอย่าง
ไม่ใช่ตัวเราและเป็นเพียงสิ่งที่ถูกรู้เท่านั้น”^{๑๓๕}

๓. การเจริญสติบนถนน การเจริญสติบนถนน กรณีศึกษาคือ คนทั่วไปที่ต้อง
อาศัยรถประจำทาง กับคนที่ขับรถ การตามรู้ทันหรือรู้สึกตัวจะเห็นต่างกัน

^{๑๓๓} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๒/๓๑๖-๓๑๗, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับ
ปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๑๒.

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑๒.

^{๑๓๕} พระปราโมทย์ ปาโมชฺโช, ประทีปส่องธรรม, หน้า ๘๕.

ตัวอย่างเช่น คนทั่วไปที่อาศัยรถประจำทาง ถ้าต้องรอรถนานก็หงุดหงิด กังวล กระสับกระส่ายเพราะกลัวไปทำงานสาย หรือเห็นรถประจำทางมาจะรู้สึกดีใจ แต่พอรถไม่จอด ความรู้สึกดีใจก็เปลี่ยนไปเป็นความโกรธ จิตใจจะเหวี่ยงขึ้นลงตลอดเวลา

คนปฏิบัติ จะมองเห็นสิ่งเดียวกันและอาจเกิดปฏิกิริยาของจิตในทำนองเดียวกัน แต่มีสติตามรู้ความเปลี่ยนแปลงของจิตอยู่เนืองๆ และจะมีความรู้สึกทางใจ (ไม่ใช่คิด) ว่า รูปที่เห็นและความรู้สึกทั้งหลายไม่ใช่ตัวเราแต่เป็นเพียงสิ่งที่ถูกรู้เท่านั้น

ตัวอย่างเช่น คนทั่วไปที่ขับรถ วันไหนรถติดไฟแดงบ่อยจะหงุดหงิด ปล่อยใจไปจมแช่อยู่กับความหงุดหงิดนั้น แต่นักปฏิบัติจะรู้ทันจิตใจของตนอยู่เนืองๆ และมีความรู้สึกทางใจ (ไม่ใช่คิด) ว่า ความรู้สึกทั้งหลายไม่ใช่ตัวเราแต่เป็นเพียงสิ่งที่ถูกรู้เท่านั้น^{๑๓๖}

๔. การเจริญสติในเวลาทำงาน การเจริญสติในการทำงาน ตัวอย่างเช่น ทำงานที่ใช้ร่างกาย ได้แก่ รดน้ำต้นไม้ ทำความสะอาดบ้าน คนทั่วไปจะคิดว่าเราทำงานบ้าง ใจลอยไปที่อื่นบ้าง รู้สึกเมื่อยบ้าง แต่นักปฏิบัติจะมีความรู้สึกทางใจ ว่ารูปและความรู้สึกทั้งหลายไม่ใช่ตัวเรา เป็นเพียงสิ่งที่ถูกรู้เท่านั้น

ตัวอย่างการทำงานที่ใช้สมอง ได้แก่ การเรียนหนังสือ หรือทำงาน คนทั่วไปจะรู้สึกว่าทำงาน ส่วนนักปฏิบัติในช่วงทำงานไม่ต้องเจริญสติ เพราะจิตต้องรู้ ต้องฟัง ต้องคิดนึก ให้รู้เรื่อง แต่เมื่อทำงานไปแล้ว เกิดมีสภาวะธรรม เกิดขึ้น เช่น ความสุขใจที่ทำงานสำเร็จดี หรือเกิดความทุกข์ใจที่ถูกตำหนิ จึงค่อยมีสติระลึกรู้สภาวะธรรมดังกล่าว จะมีความรู้สึกทางใจ (ไม่ใช่ความคิด) ว่ารูปและความรู้สึกทั้งหลายไม่ใช่ตัวเราและเป็นเพียงสิ่งที่ถูกรู้เท่านั้น จนจิตใจเป็นกลาง แล้วจึงตั้งใจทำงานด้วยสมาธิในการทำงานต่อไป^{๑๓๗}

๕. การเจริญสติเมื่อใช้ชีวิตในครอบครัวและสังคม นักปฏิบัติอาจมีใจที่ฟูขึ้น บ้างแฟลงบ้าง แต่จะมีความรู้สึกทางใจ (ไม่ใช่คิด) สิ่งทั้งหลายไม่ใช่ตัวเราและเป็นเพียงสิ่งที่ถูกรู้เท่านั้น^{๑๓๘}

๖. การเจริญสติเมื่อมีปัญหาชีวิตที่รุนแรง กรณีปัญหารุนแรง ได้แก่ เจ็บป่วย รุนแรง พิกار ใกล้ตาย ลูกติดยา สามเณรหรือภรรยาอกใจ คนรักเสียชีวิต ธุรกิจมีปัญหา เป็นต้น^{๑๓๙}

^{๑๓๖} พระปราโมทย์ ปาโมชฺโช, *พระทีปส่องธรรม*, หน้า ๕๑.

^{๑๓๗} *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๕๒.

^{๑๓๘} *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๕๓.

^{๑๓๙} *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๕๔.

กรณีเช่นนี้คนทั่วไปจะเกิดความเครียดอย่างรุนแรงอาจถึงขั้นกินไม่ได้ นอนไม่หลับ และไม่สามารถมีสติแก้ปัญหาชีวิตได้ แต่นักปฏิบัติเมื่อเวลาที่มีความทุกข์ทางใจรุนแรง ต้องใช้ธรรมะช่วยแก้ปัญหาให้ดีที่สุด คือ ขจัดความเครียดหรือทุกข์ออกจากจิตใจเสียก่อนให้เหลือแต่ปัญหาจริงๆ แล้วใช้สติปัญญาแก้ที่สาเหตุ หากไม่ได้ผลให้ยอมรับความจริง หรือใช้เครื่องมือต่อไปนี้ช่วยลดความเครียด คือ ก. เจริญวิปัสสนา ตามรู้ใจที่ทุกข์ รู้ทันความอยากที่จะให้หายทุกข์ จินตเป็นกลางต่อความทุกข์และออกจากทุกข์ได้ ข. การยอมรับสถานการณ์ในเรื่องผลของกรรม หรือการกระทำอย่างใจเย็น ค. การทำสมถะน้อมจิตไปทำความสงบ นึกถึงพระพุทธ พระธรรม และ พระสงฆ์ ง. ปรึกษาคนที่ไว้ใจได้

(๔.๒) ผลของการนำกระบวนการสร้างสติปัญญามาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน”

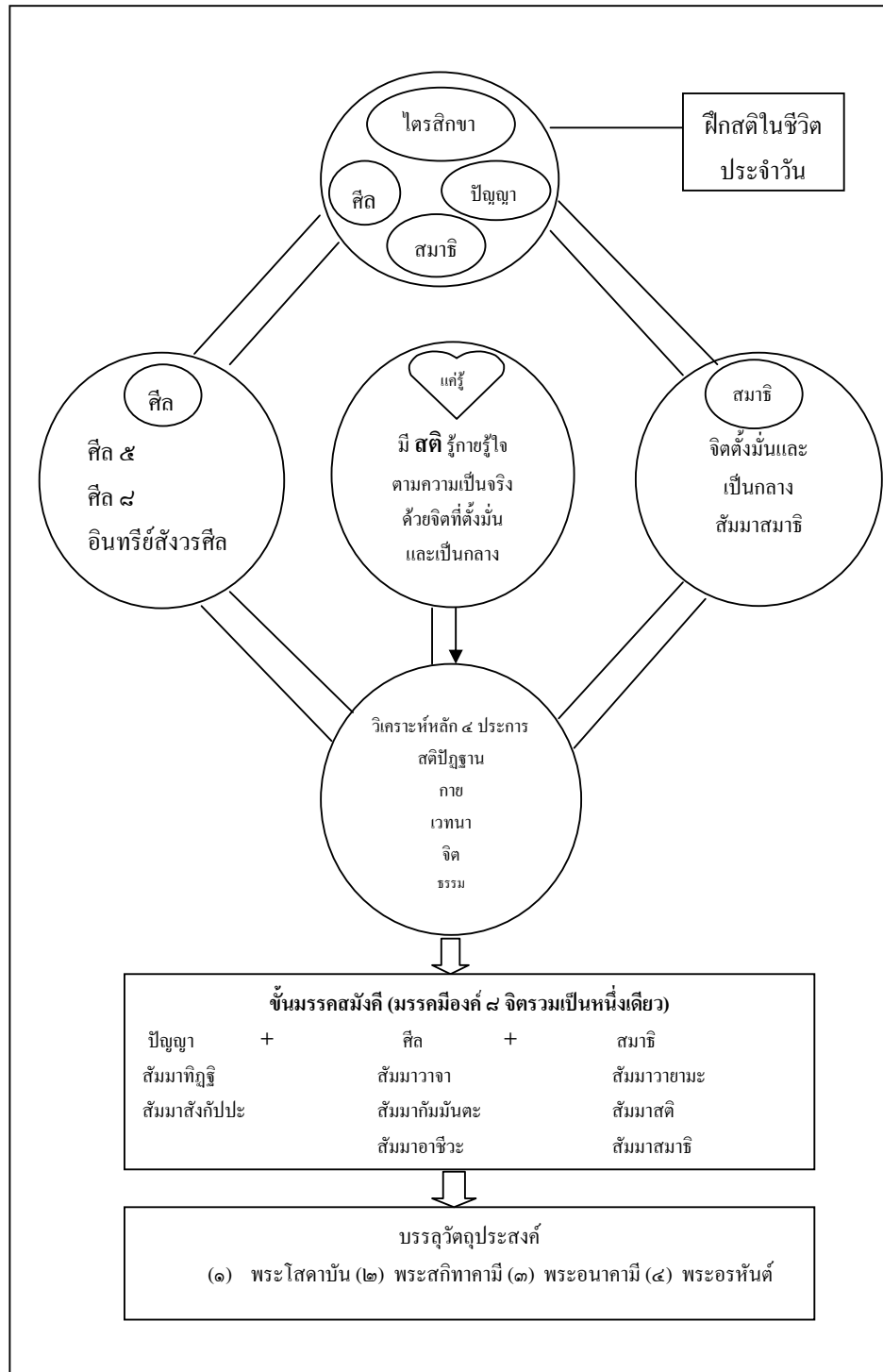
(๔.๒.๑) ในแง่ความบริสุทธิ์ เมื่อสติจับอยู่กับสิ่งที่ตามรู้และสัมปชัญญะรู้เข้าใจ สิ่งนั้นตามที่มันเป็น ย่อมเป็นการควบคุมกระแสการรับรู้และความคิดไว้ให้บริสุทธิ์ ไม่มีช่องที่กิเลสต่างๆ จะเกิดขึ้นได้ และมองเห็นสิ่งเหล่านั้นเป็นเพียงแค่รู้ตามที่มันเป็น ไม่ใส่ความรู้สึก ไม่สร้างความคิดความฝัใจลงไป ก็ย่อมไม่มีความยึดมั่นต่างๆ ไม่มีช่องที่กิเลสทั้งหลายจะเกิดขึ้นได้ เป็นการกำจัดอาสวะเก่า และป้องกันอาสวะใหม่ไม่ให้เกิดขึ้น สามารถทำให้สlobบริสุทธิ์ขึ้น เมื่อสlobบริสุทธิ์เป็นปกติ สมาธิก็เกิดขึ้น สงบขึ้น เมื่อสมาธิเกิดขึ้นปัญญาก็จะเกิดขึ้นตาม

(๔.๒.๒) ในแง่ความเป็นอิสระ เมื่อมีสภาพจิตที่บริสุทธิ์แล้ว ย่อมมีความเป็นอิสระด้วย ไม่หวั่นไหวไปกับอารมณ์ต่างๆ ที่เข้ามากระทบ

(๔.๒.๓) ในแง่ปัญญา เมื่ออยู่ในกระบวนการทำงานของจิต ปัญญาย่อมทำหน้าที่ได้ผลดีที่สุด ไม่ถูกเคลือบด้วยความรู้สึกเอนเอียง อคติต่างๆ ทำให้รู้เห็นตามที่มันเป็น คือรู้ตามความเป็นจริง

(๔.๒.๔) ในแง่ความพ้นทุกข์ เมื่อจิตอยู่ในสภาวะตื่นตัว เข้าใจสิ่งต่างๆ ตามที่มันเป็น และคอยรักษาทำกิจของจิตอยู่ได้ ปราศจากอาการกระวนกระวายต่างๆ เป็นภาวะจิตที่เรียกว่า พ้นทุกข์ ปลอดโปร่ง โล่งเบา ผ่องใส ผ่อนคลาย^{๑๔๐}

^{๑๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับเดิม), หน้า ๓๒๖.

แผนภาพที่ ๓.๔ กระบวนการสร้างสติปัฏฐานในชีวิตประจำวัน^{๑๔๑} (ผู้วิจัย)

^{๑๔๑} ดัดแปลงจากแผนภาพ บุญทัน ดอกไธสง, การจัดการมนุษย์, หน้า ๑๒๗.

(๕) การประเมินผลของการปฏิบัติ

การประเมินผลการดำเนินการจัดการความรู้ในทางพระพุทธศาสนา จะเป็นเรื่อง การสอบทานหรือประเมินผลในเรื่องการปฏิบัติภาวนา การประเมินจึงเป็นการประเมินในเรื่องผล ของการภาวนาว่าเป็นอย่างไร เช่น การสอบอารมณ์ หรือการสอบทานเรื่องญาณ

ธรรมเหล่านี้ คือ ความโกรธความเป็นคนพูดเท็จ และความสงสัยย่อมมีในเมื่อความดี ใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ บุคคลผู้มีสงสัยพึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ และธรรมเหล่านี้ได้ พระสมณะทรงทราบแล้วตรัสไว้ธรรมเหล่านั้น เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ก็ มีมา^{๑๔๒}

การประเมินผลการดำเนินการจัดการความรู้ ในทางพระพุทธศาสนามีวิธีการ ประเมินได้จากการปฏิบัติภาวนาที่เกิดขึ้น หรือที่เรียกว่า ญาณ หรือญาณ ๑๖ ได้แก่

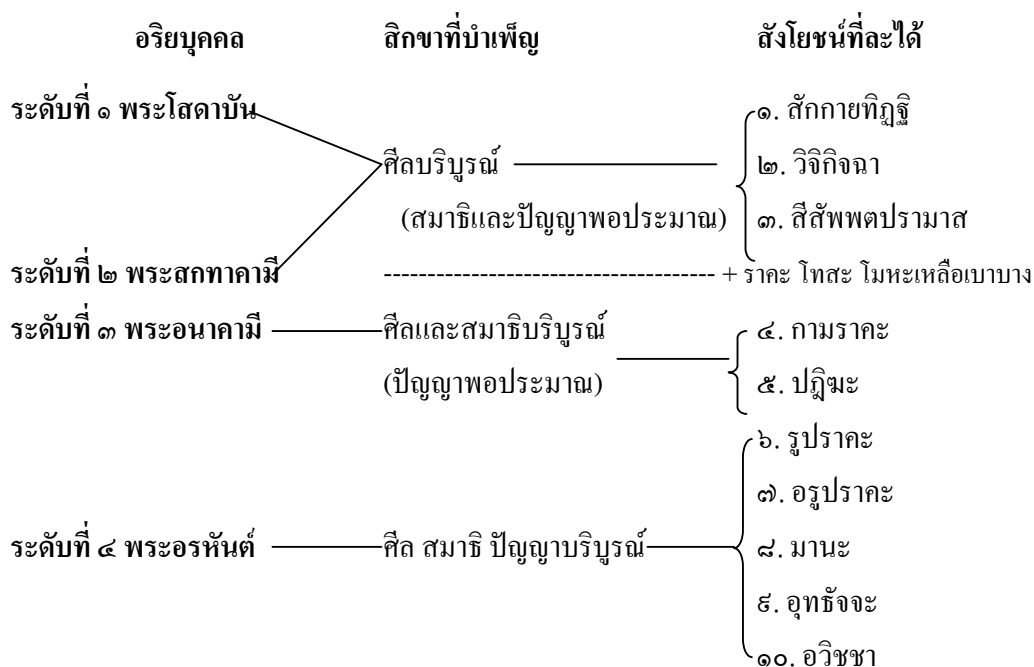
ญาณ ในที่นี้หมายถึงญาณ ๑๖ (โศฬสญาณ) ความหยั่งรู้ที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนา ตามลำดับตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด คือ (๑) นามรูปปริจเฉทญาณ (ญาณกำหนดรู้นามและรูป) (๒) ปัจจยปริคคหญาณ (ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป) (๓) สัมมสนญาณ (ญาณ กำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์) (๔) อุทัพพยานูปัสสนาญาณ (ญาณ อันตามเห็นความเกิดและความดับ) (๕) กังคานูปัสสนาญาณ (ญาณอันตามเห็นความสลาย เห็นว่าสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องสลายไปหมด) (๖) กยตูปัฏฐานญาณ (ญาณอันมองเห็น สังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว เพราะล้วนแต่จะต้องสลายไปไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น) (๗) อาทีนวานูปัสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษ) (๘) นิพพิทา นูปัสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย) (๙) มุญจิตุกัมมตญาณ (ญาณอันคำนึง ด้วยใครจะพ้นไปเสีย เมื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจาก สังขารเหล่านั้น) (๑๐) ปฏิสังขานูปัสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงพิจารณาหาทาง เพื่อมองหา อุบายที่จะปลดปล่อยออก) (๑๑) สังขารเปกขาญาณ (ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อ สังขาร ไม่ยินดียินร้ายต่อสังขารทั้งหลาย) (๑๒) สัจจานุโลมิกญาณ หรืออนุโลมญาณ (ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลม ได้แก่การหยั่งรู้หรือริยัจ) (๑๓) โศตรกณญาณ (ญาณหยั่งรู้ที่เป็น หัวต่อแห่งการข้ามพ้นจากภาวะปุถุชน เข้าสู่ภาวะอริยบุคคล) (๑๔) มัคคญาณ ญาณใน อริยมรรค (ความหยั่งรู้ที่ทำให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละขั้น) (๑๕) ผลญาณ ญาณในอริยผล

^{๑๔๒} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๘๙๕/๗๑๐.

(ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคลชั้นนั้น ๆ) (๑๖) ปัจจเวกขณะญาณ (ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน ดำรวจรู้มรรคผลกิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลืออยู่และนิพพาน)^{๑๔๓}

(๖) ความเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านทักษะ (อรหัตตผล)

ผู้เชี่ยวชาญมีทักษะในการภาวนาสามารถละสังโยชน์ คือ กิเลสที่ผูกใจสัตว์ไว้กับทุกข์ในสังสารวัฏเหมือนเทียมสัตว์ไว้กับรถ มี ๑๐ อย่างได้ ดังแผนภาพที่ ๓.๕

แผนภาพที่ ๓.๕ ทักษิณบุคคลหรืออริยบุคคล^{๑๔๔}

^{๑๔๓} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๗๕/๓๑๐, พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑-๖๕/๗-๑๐๕, วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒/๖๖๒-๘๐๔/๒๕๐-๓๕๐.

^{๑๔๔} คัดแปลงจาก พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๒๘๘.

สังโยชน์ ๑๐ อย่าง ประกอบไปด้วย

(ก) โอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำหรือชั้นหยาบ) ๕ อย่างคือ ๑. สักกายทิฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน คิดในสมมติว่าเป็นตัวตน เรา เขา เป็นนั่นเป็นนี่ ๒. วิจิกิจฉา ความลังเล สงสัย เช่น สงสัยในพระศาสนา พระธรรม พระสงฆ์ ทำให้ไม่มั่นใจ ไม่เข้มแข็งที่จะดำเนินชีวิตตามหลักธรรม ๓. สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต ยึดถือผิดพลาดไปว่า จะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและพรต ถือข้อปฏิบัติต่างๆ สักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างมมาย เห็นเป็นของขลังและศักดิ์สิทธิ์ ๔. กามราคะ ความกำหนัดในกาม คิดใจในกามคุณ ๕. ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง งุ่นง่านใจ

(ข) อุทัมมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องสูง หรือชั้นละเอียด) ๕ อย่างคือ ๖. รูปราคะ ความคิดใจในรูปธรรมอันประณีต เช่น คิดใจในรูปฌาน ๗. อรูปราคะ ความคิดใจในอรูปธรรม เช่น คิดใจปรารภในอรูปฌาน ๘. มานะ ความถือตัว เช่น สูงกว่า เท่าเทียม หรือต่ำกว่าเขา ๙. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน จิตใจไม่สงบ ๑๐. อวิชชา ความไม่รู้จริง ไม่รู้เท่าทันสภาวะ^{๑๔๕}

ผู้เชี่ยวชาญด้านทักษะทั้ง ๔ ดังกล่าวข้างต้น ยังเป็นผู้ที่ต้องศึกษา เรียกว่า พระเสขะ (สตูปาทิเสสนุคคล) คือ ยังมีกิจเกี่ยวกับการฝึกฝนอบรมตนที่ต้องทำต่อไปอีก ได้แก่ ทักษิณชนุคคล ๓ ประเภทแรก จะต้องปฏิบัติในสิกขา เพื่อละสังโยชน์และบรรลุนิพพานขั้นต่อไป จนถึงพระอรหันต์ ส่วนพระอเสขะ (อนุปาทิเสสนุคคล) หมายถึง ผู้ที่ไม่ต้องศึกษา คือทำกิจเกี่ยวกับการฝึกฝนอบรมตนเสร็จสิ้นแล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว ไม่ต้องปฏิบัติในสิกขาต่อไป^{๑๔๖}

ระดับที่ ๑ โสดาบัน ผู้เข้าถึงกระแสนิพพาน ผู้เดินถูกต้อง ปฏิบัติถูกต้อง เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีล พอประมาณในสมาธิ และพอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ได้ ๓ คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส

ระดับที่ ๒ พระสกทาคามี ผู้กลับสู่โลกนี้อีกครั้งจะกำจัดทุกข์ได้สิ้น เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีล พอประมาณในสมาธิ และพอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อข้างต้นได้แล้ว และทำราคะ โทสะ และโมหะ ให้เบาบางลงด้วย

^{๑๔๕} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

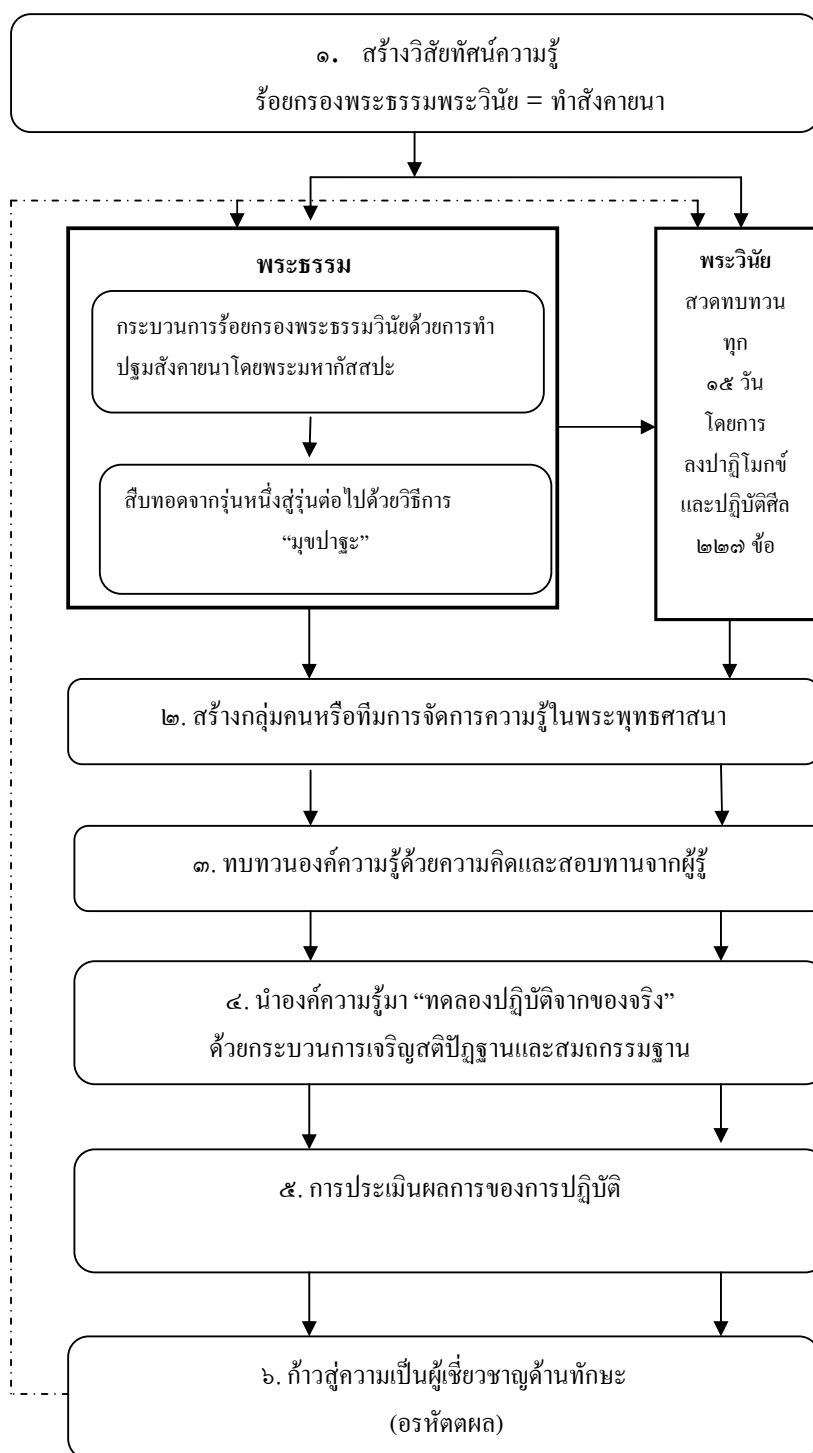
^{๑๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๖.

ระดับที่ ๓ พระอนาคามี ผู้จะปรินิพพานในที่สุดเกิดขึ้น ไม่เวียนกลับมาอีก เป็น ผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีล พอประมาณในสมาธิ และพอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ได้ ๒ ข้อ คือ กามราคะ และภีระ

ระดับที่ ๔ ผู้ควรแก้ทุกข์หรือควรบูชา เป็นผู้สิ้นอาสวะ เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ใน ลึกหาทั้งสาม คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และสังโยชน์เบื้องสูงได้อีก ๕ ข้อ^{๑๔๗}

กล่าวโดยสรุป วิธีการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนาประกอบไปด้วย (๑) การสร้าง วิสัยทัศน์ความรู้ คือ การรวบรวมพระธรรมพระวินัยด้วยการร้อยกรอง เรียกว่า การทำสังคายนา (๒) กระบวนการทำสังคายนาในแต่ละครั้ง (๓) สร้างกลุ่มคนทำงานด้านการจัดการความรู้ (๔) นำองค์ ความรู้ไปใช้และทดลอง (ปฏิบัติจริง) (๕) การประเมินผลการปฏิบัติ (๖) ก้าวสู่ความเป็นผู้เชี่ยวชาญ ด้านทักษะ

^{๑๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๒๘๔-

แผนภาพที่ ๓.๖ วิธีการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนา (ผู้วิจัย)

๓.๒.๒.๓ กิจกรรมที่เป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

(๑) การสวณะและปริปจณา หมายถึง การฟัง ชักถาม สอบค้น หรือการสอบถาม เหตุผล^{๑๔๘} ปริปจณา เป็นการปริกษาสอบถามปัญหากับ ผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาท มัวเมา อยู่เสมอตามเวลาอันควร เพื่อให้รู้ชัดการอันดีชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง^{๑๔๙} การที่คนจะเป็นผู้มีความรู้ มีปัญญาจะต้องมัน สอบถามด้วยเหตุผล ดังพุทธพจน์ที่กล่าวว่า

บุคคลผู้มีปฎิภาณเพราะปริปจณา เป็นอย่างไร

คือ บุคคลบางคนในศาสนานี้ เป็นผู้ไต่สวนในเรื่อง ในเรื่องที่ควรรู้ในลักษณะ ในเหตุ ในฐานะและอฐานะ(ความเป็นไปได้และเป็นไปไม่ได้) ญาณของเขาข่มแจ่มแจ้ง เพราะอาศัยการไต่สวน บุคคลนี้ชื่อว่าผู้มีปฎิภาณเพราะปริปจณา^{๑๕๐}

(๒) ธรรมสากัจฉา เป็นการสนทนา หมายถึง ถกเถียงและการอภิปราย^{๑๕๑}

การสนทนา (สากัจฉา) เป็นลักษณะการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการสอนบ่อยที่สุด ที่ทำให้ผู้ฟังไม่รู้สึกลำบากกำลังถูกสอนแต่จะรู้สึกกำลังสนทนาปราศรัยกับพระพุทธองค์อย่างสนุกสนาน ซึ่งลักษณะการสนทนา พระพุทธองค์ทำหน้าที่ชักถามโยนปัญหาให้ขบคิด แล้วจึงดึงเข้าหาประเด็นที่ต้องการ โดยบางครั้งคู่สนทนาอาจสรุปได้เอง

ตัวอย่างเช่น “ภิกษุโสณะ” ได้บำเพ็ญเพียรจะมักเขม้นในป่าสี่ตะวันดินจกรมจนเท้าแตกทั้งสองข้างก็ไม่บรรลุมรรคผลที่ต้องการ วันหนึ่งนั่งครุ่นคิดอยู่ผู้เดียวว่าในบรรดาผู้ที่ตั้งหน้าทำความเพียร เราก็นับเป็นผู้หนึ่งซึ่งพากเพียรจนขนาดนี้แล้วจึงไม่บรรลุมรรคผลอะไร เราเองก็เป็นบุตรของตระกูลมั่งคั่ง โภคทรัพย์ก็มากมาย อย่างกระนั้นเลย เราลาสิกขาไปทำบุญทำทานรักษาศีลตามวิสัยของอุบาสกผู้ครองเรือนจะดีกว่า

พระพุทธเจ้าทรงทราบความคิดของภิกษุหนุ่ม จึงเสด็จมาเทศนาสั่งสอนเธอ พระองค์ทรงเลือกแบบสนทนาดังต่อไปนี้

ท่านพระโสณะทูลรับว่า “อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า”

^{๑๔๘} อ.สุตต.อ. (ไทย) ๓/๖๘/๒๐๓.

^{๑๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๕๐.

^{๑๕๐} พ.อุ. (ไทย) ๓๐/๑๑๘/๓๘๖.

^{๑๕๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕/๓๒.

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “โศณะ เธอเข้าใจเรื่องนั้นอย่างไร เมื่อครั้งที่เธออยู่ครองเรือนนั้น เธอเป็นผู้เชี่ยวชาญในการคิดพัฒนาใช้หรือ”

ท่านพระโศณะทูลรับว่า “อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “โศณะ เธอเข้าใจเรื่องนั้นอย่างไร เวลาสายพินของเธอ ดึงเกินไป พินของเธอมิเสี่ยงใช้การได้หรือ”

ท่านพระโศณะกราบทูลว่า “ใช้การไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “โศณะ เธอเข้าใจเรื่องนั้นอย่างไร เวลาสายพินของเธอ หย่อนเกินไป พินของเธอมิเสี่ยงใช้การได้หรือ”

ท่านพระโศณะกราบทูลว่า “ใช้การไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “โศณะ เธอเข้าใจเรื่องนั้นอย่างไร เวลาสายพินของเธอ ไม่ตึง ไม่หย่อนเกินไป จึงอยู่ในระดับที่พอเหมาะ พินของเธอมิเสี่ยงใช้การได้หรือ”

ท่านพระโศณะทูลรับว่า “ใช้การได้ พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “โศณะ เช่นเดียวกัน ความเพียรที่ปรารถนากินไปย่อมเป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่าน ความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไป ย่อมเป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ฉะนั้น เธอจงตั้งความเพียรให้พอดี จงปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน และจงถือเอานิมิตในความเสมอกันนั้น”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “โศณะ เช่นเดียวกัน ความเพียรที่ปรารถนากินไปย่อมเป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่าน ความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไป ย่อมเป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ฉะนั้น เธอจงตั้งความเพียรให้พอดี จงปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน และจงถือเอานิมิตในความเสมอกันนั้น”^{๑๔๒}

กล่าวโดยสรุป การสนทนาเป็นกิจกรรมที่เป็นเครื่องมือให้เกิดความรู้ได้ด้วยปัญญา เป็นหนึ่งในการใช้เหตุผล วิริยะเป็นใหญ่ในการระดมพลัง ซึ่งวิธีการสนทนานี้ พระพุทธองค์ทรงส่งเสริมให้พระสาวกใช้กัน เมื่อไม่สามารถตกลงกันได้บางเรื่อง บางประเด็น ^{๑๔๓}

^{๑๔๒} อจ.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๒๕/๕๓๔.

^{๑๔๓} พระมหาเสรี พุทธรุจิโต, “การสังคมสงเคราะห์แนวพุทธ (Buddhist Social Work)”

<<http://sites.google.com/site/smcucorai/Home/khxm-l-web/pi-4-2552/pi-4-/karsuksasngkheraah/bthkhwa/bth>>, (๒๕ ก.พ. ๕๕).

(๓) การเล่าเรื่อง

การเล่าเรื่องเป็นเครื่องมือที่ช่วยในการดึงความรู้ออกมาจากตัวคน ซึ่งพระพุทธองค์ใช้วิธีเล่าเรื่องในลักษณะที่เป็นชาดกบ้าง นิทานบ้าง ในสมัยพุทธกาลมีเรื่องเล่าที่ทำให้เกิดเป็นความรู้ขึ้น คือ เรื่องนางอัมพปาลีคณิกา เป็นหญิงโสเภณีที่มีความงามมากได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนางนครโสเภณี เป็นสมบัติกลาง นางได้รับตำแหน่งนี้เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวเมืองไพศาลีและนำทรัพย์เข้าประเทศมากมาย ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารแห่งมครรัฐมายังเมืองไพศาลี เรียกว่า เป็นขาประจำพระองค์รู้สึกประทับใจในวิธีการ “ดึงดูดเงินตราจากต่างประเทศ” พระองค์จึงกลับไปตั้งสำนักคณิกาในลักษณะการเลียนแบบด้วย^{๕๔}

(๔) พี่เลี้ยง

พี่เลี้ยงในพระพุทธศาสนา เทียบเคียงได้กับพระอุปัชฌาย์ ได้แก่ ผู้คอยดูแลเอาใจใส่ คอยแนะนำพร่ำเตือนสัทธวัหาริก (ลูกศิษย์) ของตนมีหน้าที่หลัก ๒ อย่างคือเป็นผู้รับผิดชอบและรับรองผู้บวชในพิธีบรรพชาอุปสมบทและ เป็นผู้รับปกครองดูแล แนะนำ ตักเตือนและติดตามความเป็นอยู่ของผู้ที่ตนบวชให้ เหมือนบิดาปกครองดูแลบุตร ตามกฎหมายเถรวาทมนันได้กำหนดให้เขตปกครองคณะสงฆ์ตำบลหนึ่ง ให้มีพระอุปัชฌาย์เพียงหนึ่งรูป เว้นแต่ มีกรณีพิเศษ^{๕๕}

(๕) การสับเปลี่ยนงาน

การสับเปลี่ยนงานเป็นการยืมบุคลากรมาช่วยงาน ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาศึกษาได้จากกรณีการตัดสินใจเรื่องภิกษุณีท้อ^{๕๖} มารดาของพระกัศสปะตอนยังเป็นสาวมีศรัทธาปรารถนาจะบวชเป็นภิกษุณี แต่บิดามารดาไม่อนุญาต จึงได้แต่งงานมีสามีครองเรือนจนสามีรักใคร่พอใจ วันหนึ่งได้อ้อนวอนของบวช สามีอนุญาต นางได้บวชเข้าสำนักภิกษุณีของเทวทัต บวชไม่นานเกิดตั้งท้อง เทวทัตตัดสินใจให้สละสมณเพศให้สึกออกไป นางเสียใจพูดอ้อนวอนอย่าลงโทษหนัก แต่อ้อนวอนไม่เป็นผล เพื่อนภิกษุณีพาไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงทราบว่า นางท้องมาตั้งแต่ก่อนบวช แต่เพื่อให้เรื่องกระจายชัด จึงให้พระอุบาลีดำเนินการชำระอธิกรณ์

^{๕๔} คุรุยละเอียดเพิ่มเติมในที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๑/๑๐๖-๑๐๘.

^{๕๕} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, อุปัชฌาย์, <<http://th.wikipedia.org/wiki/%>>, (๐๖ มี.ค. ๕๕).

^{๕๖} พระกัศสปะ เอตทัคคะในทางผู้แสดงอันวิจิตร

<<http://www.larnbuddhism.com/atataka/pratera/pratera16.html>>, (๐๖ มี.ค. ๕๕).

พระอุบาลีเชษฐผู้เชี่ยวชาญมาพิสูจน มีพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นประธาน มีนางวิสาขา มหาอุบาสิกา อนาถบิณฑิกเศรษฐีและตระกูลอื่นๆ เป็นต้น นางวิสาขาเรียกตรวจคู่มือ เท้าสะคือ ลักษณะครรภ์ นับวันนับเดือน พิสูจนชัดเจนว่า “นางตั้งครรภ์มาตั้งแต่ก่อนบวช” พระอุบาลีจึงประกาศตัดสินอธิกรณ์ท่ามกลางพุทธบริษัท ๔ ว่านางภิกษุณียังมีศัลยบริสุทธิ จึงกราบทูลพระพุทธองค์ให้ทรงทราบ

จากตัวอย่างนี้ จะเห็นได้ว่า มีการสับเปลี่ยนงานอย่างชัดเจน ให้ผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตัดสินปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อให้ได้ข้อเท็จจริง

(๖) เวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ลักษณะการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ได้แก่ การตอบปัญหาของท่านนาคเสนและพระเจ้ามลิท โดยการตั้งคำถามและตอบคำถาม หรือลักษณะการประชุมกันเป็นนิตยเพื่อให้เกิดเป็นเวทีในการสนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน หรือการสนทนาธรรมกันระหว่างบุคคลต่อบุคคล เช่น การสนทนากับนิครนถ์ การสนทนากับชวานา หรือการสนทนากับพระเจ้าอชาตศัตรู

(๗) ชุมชนแนวปฏิบัติ

ชุมชนแนวปฏิบัติ หมายถึง กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกันในเรื่องการแก้ปัญหาหรือความชอบในหัวข้อเดียวกัน เป็นพื้นที่ของผู้เชี่ยวชาญ ในพระพุทธศาสนา ความเป็นชุมชนแนวปฏิบัติมีความชัดเจนอย่างยิ่ง เนื่องจากพระพุทธเจ้าสอนให้รู้ทุกข์โดยอาศัยปัญญาที่เป็นแสงสว่างแห่งการนำทาง พุทธศาสตร์เน้นความเชี่ยวชาญในการสำรวจกิเลสออกจากตัวด้วยความเชี่ยวชาญในการฝึกจิต ยกย่องผู้ประพฤติกุศลทั้งหลาย ความเชี่ยวชาญที่น่ายกย่องที่สุดคือ ความเชี่ยวชาญทางปัญญารู้แจ้งแทงตลอดในปัญหา รู้ในองค์ประกอบที่เป็นบุพภาคของการศึกษา ที่เรียกว่า ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ๒ ประการคือ ปรโตโฆสะ โยนิโสมนสิการและการปฏิบัติตามหลักกฏธรรม ๕^{๑๔๗} และคำกล่าวนี้นี้ชี้ให้เห็นการแสวงหาภูมิปัญญาเพื่อนำมาเป็นเครื่องมือให้เกิดความชำนาญ โดยอาศัยพหุสูตร ๕ ประการ คือ

ขั้นที่ ๑ พหุสุตตะ แปลว่า ฟังมาก เรียนมาก ท่องมาก รวบรวมข้อมูลได้มาก เป็นการศึกษาเล่าเรียนจากข้อมูลต่างๆ จากอาจารย์ จากตำรา การไฝ่หาความรู้ต่างๆ

^{๑๔๗} คุรยละเอียดในหน้า ๑๐๔.

ขั้นที่ ๒ ธตา แปลว่า จำได้ จำหลักหรือสาระสำคัญให้ได้ว่าสิ่งไหนที่ควรจำ เมื่ออ่านหนังสือจบเล่มหนึ่งๆ ต้องจับประเด็นหลักให้ได้ แล้วนำความจำประเด็นหลักๆ มาขยายความให้ได้

ขั้นที่ ๓ วาจา ปริจิตา คือท่องให้คล่องปาก หรือใช้คำพูดอยู่เสมอจนแคล่วคล่องชัดเจน

ขั้นที่ ๔ มนसानุเปกขิตา คือ เพ่งให้ขึ้นใจ คือใส่ใจนึกคิดพิจารณาจนสามารถสร้างภาพพจน์ขึ้นในใจ

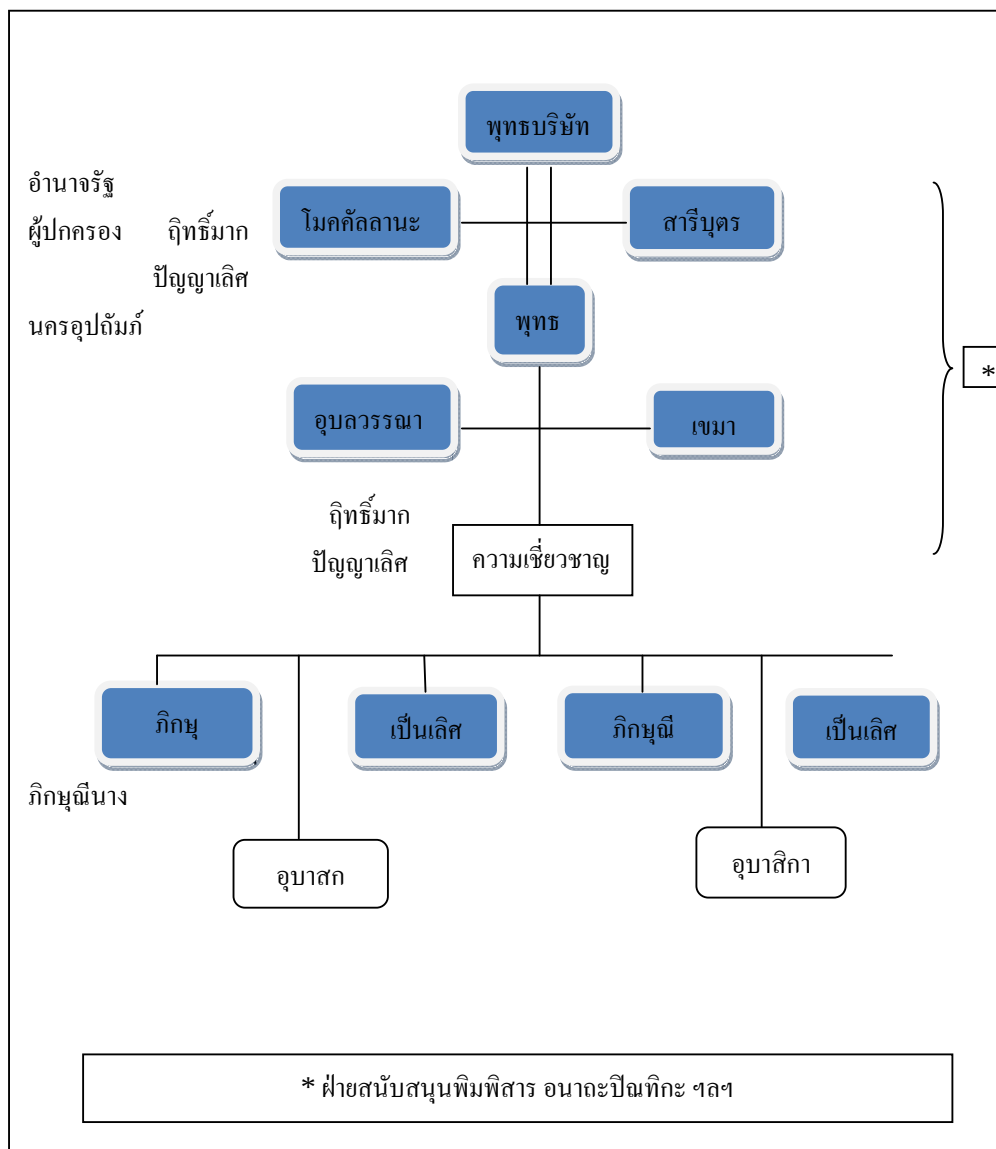
ขั้นที่ ๕ ทิณฺฐิยา สปุณฺณวิทฺฐา คือขบให้แตก ด้วยทฤษฎี หมายถึง มีความเข้าใจลึกซึ้ง มองเห็นประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา สิ่งที่เราเรียนมาแล้ว สิ่งที่เราท่องจนคล่องปากแล้ว สิ่งที่เราคิดในใจ วาดภาพออกมาชัดเจนแล้ว สิ่งเหล่านี้จะต้องนำมาขบมาคิดตีให้แตก แล้วสามารถนำมาสรุปเป็นแนวคิดของตัวเองได้ นำไปประยุกต์ใช้ได้^{๑๕๔}

จากหลักการดังกล่าวข้างต้นประสานกับความรู้ความสามารถในการฝึกจิตโดยการฝึกปฏิบัติที่มีจิตมุ่งไปในทางเดียวกัน มุ่งมั่นด้วยความตั้งใจ พากเพียรสม่ำเสมอ บุคคลย่อมเป็นผู้รู้แจ้ง ฉะนั้นความเชี่ยวชาญเป็นสมบัติของหลักปรัชญาพุทธศาสตร์ เพราะพุทธศาสตร์นี้เริ่มด้วยปัญญาเพื่อไปจัดควิชาที่ครอบงำมนุษย์ให้รู้เท่าทัน เพื่อปกป้องตนเองจากกิเลสทั้งหลาย^{๑๕๕}

โครงสร้างผู้เชี่ยวชาญ เอตทัคคะ คือ ผู้เชี่ยวชาญเป็นเลิศ ตามฐานะความเชี่ยวชาญของตนดังนี้คือ

^{๑๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๓๑.

^{๑๕๕} บุญทัน ดอกไธสง, การบริหารเชิงพุทธ (กระบวนการทางพฤติกรรม), (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๒๘), หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

แผนภาพที่ ๓.๗ แสดงผู้เชื่อวชาญเอตทัคคะสมัยพุทธกาล^{๑๖๐}

^{๑๖๐} บุญทัน ดอกไธสง, การบริหารเชิงพุทธ (กระบวนการทางพฤติกรรม), หน้า ๒๘๔-๒๘๕, ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในสุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๔๕๔-๔๕๗.

(๘) เพื่อนช่วยเพื่อน

กิจกรรมในส่วนนี้ในพระพุทธศาสนาเรื่องเพื่อนช่วยเพื่อนที่เด่นชัดที่สุดคือ การเรียนรู้ธรรมของปริพาชกอุปติสสะกับปริพาชกโกลิตะเป็นเพื่อนกัน วันหนึ่งปริพาชกอุปติสสะได้พบพระอัสสชิเดินบิณฑบาตอย่างสำรวมอยู่นอกเมืองราชกฤห์เกิดความเลื่อมใสจึงตามไปสนทนาด้วย ความย่อคือ “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตเจ้าตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และตรัสความดับธรรมเหล่านั้นไว้ด้วย พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”^{๑๖๑}

เมื่อปริพาชกอุปติสสะฟังแล้วเกิดความรู้แจ้งได้โศคาปัตติผล ได้ลากลับรีบไปหาปริพาชกโกลิตะผู้เป็นเพื่อนแล้วกล่าวธรรมตามที่ได้รู้แจ้งมาให้ฟัง ผลปรากฏว่า ปริพาชกโกลิตะได้บรรลุโศคาปัตติผลด้วย

(๙) การเรียนรู้ระหว่าง AAR

ลักษณะการเรียนรู้เช่นนี้เทียบได้กับ การจัดให้มีประชุมเป็นนิตย หรือเพื่อนช่วยเพื่อนการปฏิบัติธรรมาร่วมกัน หลังจากปฏิบัติแล้วมีการสอบอารมณ์

(๑๐) การเรียนรู้ภายหลัง

ลักษณะการเรียนรู้ภายหลัง ศึกษาได้จากกรณีที่พระอานนท์ทูลขอรับตำแหน่งพระอุปัชฌาย์ ขอพร ๘ ประการดังต่อไปนี้คือ

๑. ถ้าจักไม่ประทานจีวรอันประณีตที่พระองค์ได้แล้วแก่ข้าพระองค์
๒. ถ้าจักไม่ประทานบิณฑบาตอันประณีตที่พระองค์ได้แล้วแก่ข้าพระองค์
๓. ถ้าจักไม่โปรดให้ข้าพระองค์อยู่ในที่ประทับของพระองค์
๔. ถ้าจักไม่ทรงพาข้าพระองค์ไปในที่ที่ทรงรับนิมนต์ไว้
๕. ถ้าพระองค์จักไปสู่ที่นิมนต์ที่ข้าพระองค์รับไว้
๖. ถ้าข้าพระองค์จะพาบริษัฑซึ่งมาแต่ที่ไกลเพื่อเฝ้าพระองค์ได้ในขณะที่มาแล้ว
๗. ถ้าความสงสัยของข้าพระองค์เกิดขึ้นเมื่อใด ขอให้ได้เฝ้าทูลถามเมื่อนั้น

^{๑๖๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๓๓.

๘. ถ้าพระองค์ทรงแสดงธรรมเทศนาอันใดในที่ลับหลังข้าพระองค์จักเสด็จมา
ตรัสบอกพระธรรมเทศนานั้นแก่ข้าพระองค์อีก

ด้วยเหตุผลว่าพระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามถึงโทษและอนิสงส์ที่ทูลขอ พระ
อานนท์ตอบว่า ถ้าท่านไม่ทูลขอพรข้อ ๑-๔ นี้ จะมีคนพูดได้ว่า ท่านรับตำแหน่งพุทธปฏิภนาก เพื่อ
หวังลาสิกขาระ ดังนั้นเพื่อเป็นการป้องกันคำกล่าวดำหนินี้ท่านจึงได้ทูลขอพร ๔ ข้อนี้ ถ้าท่านไม่
ทูลขอพรข้อ ๕-๗ จะมีคนพูดได้ว่า พระอานนท์บำรุงพระศาสดาไปทำไม เพราะกิจของท่านพระองค์ก็
ยังไม่ทรงสงเคราะห์เสียแล้ว และหากท่านไม่ทูลขอพรข้อ ๘ เมื่อมีคนมาถามท่านลับหลัง พระพุทธ
องค์ว่า คากานี้ สุตฺตนี้ ชาคนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสที่ไหน? ถ้าท่านตอบเขาไม่ได้ เขาก็จะพูดได้ว่า
พระอานนท์เฝ้าติดตามพระผู้มีพระภาคเหมือนเงาของพระองค์อยู่เป็นเวลานาน ทำไมเรื่องเท่านั้นยังไม่
รู้^{๑๖๒}

(๑๑) การออกกำลังกาย เพื่อสุขภาพกายและสุขภาพจิต

๑. บริหารฐานกาย

ก. การเดินจงกรม การเดินจงกรม หมายถึง การเดินเป็นเส้นตรงระยะไม่เกิน
๓ เมตร เดินไปเดินกลับ ขณะที่เดินนั้นจะต้องมีสติรู้ริยาบถให้ทันปัจจุบัน การเดินจงกรมไม่ใช่
การเดินชมธรรมชาติหรือเดินเพื่อการผ่อนคลายร่างกายหรือจิตใจ^{๑๖๓} การเดินจงกรมนั้นมีวิธีการเดิน
ได้หลายระยะตามแนวการสอนสายพองยุบมี ๖ ระยะ^{๑๖๔} แต่ในงานวิจัยฉบับนี้พบว่า การเดินจงกรม
ที่นำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันคือ [การเดินจงกรมระยะที่ ๑ คือ ขว้างงหนอ ซ้ายงงหนอ หรือ
เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การเดินจงกรมธรรมชาติ]

การเดินจงกรมธรรมชาติ หมายถึง การเดินจงกรมที่เดินกลับไปกลับมา หากจะ
ประมาณเป็นจำนวนก้าว ประมาณได้ไม่เกิน ๒๕ ก้าว โดยมีวิธีการเดินแบบเดินไปสบาย ๆ ไม่ช้า
ไม่เร็ว โดยมีหลักที่สำคัญ คือพอสุดทางจงกรมตามระยะที่กำหนดไว้ให้หยุดก่อน ทำความรู้สึกตัว
สบายๆ แล้วจึงค่อยหมุนตัวกลับ ไม่ต้องหมุนซ้ำมาก หมุนสบายๆ พอหันกลับมาแล้ว อย่าเพิ่งเดิน
รู้สึกตัวให้สบายอีก แล้วค่อยเดินต่อ เดินอย่างมีสติ ไม่ใช่เดินเอาระยะทาง เวลาเดินไป ให้เห็น

^{๑๖๒} พระอานนท์, <<http://th.wikipedia.org/wiki/%๑>>, (๐๗ มี.ค. ๕๕).

^{๑๖๓} การเดินจงกรม, วัดพระกัททันตคาสาราม<http://bhaddanta.blogspot.com/2005/09/blog-post_112608686918646845.html>, (๐๗ มี.ค. ๕๕).

^{๑๖๔} วรเดช ปัญจรงค์, การเจริญสติด้วยวิธีปัสสนากรรมฐานในแนวสติปัฏฐาน ๔, (กรุงเทพมหานคร
: โรงพิมพ์ พิมพ์พรรณการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๕๕-๖๒, การเดินจงกรม, วัดพระกัททันตคาสาราม
<http://bhaddanta.blogspot.com/2005/09/blog-post_112608686918646845.html>, (๐๗ มี.ค. ๕๕).

ร่างกายเดิน ใจเราเป็นคนดู เดิน ๆ ไป ใจลอยรู้ว่าใจลอย รู้ทันจิตรู้ทันกาย เดินรู้กายเดินรู้จิต เรียกว่าเดินอย่างมีสติ แค่เห็นความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของกายของใจ ไปเรื่อย ๆ^{๑๖๕}

ข. การฝึกเคลื่อนไหวกาย

การฝึกโยคะเป็นการบริหารกายที่มีท่าทางกายเป็นเครื่องกำหนด อาจจะมีจำนวนท่ามากน้อยตามต้องการ ใช้เวลาฝึกประมาณวันละ ๓๐ นาทีเป็นอย่างน้อย อาจจะฝึกในลักษณะทำให้เกิดสมาธิสงบนิ่ง คือ การเอาจิตไปจับอยู่กับการเคลื่อนไหวของกาย แต่หากต้องการฝึกในลักษณะพัฒนาให้เกิดปัญญา คือ การเอาจิตไปดูเพียงการเคลื่อนไหวของกาย เมื่อจิตไปเพ่งที่การเคลื่อนไหวให้รู้ทัน เมื่อเกิดเวทนาให้รู้ทัน เมื่อเหนื่อยเพลีย ไม่ชอบ ให้รู้ทันอารมณ์ที่เกิดขึ้นตามรู้อารมณ์ไปเรื่อยๆ จนหมดเวลา

๒. บริหารฐานจิต

การนั่งสมาธิ ตัวอย่างการฝึกสมาธิเพื่อให้จิตสงบที่เรียกว่า ทำสมถภาวนา หมายถึง จิตเรียบสม่ำเสมอ จับอยู่กับสิ่งใดมั่นคงอยู่กับสิ่งนั้น ไม่วอกแวก ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่กระสับกระส่าย ไม่กระวนกระวาย จิตอยู่ตัวลงตัวแน่นๆ เรียกว่า จิตมีสมาธิ^{๑๖๖}

ตัวอย่างการฝึกสมาธิเพื่อให้เกิดปัญญา ที่เรียกว่า ทำวิปัสสนาภาวนา หมายถึง การตามดูรู้ทันความนึกคิดต่างๆ ที่เกิดขึ้น ดับไป ในความเป็นอยู่ประจำวันของตน^{๑๖๗} ผู้ปฏิบัติธรรมอาจใช้สมาธิเพียงขั้นต้น ที่เรียกว่า ขณิกสมาธิ เป็นจุดเริ่มต้นสำหรับใช้ปัญญาพิจารณาสภาพธรรมตามหลักวิปัสสนา^{๑๖๘}

๓. บริหารฐานปัญญา จะพัฒนาปัญญาได้ต้องมีการเตรียมพร้อมจากการมีสติที่ปกติ (มีวินัย) มีสมาธิที่เป็นจิตตั้งมั่นหรือสัมมาสมาธิ ปัญญาจึงจะเกิดได้

(๑๒) การเชื่อมสมาน (Tuning in) หรือ สมานัตตตา^{๑๖๙} เป็นเครื่องมือชนิดหนึ่งของวิชาจิตบำบัดและการศึกษาเชิงพุทธที่ผู้วิจัยนำมาเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้ จากการ

^{๑๖๕} วิธีการเดินจงกรมธรรมชาตินี้ เป็นการประยุกต์วิธีการมาเพื่อให้เหมาะสมกับการนำไปใช้ในการเจริญสติในชีวิตประจำวัน – สุรพล สายพานิชและคณะ, ประมวลธรรมเทศนาของหลวงพ่อบุญรอด ปาโมชฺโช, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๒), หน้า ๒๖๗-๒๖๘.

^{๑๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), สัมมาสมาธิและสมาธิแบบพุทธ, หน้า ๑๖๖.

^{๑๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

^{๑๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^{๑๖๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๐.

สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านจิตวิทยาที่ได้นำกระบวนการปรึกษาเชิงจิตวิทยาแนวพุทธไปใช้กับการจัดการความรู้มาแล้ว มีรายละเอียดดังนี้คือ

การเชื่อมสมาน หมายถึง การเอาตัวเข้าเชื่อมกันสิ่งที่อยู่ตรงหน้า ไม่ว่าจะเป็น คนที่อยู่ตรงหน้า สัตว์ เหตุการณ์ ได้ทั้งสิ้น เมื่อเชื่อมได้สนิท สิ่งที่จะเกิดตามมาคือ ความสอดคล้องกลมกลืนในการอยู่ร่วมกันกับสิ่งนั้น ๆ และเอื้อให้การอยู่ร่วมกันไปอย่างมีมิตรภาพยิ่ง เช่น การอยู่กับฤดูฝนอย่างมีความสุข การเล่นกับสัตว์ตัวโปรด การรู้จังหวะที่จะพูดหรือเงียบ ที่จะเข้าไปหาหรือถอยห่างในชีวิตประจำวัน รวมทั้ง KM เช่น การต้องการประสบการณ์พิเศษจากกลุ่มคนที่มาอยู่ร่วมกันสักเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นเทคนิคใดก็ตาม ผู้ทำหน้าที่เอื้อให้เกิดการเผย Tacit นั้น จะเอื้อให้สมาชิกในที่นั้นรู้สึกสบาย ยินดีที่จะแบ่งปัน อย่างเป็นธรรมชาติ รวมทั้งบางสิ่งที่ไม่ได้คิดถึงมาก่อน แต่เมื่อมาอยู่ในบรรยากาศและการเอื้อที่มีประสิทธิภาพนี้ กลับทำให้ประเด็นสำคัญบางอย่างผุดออกมาได้อย่างเหมาะสมเจาะ ยิ่งการเชื่อมสมานมีประสิทธิภาพมากเท่าใด Tacit อันมีคุณค่าก็จะยิ่งหลั่งไหลออกมา และเมื่ออยู่ในกลุ่ม ก็จะยิ่งเอื้อต่อการต่อยอดในแต่ละสมาชิกในประเด็นนั้นให้ลุ่มลึกยิ่งขึ้นไปอีก สิ่งที่จะตามนอกจากจะได้แก่นอันมีคุณค่าของประเด็นนั้นๆ แล้ว ยังได้ความรู้สึกอิ่มเอมใจในใจของเหล่าสมาชิกที่มาร่วมแบ่งปัน ซึ่งเกิดจากการรับฟังและเชื่อมสมานอย่างทรงคุณภาพ

การเชื่อมสมานนี้จึงเป็นความละเอียดอ่อน ลึกซึ้ง ในจังหวะของการร่วมเดินทางในสิ่งใดๆ ที่ให้เกียรติให้ความสำคัญ ให้คุณค่า ให้สิ่งที่อยู่ตรงหน้าเป็นที่หนึ่ง เป็นความซาบซึ้งในการได้ยิน ได้ฟัง ได้เห็นถึงความงามที่อยู่ตรงหน้า เห็นถึงในใจที่แสนจะงดงามของผู้เล่า ไม่ว่าจะเป็น ความคิด การกระทำ ความพากเพียร ความรักในเพื่อนมนุษย์ ซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจ การฝึกฝน ที่ละลำดับไปเรื่อย ๆ ฝึกมาก ละเอียดมาก ได้มาก

ดังนั้นผู้ฝึกเชื่อมสมานนี้ ตัวเขา ความเข้าใจ ทักษะ ประสบการณ์ของเขา จึงกลายเป็นเครื่องมือสำคัญที่ไม่ควรจะหยิบไปใช้ในเทคนิค KM ใดก็ตาม ก็จะเพิ่มประสิทธิภาพในกิจการนั้นอย่างยอดเยี่ยม ซึ่งโดยปกติอาจปฏิบัติในงานบางอาชีพที่ต้องฝึกอย่างเข้มข้น เช่น การช่วยเหลือผู้มีความทุกข์ใจ แต่ในสถานการณ์โดยทั่วไปแล้ว สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการอยู่ร่วมกับผู้คนรอบข้าง กับทุกสิ่งรอบข้าง กับงานบางชนิดที่ต้องการให้ธรรมชาติเดิมแท้ของผู้เล่าเรื่องคงลักษณะสำคัญที่เข้มข้นลึกซึ้งไว้ ไม่ว่าจะเป็น งานวิจัยเชิงคุณภาพ การสกัดความรู้บางอย่าง การสอนงาน การสอนนักเรียน การดูแลเด็ก ฯลฯ^{๑๑๐}

^{๑๑๐} สุภาพร ประดับสมุทร (spradubsamut@gmail.com) ระบบการจัดเก็บเอกสารอิเล็กทรอนิกส์. ผู้รับ เอื่อมอร์ ชลวร (maophd500@gmail.com), (๘ ก.พ. ๕๕).

กล่าวโดยสรุป กิจกรรมการเชื่อมสมานเป็นกิจกรรมที่มีประสิทธิภาพในการนำมาประยุกต์ใช้กับการจัดการความรู้ เนื่องจากผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์เพิ่มเติมจากคุณสราวุฒิ พันธุรงค์ ว่า เครื่องมือนี้นำมาใช้กับ KM ได้หรือไม่ คุณสราวุฒิให้สัมภาษณ์ว่า เครื่องมือนี้ได้ถูกนำมาทดลองกับบริษัท เอ็นโอเค พรินซ์คอมโพเน้นท์ จำกัด แล้วได้ผลในกรณีของเกิดปัญหาอะไรทำไมพนักงานจึงการลาออกของมีเปอร์เซ็นต์สูงถึง ๒๐% ในปีที่ผ่านมา ผลลัพธ์คือเมื่อได้มีการนำเครื่องมือนี้มาใช้ เปอร์เซ็นต์การลาออกลดลงเหลือเพียง ๘ % โดยใช้วิธีการให้เกิดการสร้าง CoP ที่เป็นธรรมชาติตั้งแต่วันแรกของการเข้าทำงานของพนักงาน จากนั้นส่งไปอบรมโดยมีนักจิตวิทยาเป็นวิทยากร กิจกรรมที่นักจิตวิทยาใช้คือการเชื่อมสมานต่อพนักงานทุกคนจนสามารถทราบผลว่ามีปัญหาอะไรพนักงานจึงลาออก และกิจกรรมที่นำมาร่วมในการอบรมครั้งนี้ คือ การสวดมนต์และนั่งสมาธิ เป็นต้น^{๑๑๑}

๓.๓ เป้าหมายของการจัดการความรู้

เป้าหมายของการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนา มีวัตถุประสงค์ครอบคลุมไปถึงความมีปัญหาในการพิจารณาให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีสุขสบายทั้งกายและใจ ดังนี้คือ

๓.๓.๑ เป้าหมายเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน (ทิฐฐัมมิกัตถะ)

การเข้าใจถึงเรื่องเป้าหมายการพัฒนาปัญญาเพื่อประโยชน์สุขที่ตามองเห็น ควรทำความเข้าใจว่าประโยชน์สุขที่ตามองเห็นนั้นหมายถึง ประโยชน์สุขในระดับต้นตามหลักความต้องการของมนุษย์อันได้แก่ ปัจจัย ๔ ซึ่งเป็นเรื่องของวัตถุหรือด้านรูปธรรมที่ประกอบไปด้วย (๑) การมีสุขภาพที่ดี ร่างกายที่แข็งแรงและสมบูรณ์ ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย สุขสบาย ใช้การได้ดี (๒) การมีทรัพย์สินเงินทอง การงานดำรงชีพด้วยอาชีพสุจริตเป็นหลักเป็นฐาน สามารถพึ่งตนเอง จัดหาใช้จ่ายและเก็บออม (๓) การมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์ สถานะทางสังคมเป็นที่ยอมรับ มีกัลยาณมิตร (๔) การมีครอบครัวที่สมบูรณ์และเป็นสุข (กรณีภุสสัถ)^{๑๑๒}

ประโยชน์สุขในระดับต้นนี้ตรงกับศัพท์เฉพาะที่เรียกว่า “ทิฐฐัมมิกัตถะ” คือประโยชน์ปัจจุบัน อันถือว่ามนุษย์จะขาดไม่ได้ เพราะถือเป็นฐานที่มั่นคงต่อการดำเนินชีวิตต่อไปในภายภาคหน้า ซึ่งทุกคนต้องพัฒนาปัญญาตนเองให้เกิดขึ้นและใช้ปัญญาเพื่อหาสิ่งเหล่านี้มาเพื่อ

^{๑๑๑} สราวุฒิ พันธุรงค์, อดีตผู้บริหารบริษัท เอ็นโอเค พรินซ์คอมโพเน้นท์ (ประเทศไทย) จำกัด, ๐๕ ก.พ. ๕๕.

^{๑๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *ชีวิตที่สมบูรณ์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พระมิ่งทอง, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘-๑๙.

ความสุขของตน ทำให้สุขภาพดี เมื่อสุขภาพดี เราสามารถหาเงินได้สะดวก เมื่อมีทรัพย์สิน สิ่งที่มาคือ ฐานะทางสังคม เป็นที่ยอมรับ มียศ มีตำแหน่ง สืบเนื่องอาศัยกัน ทำให้ได้มาซึ่งมิตรและบริวาร ช่วยให้ทำอะไรได้สะดวกและกว้างไกลขึ้น อันเป็นฐานให้ครอบครัวมั่นคงและมีความสุขเลี้ยงดูบุตรหลานได้ จะสามารถสร้างสรรค์ความเจริญของชีวิตครอบครัว วงศ์ตระกูล และสังคมประเทศชาติต่อไป แต่ถ้าใครขาดประโยชน์ระดับขั้นนี้ชีวิตก็จะลำบาก^{๑๗๓}

เมื่อเข้าใจประโยชน์สุขที่ตามองเห็นแล้วจึงสามารถทำความเข้าใจต่อไปว่า เมื่อปฏิบัติตามแนวทางการพัฒนาปัญญาแล้วจะสามารถนำไปสู่ประโยชน์สุขที่ตามองเห็นซึ่งเป็นเป้าหมายในพัฒนานั้นได้อย่างไร

แนวทางการใช้ปัญญาเพื่อพัฒนาปัญญานำไปสู่ประโยชน์สุขที่ตามองเห็นนั้นสามารถดำเนินไปตามหลักความต้องการของมนุษย์ทั้ง ๔ นั้น มนุษย์ทุกคนควรทำให้เกิดขึ้น เพราะถ้าใครขาดระดับนี้ความเป็นอยู่ของชีวิตจะลำบาก มีชีวิตได้ยาก และก้าวไปสู่ความสุขหรือประโยชน์ในระดับสูงสุดได้ยาก

ฉะนั้น เมื่อเราอยู่ในโลกต้องพยายามสร้างประโยชน์สุขในระดับนี้ให้ได้ เพื่อความเป็นอยู่ที่สบาย เริ่มจากการดูแลให้ตนเอง มีร่างกายแข็งแรง สุขภาพดี ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย ใช้การได้ดี เมื่อมีสุขภาพดี หาเงินทองได้สะดวก ไม่ต้องวุ่นวายกับโรคภัยไข้เจ็บ การมีสุขภาพดีนั้นถือเป็นฐานในการรองรับขั้นพื้นฐานไว้ก่อน เมื่อมีทรัพย์สินเงินทองแล้ว ฐานะทางสังคมจะพ่วงมาด้วย เพราะตามหลักของค่านิยมในสังคม เมื่อใครมีทรัพย์สินเงินทองมักเป็นที่ยอมรับ กลายเป็นคนมีฐานะ ได้รับการยกย่อง มีเกียรติ มีอำนาจ ทำให้ทางแห่งการใช้จ่ายของทรัพย์สินเงินทองมีมากขึ้นด้วย เมื่อมีทรัพย์สินเงินทอง มียศ มีตำแหน่งแล้ว จะทำให้มีมิตรบริวารตามมาด้วย เป็นเครื่องประกอบที่ช่วยให้ทำอะไรต่างๆ สามารถทำได้สะดวกและกว้างขวางยิ่งขึ้น สุดท้ายความเป็นครอบครัวที่ดี ที่มั่นคงมีความสุข จะทำให้การทำหน้าที่ของงานนั้นปลอดโปร่ง โล่งใจ คล่องตัว อันเป็นสิ่งที่เกื้อกูลแก่กันและกัน การพัฒนาปัญญาก็เป็นไปอย่างสร้างสรรค์เพราะบรรลุเป้าหมายที่ได้วางไว้^{๑๗๔}

^{๑๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘-๑๙, เรื่อง “ทฤษฎีสามมิกัดตะ” คูใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๖/๑๓๓, ๑๘๗/๑๔๘, พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๕๐๓, ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ประโยชน์สูงสุดชีวิตนี้, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

^{๑๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ชีวิตที่สมบูรณ์, หน้า ๑๕-๒๐.

๓.๓.๒ เป้าหมายเพื่อประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติ

การจัดการความรู้เชิงพุทธ เน้นเรื่องของปัญญาโดยอาศัยเครื่องมือ คือ สติเพื่อพัฒนาให้ เกิดปัญญาไปในเชิงการสร้างสรรค์คุณธรรมและจริยธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งความมุ่งหวังนี้จะ เกิดขึ้นได้จากการที่ประชาชนจะต้องช่วยกันสร้างหรือก่อให้เกิดชุมชนแนวปฏิบัติให้มากที่สุด เพื่อ จะได้เกิดเป็นสังคมของผู้รู้ ผู้ตื่นและผู้เบิกบาน มีจิตใจที่เป็นจิตอาสา ยอมทำงานเพื่อสังคมและ ประเทศชาติให้ได้มากขึ้น ประเทศจึงจะเจริญก้าวหน้าทันความเจริญของประเทศเพื่อนบ้านหรือประเทศ อื่น ๆ ได้

๓.๓.๓ เป้าหมายเพื่อประโยชน์สุขในอนาคต (สัมปรายิកัตตะ)

แม้มนุษย์จะพัฒนาปัญญาจนสามารถบรรลุประโยชน์สุขในระดับต้นมาได้ แต่ใช้ว่าจะ เพียงพอ โดยยังมีข้อบกพร่อง คือ ยังรู้สึกไม่โปร่งโล่งใจเต็มที่ เช่น แม้มีทรัพย์สินเงินทอง แต่ยังรู้สึก ไม่ปลอดภัย ห่วงกังวล และแม้ว่ามียศ มีตำแหน่ง แต่ยังคงไม่แน่ใจว่าเป็นที่ยอมรับในสังคมหรือไม่ จึงกลายเป็นว่า สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นของเทียม เช่น เกียรติยศ ความเคารพ ทำให้เกิดเป็นปมในใจ ทำให้ ไม่มีความสุขที่แท้จริง จึงเกิดเป็นปัญหาขึ้นมา เพราะความไม่เต็มอิ่ม ไม่โปร่งโล่ง ระวังอิจฉาริษยา และความรู้สึกไม่มั่นใจในตนเอง

เมื่อเป็นเช่นนี้ การพัฒนาปัญญาจนสามารถบรรลุประโยชน์สุขระดับที่สองจึงมีความ จำเป็น การพัฒนาปัญญาเพื่อให้ได้ประโยชน์ในขั้นนี้เป็นเรื่องของจิตใจที่ลึกซึ้งลงไป เรียกว่า ประโยชน์ที่เลียดจากตามองเห็น (ด้านนามธรรม) หรือเลยไปข้างหน้าไม่เห็นเป็นรูปธรรมต่อหน้าต่อ ตา เรียกว่า สัมปรายิកัตตะ^{๑๕} เช่น ความมีชีวิตที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ การที่เราได้ช่วยเหลือผู้อื่น ได้ทำประโยชน์ให้แก่เพื่อนมนุษย์ เมื่อใดที่นึกถึงขึ้นมา ว่าได้ใช้ชีวิตให้มีคุณค่า ได้ใช้ชีวิตอย่างมี ประโยชน์จะทำให้ภูมิใจและมีความสุขอีกแบบหนึ่ง^{๑๖}

หลังพัฒนาปัญญาไปสู่เป้าหมายระดับต้นแล้ว ถือได้ว่ามีความพร้อมที่จะพัฒนาปัญญา ในขั้นต่อมา กล่าวคือ หากพัฒนาปัญญาจนสู่เป้าหมายระดับที่เลียดจากตามองเห็น จะสามารถนำ ทรัพย์สินเงินทองซึ่งเป็นผลจากการบรรลุเป้าหมายในระดับต้นนั้นมาจัดสรรช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ ตามฐานะของตนเอง ความมั่นใจในตนเองจะเกิดขึ้น แต่ถ้าหากทำระดับหนึ่งไว้ไม่ได้ ไม่มีเงินไป

^{๑๕} เรื่อง “สัมปรายิកัตตะ” ดูใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๖/๑๓๗, ๑๔๗/๑๔๘, พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๓๗/ ๕๐๓, ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ประโยชน์สูงสุดชีวิตนี้**, หน้า ๑๕๓-๑๕๕.

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ชีวิตที่สมบูรณ์**, หน้า ๒๗.

ช่วย จะทำประโยชน์สุขได้น้อย ทำให้ต้องมีทั้งสองขึ้น ความสุขใจขึ้นใจในการได้ช่วยเหลือเกื้อกูล
ผู้คน จะทำให้เกิดความมั่นใจในชีวิตตน เมื่อนึกขึ้นมาเมื่อใดจะเป็นความสุขลึกซึ้งอยู่ภายใน
เนื่องจากเป็นคุณธรรมภายใน พอมีคุณธรรมภายใน ที่ช่วยเสริมหนุนประโยชน์ทุกทางด้านของ
จิตใจ โดยเฉพาะศรัทธา ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในคุณความดี ในการทำความดี ในจุดหมายที่ดี
งาม ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความสุขประณีตส่วนที่แท้อยู่ในส่วนลึกภายใน^{๑๗๗} แนวการพัฒนาปัญญาที่
เป็นไปอย่างบรรลุปเป้าหมายที่ได้วางไว้คือ ประโยชน์สุขในระดับที่สอง

๓.๓.๔ เป้าหมายเพื่อการบรรลุธรรม (ปรমัตตะ)

การพัฒนาปัญญามีเป้าหมายสูงสุด คือ การบรรลุธรรมซึ่งเป็นภาวะชีวิตที่พบความสุข
อย่างแท้จริง ลักษณะสำคัญของภาวะชีวิตนี้ คือ การมองเห็นทั้งหลายตามที่มันเป็นหรือเห็นตามความ
เป็นจริง รู้สามัญลักษณะที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รู้เท่าทันสมมติบัญญัติ ไม่ถูกหลอกให้หลงไป
ตามรูปลักษณะภายนอกของสิ่งทั้งหลาย และยอมรับความจริง^{๑๗๘}

เมื่อพัฒนาปัญญาจนถึงขั้นบรรลุธรรมแล้วจะกลายเป็นผู้บรรลุธรรม ซึ่งจัดเป็นสาวกที่
แท้ของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า สาวกสงฆ์ เป็นต้น หรือที่เรียกว่า อริยบุคคล หรือพระอริยะ ซึ่งแปลว่า
ผู้เจริญบ้าง ท่านผู้ประเสริฐบ้าง หรือท่านผู้ไกลจากกิเลส^{๑๗๙} มีขั้นปัญญาที่บรรลุธรรม ๔ ระดับ
ด้วยกันคือ (๑) โสคานัน เป็นเกณฑ์ที่จัดแบบตามกิเลส คือ สังโยชน์ที่ละได้ในแต่ละขั้นพร้อมไปกับ
ความก้าวหน้าในการบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา พระโสคานัน ผู้ถึงกระแส คือเข้าสู่
มรรค เดินทางถูกต้องอย่างแท้จริง หรือปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริงแล้ว^{๑๘๐} ละสังโยชน์ได้
๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส^{๑๘๑} (๒) พระสกทาคามี ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้ง
เดียวก็จะกำจัดทุกข์ได้สิ้น เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีลสมาธิ และปัญญาทำได้พอประมาณ
นอกจากละสังโยชน์ ๓ ข้อต้นได้แล้ว ยังทำราคะ โทสะ และโมหะ ให้เบาบางลงด้วย เป็นผู้ทำได้
บริบูรณ์ในขั้นศีลได้พอประมาณสมาธิ และทำให้พอประมาณในปัญญา^{๑๘๒} (๓) พระอนาคามี คือผู้
จะปรินิพพานในที่สุดเกิดขึ้น ไม่กลับมาอีก เป็นผู้ทำได้ศีล สมาธิบริบูรณ์ แต่ปัญญาทำได้

^{๑๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘-๓๐.

^{๑๗๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ประโยชน์สูงสุดชีวิตนี้, หน้า ๔๒-๔๓.

^{๑๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕.

^{๑๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

^{๑๘๑} ที.ที. (ไทย) ๕/๓๗๓/๑๕๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๓/๑๐๑-๑๐๒, ๒๓๔/๒๐๖, ๒๓๗/๒๐๘, ๒๕๐/
๒๒๕, ๓๓๐/๒๕๘.

^{๑๘๒} อญ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๓/๓๑๓, อญ.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๓, อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๒๓/๑๘๑.

พอประมาณ ละสังโยชนได้อีก ๒ ข้อ คือ กามราคะ และภริยะ (๔) พระอรหันต์ คือ ผู้ควรแก้
 ทักขิณาหรือการบูชาพิเศษ เป็นผู้สิ้นอาสวะ^{๑๘๓} เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และ
 ปัญญา^{๑๘๔} ละสังโยชนเบื้องสูงที่เหลือทั้ง ๕ ข้อได้ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และ
 อวิชชา^{๑๘๕}

กล่าวโดยสรุป การที่มนุษย์ควรจะมีการพัฒนาปัญญาเพื่อให้เกิดประโยชน์ที่แท้คือ
 ประโยชน์ตามอุดมมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา ที่จะกำจัดกิเลส และให้รู้เท่าทันความจริงทั้งหลาย
 ให้รู้ถึงความที่สิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาอย่างไร แล้วรู้จักโลกและชีวิตตามความ
 เป็นจริง จนกระทั่งสามารถวางจิตใจต่อชีวิตและโลกได้อย่างถูกต้อง เป็นจิตที่สงบ โลง โปร่ง ผ่อง
 ใส เบา เป็นอิสระ ปราศจากกิเลส ไม่มีอะไรสักอย่าง ไม่มีอะไรเลย ไม่มีอะไรหรือความเป็นไป
 ใดๆ ในโลกที่จะมาทำให้จิตหวั่นไหวได้อีกต่อไป เนื่องจากปัญญาเข้าถึงความจริงได้ในการดำเนิน
 ชีวิต

๓.๔ ผลของการจัดการความรู้

๓.๔.๑ ประโยชน์ของการจัดการความรู้

๓.๔.๑.๑ เพิ่มประสิทธิภาพการทำงานด้วยการมีสติควบคุมอารมณ์

๓.๔.๑.๒ เพิ่มขีดความสามารถในการรับผิดชอบ ตัดสินใจด้วยความคิดที่แยบคาย

๓.๔.๑.๓ ช่วยให้การบริหารองค์กรมีคุณธรรมและจริยธรรมในการรับผิดชอบต่อ
 สังคมส่วนรวม

๓.๔.๑.๔ ช่วยทำให้เกิดการพัฒนาทางปัญญาเพื่อให้ทำงานไปสู่เป้าหมายและ
 วัตถุประสงค์ขององค์กร

๓.๔.๑.๕ ช่วยทำให้เกิดชุมชนแนวปฏิบัติเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านการภาวนาใน
 ลักษณะที่ขยายเครือข่ายให้กว้างขวางขึ้น

^{๑๘๓} วิสุทธิ. (ไทย) ๘๑๖/๑๑๔๐.

^{๑๘๔} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๖, อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๒๓/๑๘๑, อัง.ติก.อ. (ไทย) ๑/๓/๔๕๘.

^{๑๘๕} ศ.ม. (ไทย) ๑๕/๑๘๑/๑๐๖, ๓๑๑/๒๐๓, ๔๖๑-๔๗๐/๒๘๐, ๕๘๗-๕๙๖/๓๕๕, ๖๔๑-๖๕๐/
 ๓๕๗, ๖๕๕-๗๐๔/๓๖๗.

๓.๔.๒ จุดเด่นของการจัดการความรู้

๓.๔.๒.๑. พุทธศาสนามองการณ์ที่สำคํญในการที่จะพัฒนาจิตใจมนุษย์ให้มีปัญญา ในการดำเนินชีวิตที่เป็นโลกียปัญญาคือเป็นคุณธรรม จริยธรรม เพื่อสร้างผู้นำทั้งในระดับล่าง ระดับกลางและระดับสูง ให้มีจิตใจที่ถือประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว

๓.๔.๒.๒. เรื่องของวัฒนธรรมองค์กรเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งที่แต่ละองค์กรจะต้อง กล่าวที่จะปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมองค์กรให้มีการบริหารในเชิงพุทธศาสตร์ เพื่อลบล้างวัฒนธรรมใน ลักษณะที่เป็น “การเอื้อประโยชน์ค่อนาย” ซึ่งพระพุทศาสนาเมืองคัธรรมที่สำคัญที่จะนำเสนอ ได้แก่ ไตรสิกขา สาราณียธรรม วุฑฒิธรรม ๔ เป็นต้น

๓.๔.๒.๓. พุทธศาสนาเน้นเรื่องการบริหารที่เป็นผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านการปฏิบัติ และการปฏิบัติที่มุ่งเน้นนั้น เป็นการปฏิบัติเพื่อลดละกิเลส ซึ่งหากองค์ใดนำหลักการปฏิบัติภาวนานี้ มาพัฒนาให้กับพนักงานในองค์กร ได้ลองฝึกและปฏิบัติในการเจริญสติ องค์การนั้นจะเห็นการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้เกิดขึ้นได้เองตามธรรมชาติ ไม่ต้องบังคับหรือฝืนให้กระทำ

๓.๔.๒.๔. พุทธศาสนามุ่งเน้นให้การปฏิบัติภาวนาเป็นวิธีการที่แทรกซึมเข้าไปกับ ชีวิตประจำวันเป็นเสมือนหนึ่งว่าทุกคนปฏิบัติธรรมตลอด ๒๔ ชั่วโมง หากองค์กรสามารถ ปรับเปลี่ยนได้ ย่อมทำให้การจัดการความรู้นั้นได้แทรกเรื่องของปัญญาเข้าไปในทุกส่วนงาน จะทำ ให้เกิดความเต็มใจในงานทุกประเภท ไม่เกี่ยงงานกัน

๓.๔.๒.๕. เมื่อพุทธศาสนามุ่งเน้นการภาวนาให้เกิดปัญญา ย่อมทำให้เกิดพื้นฐาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ได้ทุกสถานการณ์ ทุกสถานที่และทุกขณะ

๓.๔.๒.๖. เมื่อสมาชิกขององค์กรเกิดความรู้ความเข้าใจในประเด็นดังกล่าวข้างต้น แล้วทุกประการ ย่อมเกิดความเชื่อมโยงไปถึงเป้าหมายได้โดยไม่ยากเกินไป เพราะความรัก ความ สามัคคี ความเข้าใจ ความเห็นอกเห็นใจ จะเกิดขึ้นในองค์กร จะทำให้ทุกคนทำงานด้วยความรัก ความเข้าใจ ไม่แก่งแย่งผลงานกัน แต่เน้นการทำงานเป็นทีมให้เกิดขึ้น

๓.๕ สรุปและวิเคราะห์เรื่องการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาเรื่องความรู้ในพระพุทธศาสนาในงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยนำเสนอความรู้ ของพระพุทธศาสนาในมุมมองของปัญญา เพื่อนำปัญญาไปช่วยเสริมให้การจัดการความรู้มี ประสิทธิภาพมากขึ้น แม้การบริหารจัดการที่มีการจัดการความรู้หรือ เค เอ็ม (KM) เป็นเครื่องมือจะ

คล้ายสมัยไปแล้ว แต่ผู้วิจัยยังมองว่า การที่การทำ KM ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรอาจจะเกิดจากสาเหตุที่ใช้กิจกรรมที่เป็นเครื่องมือจัดการไม่เหมาะสมก็เป็นได้

บทสรุปของการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนา คงจะต้องเริ่มต้นจากการศึกษาตั้งแต่ความหมายของความรู้ว่า ความรู้ในพระพุทธศาสนาหมายถึงอะไร ซึ่งดังได้กล่าวแล้ว ผู้วิจัยเทียบเคียงความรู้ตามแนวคิดและทฤษฎีกับปัญญาของทางพระพุทธศาสนาแต่ “ปัญญา” นี้จะเป็นปัญญาที่เป็นโลกียปัญญาไม่ใช่โลกุตตรปัญญา แม้ในความเป็นจริง ปัญญาทางพระพุทธศาสนาโดยความหมายทั่วไปจะหมายถึง ทั้งโลกียปัญญาและโลกุตตรปัญญาก็ตาม แต่ปัญญาทางโลกียนี้สามารถพัฒนาก้าวไปสู่โลกุตตรปัญญาได้หากลงมือปฏิบัติภาวนาอย่างต่อเนื่อง

ความหมายของปัญญาในฐานะของการจัดการความรู้ คือความรู้ทั่ว ความรู้เข้าใจชัดเจน กริยาที่รู้ชัด ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญ สามารถจำแนกเห็นถึงเหตุผล สิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดี และสิ่งนั้นๆ มีคุณหรือโทษ ประโยชน์หรือมิใช่ประโยชน์ และยังสามารถที่จะจัดแจง จัดสรร และจัดการสิ่งต่างๆ ในระดับการดำรงชีพ และมีปัญญาในฐานะของประเภทของความรู้ ๒ ประเภท คือ (๑) ความรู้ชัดแจ้งเชิงพุทธ คือสุตมยปัญญา (๒) ความรู้ฝังลึกเชิงพุทธ คือจินตามยปัญญาและภาวนามยปัญญา

เมื่อทราบความหมายของความรู้แล้ว สิ่งที่ต้องทำความเข้าใจต่อไป คือการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนาหมายถึงอะไร ผู้วิจัยพบว่า การจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนา หมายถึง การรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นหมวดหมู่โดยจำแนกเป็นพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก รวมเรียกว่า พระไตรปิฎก ซึ่งเกิดจากการทำสังคายนาภายหลังจากพุทธปรินิพพานได้ ๓ เดือน อันเป็นที่มาของการเริ่มต้นการจัดการความรู้ที่เป็นปัจเจกของพระพุทธเจ้า จนกระทั่งพัฒนามาเป็นความรู้ในลักษณะที่เป็นสาธารณปัญญาให้ผู้คนได้นำความรู้เหล่านั้นมาพัฒนาตนเองให้พ้นทุกข์

การจัดการความรู้ในพระพุทธสาณานำกรอบการจัดการความรู้ตามแนวคิดทฤษฎีของโนนาเกมาเป็นฐานในการนำเสนอ ซึ่งประกอบไปด้วยกระบวนการจัดการความรู้ วิธีการจัดการความรู้ และกิจกรรมต่างๆ ที่ใช้เป็นเครื่องมือช่วยให้การจัดการความรู้ให้มีประสิทธิภาพขึ้น

โดยกระบวนการการจัดการความรู้ประกอบไปด้วย ๔ วิธีการคือ (๑) การจัดเวลาทางสังคม ผู้วิจัยใช้หลักธรรมเรื่องไตรสิกขามาเป็นฐานในการเตรียมความพร้อมให้กับบุคลากรในองค์กร (๒) การสกัดความรู้ออกจากตัวคน ผู้วิจัยใช้หลักธรรมเรื่องสาราณียธรรม เน้นความเมตตาเป็นหลักในการดึงความรู้ฝังลึกที่เป็นความคิดใหม่ออกมาเป็นความรู้ชัดแจ้ง (๓) การผสมผสาน

ความรู้ ผู้วิจัยใช้กระบวนการสังคีติ การรื้อกรอง จัดคำสอนให้เป็นหมวดหมู่เป็นฐานในการ เชื่อมต่อความรู้ชัดแจ้งเป็นความรู้ชัดแจ้งใหม่ และ (๔) การฝึกความรู้ในตน ผู้วิจัยใช้ หลักกฏพิธีกรรม ๔ เพื่อยกระดับความรู้ชัดแจ้งให้เป็นความรู้ฝังลึกในตนใหม่ที่พัฒนามาจากการลง มือปฏิบัติ

เมื่อการจัดการความรู้มีกระบวนการจัดการความรู้เป็นฐานแล้ว สิ่งที่ต้องดำเนินการ จัดการคือ จะมีวิธีดำเนินการจัดการความรู้อย่างไร ผู้วิจัยนำเสนอวิธีการจัดการความรู้ทาง พระพุทธศาสนาเป็น ๖ ขั้นตอนคือ (๑) สร้างวิสัยทัศน์ความรู้ ผู้วิจัยพบว่า วิสัยทัศน์ความรู้ในทาง พระพุทธศาสนา คือ การรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นหมวดหมู่ อันหมายถึง การจัดทำ สังคายนาที่เกิดขึ้นหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ๓ เดือน (๒) การสร้างกลุ่มคนหรือทีมงานการ จัดการความรู้ เมื่อวิสัยทัศน์ความรู้ชัดแจ้ง การจัดสรรคนมาทำงานย่อมไม่เกิดปัญหา ดังเช่น การจัดสังคายนาในแต่ละครั้งมีผู้เชี่ยวชาญหลักธรรมในแต่ละด้านเป็นผู้รวบรวม จัดเก็บเป็น หมวดหมู่ (๓) การตรวจสอบ สอบทานความถูกต้องด้วยผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิ (๔) การนำ องค์ความรู้ไปปฏิบัติ ตามแนวทางสติปัฏฐาน ๔ เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ (๕) การประเมินผลของการ ปฏิบัติว่าถูกต้องหรือไม่อย่างไร ด้วยการสอบทานจาก ฌาน (สมถกรรมฐาน และญาณ วิปัสสนา กรรมฐาน) และ (๖) ได้ผู้เชี่ยวชาญด้านทักษะต่างๆ อรรถัตผล

ส่วนกิจกรรมที่นำมาใช้เป็นเครื่องมือในการนำความรู้ฝังลึกเชิงพุทธออกมาเป็นความรู้ ชัดแจ้งเชิงพุทธ เน้นในกิจกรรมที่สร้างความสมดุลให้กาย ๓ ฐานด้วยกัน คือ ฐานกาย ฐานจิต และ ฐานปัญญา ดังได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

นอกจากนั้นแล้ว การจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนายังมีเป้าหมายที่สำคัญเสริมให้ การจัดการความรู้ประสบความสำเร็จมากขึ้นคือ (๑) เป้าหมายเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน (๒) เป้าหมายเพื่อประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติ (๓) เป้าหมายเพื่อประโยชน์สุขในอนาคต และ (๔) เป้าหมายเพื่อการบรรลุนิพพาน ซึ่งการมีเป้าหมายที่ชัดเจนเช่นนี้นำมาประโยชน์ในด้าน บริหารจัดการทำให้ ก. บุคลากรทำงานได้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ข. มีขีดความสามารถในการ ตัดสินใจและรับผิดชอบด้วยการคิดที่แยกคาย ค. ช่วยทำให้องค์กรมีการบริหารจัดการที่ดีขึ้นมีความ รับผิดชอบต่อสังคมมากขึ้น ง. ทำให้เกิดการพัฒนาทังปัญญาทางโลกและทางธรรม จ. เกิดชุมชน แนวปฏิบัติที่เป็นคัมภีระและวิปัสสนาธุระ

จะเห็นได้ว่า การจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนามีจุดเด่นที่เห็นได้ชัดในการที่จะนำไป เสริมให้การจัดการความรู้ตามแนวคิดและทฤษฎีที่มีอยู่มีประสิทธิภาพมากขึ้น โดย (๑) การพัฒนา จิตใจผู้ทำให้เกิดสติ มีจิตใจสูงขึ้นด้วยคุณธรรมและจริยธรรม (๒) ปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมองค์กรให้

เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน (๓) เน้นการบริหารจัดการปรับพฤติกรรมของทั้งพนักงานและผู้บริหารให้ฝึกเจริญสติให้ได้ (๔) กระตุ้นให้เกิดการปฏิบัติภาวนาอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน (๕) สร้างชุมชนแนวปฏิบัติภาวนาให้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมองค์กรเพิ่มขึ้นทุกปี และ (๖) ปลุกจิตสำนึกให้พนักงานมีเป้าหมายของตนเองให้ชัดเจนที่สอดคล้องวิสัยทัศน์และวัฒนธรรมองค์กร